

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

**OSMANLI DEVLETİ’NİN SON DÖNEMİNDE GİRİT’TEN YAŞANAN
GÖÇLER**

Yüksek Lisans Tezi

ÇAYAN AKKUŞ

İzmir – 2022

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

OSMANLI DEVLETİ’NİN SON DÖNEMİNDE GİRİT’TEN YAŞANAN
GÖÇLER

Yüksek Lisans Tezi

ÇAYAN AKKUŞ

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Hasan Taner Kerimoğlu

İzmir – 2022

Yemin Metni

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Girit’ten Yaşanan Göçler” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakça da gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../2022

Çayan AKKUŞ

ÖZET

18. yüzyılda Aydınlanma Çağı ile ortaya çıkan milliyetçilik akımı 1789 Fransız Devriminden sonra tüm dünyaya yayıldı. Çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti de bu akımdan olumlu ve olumsuz yönleriyle etkilendi. 19. yüzyılda Balkanların büyük bölümü elinde barındıran Osmanlı Devleti, bu topraklarda yaşayan ve farklı etnik kökenden olan halkların ayaklanmaları ile yüzleşti.

Rum nüfusunun çoğunlukta olduğu Girit Adası'nın da bu akıma karşı sessiz kalması beklenemezdi. 18. yüzyılın sonundan itibaren palazlanmaya başlayan Rum milliyetçiliği, Atina Üniversitesinde eğitim gören öğrenciler ve Yunan konsolosluğunun faaliyetleri neticesinde 19. yüzyılın başından itibaren Girit'te Osmanlı yönetimine karşı isyanlar baş verdi.

Bu çalışmada Girit'te ortaya çıkan ayaklanmaları ve bu ayaklanmalar çerçevesinde Müslümanları Anadolu başta olmak üzere mevcut Osmanlı topraklarına göçe sürükleyen nedenleri ele almaktadır. Ayrıca Müslümanların göç ettikten sonra iskân problemleri ve yerel halk ile yaşadıkları çatışmalar çerçevesinde uyum süreçleri de çalışma içeriğinde yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yunan Milliyetçiliği, Girit Meselesi, 1897 Türk – Yunan Harbi Boykotaj, Göç, İskân

ABSTRACT

The nationalism movement that emerged with the Age of Enlightenment in the 18th century spread all over the world after the 1789 French Revolution. The Ottoman Empire, which had a multinational structure, was also affected by this movement with its positive and negative aspects. The Ottoman Empire, which held most of the Balkans in the 19th century, faced the uprisings of the people of different ethnic origins living in these lands.

The island of Crete, where the Greek population is in the majority, could not be expected to remain silent against this trend. As a result of the Greek nationalism, which started to flourish since the end of the 18th century, the students studying at the University of Athens and the activities of the Greek consulate, revolts against the Ottoman rule began in Crete from the beginning of the 19th century.

In this study, the uprisings that emerged in Crete and within the framework of these uprisings, the reasons that led Muslims to migrate to the existing Ottoman lands, especially Anatolia, are discussed. In addition, the adaptation processes within the framework of the settlement problems and conflicts with the local people after the migration of the Muslims are also included in the content of the study.

Key Words: Greek Nationalism, The Cretan Question, 1897 Turk – Greece War, Boycott, Migration, Settlement

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
TABLO LİSTESİ	vii
KISALTMALAR	viii
ÖNSÖZ	ix
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: GİRİT ADASININ COĞRAFİ YAPISI VE TARİHİ	6
1.1. Girit Coğrafyası	6
1.2. Girit Tarihi	7
1.3. Girit Adasının Osmanlı Devleti Tarafından Fethi ve İdaresi	13
1.3.1. Ada'ya Türk Akınları ve Osmanlı Devleti'nin Kandiye Seferinin Gecikmesindeki Sebepler.....	13
1.3.2. Girit Seferi.....	16
1.3.3. Girit'te Osmanlı Hâkimiyetinin Tahsisi ve İhtiva Hareketleri.....	20
2. BÖLÜM: GİRİT MESELESİ.....	26
2.1. Yunan Milliyetçiliği ve Girit'teki Değişim.....	26
2.1.1. Yunan Milliyetçiliğinin Doğuşu, Gelişimi ve Girit'e Yayılışı.....	26
2.1.2. 19. Yüzyılda Girit	35
2.1.3. 19. Yüzyıl Girit İsyanları	36
2.1.4. 19. Yüzyılın İkinci Yarısından İtibaren Girit'te Çıkan Ayaklanmalar ve Sunulan İmtiyazlar	39
2.1.5. 19. Yüzyılda Girit'teki Nüfus Hareketliliği	46
2.2. 1896 – 1898 Yılları Arasında Girit'te Yaşananlar	49

2.2.1. 1896 Girit İsyanı	49
2.2.2. Büyük Devletlerin Tutumu	57
2.2.3. 1896 Düzenlemesi.....	59
2.2.4. 1897 İsyanın Ortaya Çıkışı ve Arkasındaki Kamuoyu Baskısı.....	64
2.2.5. Girit'te Yunan İşgali	68
2.2.6. Osmanlı Devleti, Yunan Krallığı ve Büyük Devletler Arasındaki Münasebetler	74
2.2.7. Büyük Devletlerin Girit Ablukası ve Aralarındaki Fikir Ayrılıkları.....	80
2.2.8. Teselya Sınırına Askeri Yığınak ve Savaşın Ayak Sesleri	85
2.2.9. 1897 Osmanlı – Yunan Harbi	90
2.2.10. Savaşın Sonuçları ve Osmanlı ile Yunanistan Devletlerine Etkileri.....	93
2.2.11. 1897 Savaşının Girit'e Tesiri	95
2.2.12. Muhtariyet İlanı.....	96
2.2.13. Prens George'un Vali Olarak Atanması ve Osmanlı Askerlerinin Ada'dan Çekilmesi	99
2.3. Girit'te Muhtariyet Rejimi	104
2.3.1. 1898 – 1908 Arası Girit'te Yaşananlar	104
2.3.2. Meşrutiyet Rejimi ve Rumlar.....	108
2.3.3. 1908'deki Girit'in İlhak Girişimi	109
2.3.4. Yemin Meselesi.....	111
2.3.5. Yunan Mallarına Karşı Boykot	112
2.3.6. Kadı Tayini Meselesi	116
2.3.7. Mebuslar Meselesi	117
3. BÖLÜM: GİRİT MÜSLÜMANLARININ GÖÇÜ	120
3.1. Göç Kavramı ve Türleri	120
3.2. İç Göç.....	122
3.2.1. Müslümanları Göçe Sürükleyen Hadiseler	122
3.2.2. Girit Müslümanlarına Yönelik Yardımlar.....	133
3.3. Dış Göç	140

3.3.1. Osmanlı Askerlerinin Ada'dan Ayrılışı ve Akabindeki Başlayan Göç.....	140
3.3.2. Girit'ten İzmir'e Doğru Göç	143
3.3.3. Muhtacin-i Komisyonu Alisinin Kurulması.....	144
3.3.4. Girit Muhacirlerinin İskânı	145
3.3.5. Girit Muhacirlerine Yönelik İaneler.....	154
3.3.6. Muhacirlerin Yüz Yüze Kaldıkları Problemler.....	159
3.3.7. Muhtariyet ve Yunan Egemenliği Dönemindeki Girit Müslümanları.....	161
3.3.8. 1902 Sonrası Yaşanan Göçler ve Mübadele	162
SONUÇ	165
KAYNAKÇA.....	167
EKLER	186

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: 1821 Yılından İtibaren Girit'te Ortaya Çıkan Ayaklanmalar.....	37
Tablo 2: 1876 Girit Salnamesine göre Ada'nın Nüfusu.....	47
Tablo 3: 1896 Girit İsyanı Sırasında Evsiz Kalanlar.....	123
Tablo 4: 1896 Olayları Sonucunda Pediada Bölgesinde Tahrip Olan Ev ve Köyler.....	125
Tablo 5: Şubat 1897 Estiye'de öldürülen Müslümanların Sayısı.....	128
Tablo 6: Girit Muhacirin-i İslamiye İane Komisyonu İzmir Şubesi Üyeleri.....	137
Tablo 7: Haziran 1899 Yılındaki Muhtelif Vilayetlere Sevk Ettirilen Göçmen Sayısı.....	151
Tablo 8: 11. 180 Kişiden Oluşan İkinci Göçmen Kafilesinin Sevki.....	151
Tablo 9: İzmir ve Civarına Yerleşmiş Olan Muhacirler.....	152
Tablo 10: Aydın Vilayetine Yerleşen Muhacir Dul Kadınların Miktarı.....	158

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı Geçen Eser
A.g.m.	: Adı Geçen Makale
A.g.t.	: Adı Geçen Tez
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviri
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
s. s.	: Sayfadan Sayfaya
s.	: Sayfa
S.	: Sayı

ÖNSÖZ

Erken 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti siyasi, sosyal ve ekonomik olarak çağın şartlarının gerisinde kalması ile birlikte toprak kaybetmeye ve gerilemeye başlamıştı. Bilhassa 19. yüzyıl ile birlikte hızlanan toprak kaybı beraberinde Osmanlı İmparatorluğunu büyük bir göç akınıyla da yüz yüze bıraktı.

19. yüzyıl boyunca Girit'te ortaya çıkan isyan ve ayaklanmalar çerçevesinde Ada'nın Müslüman ve Hristiyan halkı arasındaki ilişkiler bozulmuş ve yerini karşılıklı nefret söylemleri almış ve şiddet olaylarına bırakmıştı. Bilhassa 19. yüzyılın son çeyreğinde çatışmaların artması neticesinde hem Müslüman hem de Hristiyan sakinler Ada'dan ayrılmak mecburiyetinde kaldı. Araştırma konumun içerisinde ziyadesiyle Müslüman halkın göç sürecinin anlatıldığı bu çalışmada onları göç sürükleyen nedenler, bu nedenler karşısında Büyük Devletlerin tavır ve tutumları, göç süreçleri ve sonrasındaki iskân aşaması ve Osmanlı Devletinin Girit göçmenleri hakkındaki politikaları yer almaktadır.

Araştırma süreci boyunca her türlü bilgi, birikim ve desteğini bana sunan başta değerli hocam ve tez danışmanım Sayın Doç. Dr. Hasan Taner Kerimoğlu'na teşekkür ederim. Sonrasında bilgi birikimin artmasında ve yazım tekniklerimin gelişmesinde büyük katkıları olan Dokuz Eylül Üniversitesi'nin Tarih bölümü ve Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'ndeki hocalarıma teşekkür borç bilirim.

Bunun yanında tez süreci boyunca benden asla desteklerini esirgemeyen aileme ve aynı yolu yürüdüğümüz değerli sınıf arkadaşlarım İsmail Korucu, Ali Bağlar, Ege Tunalı ve Oğulcan İmer'e teşekkür ederim.

GİRİŞ

19. yüzyıl Osmanlı imparatorluğu açısından pek mühim bir evre olup Osmanlı Devleti bu yüzyılda yapılan reformlar, değişen devlet bürokrasi ve batılı anlamda açılan eğitim kurumları ile bir taraftan modernleşme adımları atarken, diğer taraftansa savaş, kaybedilen topraklar ve neticesinde ortaya çıkan demografik değişim ile birlikte çözülmeye doğru sürüklenmiştir. İlber Ortaylı'nın imparatorluğun en uzun yüzyılı olarak tanımladığı bu sancılı dönem içerisinde göç kavramı da epeyce önemli bir konuma haizdir.

Göç kavramı esas olarak ekonomik ve güvenlik kavramı başta olmak üzere muhtelif sebeplerden ötürü gerçekleşen bir olgudur.¹ Osmanlı Devletine de aslında bir göç ve iskân devleti olarak konumlandırabiliriz. Zira gerek devletin toprak kazandığı yıllarda gerekse de gerilediği dönemlerde göç veren ve alan bir konumdaydı. Bilhassa 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devletin toprak kaybının hızlanması ile birlikte büyük bir demografik hareketlilikle karşılaşan Osmanlı Devleti kitlesel göç hareketliliği ve bu göçmenlerin iskân sorunlarına fazla mesai harcamıştır. Bu zaman içerisinde Anadolu'ya göç eden kitlelerden biri de 1896 yılından itibaren yoğunlaşan ve kitlesel bir hale gelen Girit göçmenleridir.

Girit'ten İzmir başta olmak üzere muhtelif vilayet ve mahallere göç iki evreden oluşmaktadır. Birincisi 1897 Girit isyanından sonra gerçekleşen göç hareketi sonucunda İzmir başta olmak üzere Aydın, Antalya, Mersin, Adana gibi Anadolu sahilleri ve kısmen de Ege Adaları, Suriye, Bingazi ve Beyrut mahallerine yerleşen ve muhacir olarak adlandırılan göçmenlerdir. İkincisi ise 24 Temmuz 1923 tarihinde ki Lozan Anlaşması'ndan mütevellit gerçekleşen zorunlu nüfus mübadelesine tabi tutulan göçlerdir. İkinci göç dalgası ile gelenler ise mübadil olarak isimlendirilir.

19. yüzyılın sonunda Girit'teki Müslüman tebaanın göç süreci de aslında iç ve dış olmak üzere iki kısımdan meydana gelmektedir. Birincisinde ve iç göç olarak adlandırdığımız süreç, 1896 yılından itibaren giderek şiddetini arttıran olaylar neticesinde köy ve kasabalarda oturan Müslüman halk, bölgedeki Hristiyanlardan

¹ Süleyman Ekici, Gökhan Tuncel, "Göç ve İnsan", **Birey ve Toplum**, C. 5, S. 9, Bahar 2015, s. s. 9 – 10.

oluşan eşkıyaların da taarruz, yağma vs. girişimlerinin de tesiriyle Resmo, Hanya, Kandiye gibi adanın önemli merkezlerinin sahil kesimlerine akın etmiştir. Sahil kesimlerine akın etmek zorunda kalan Müslüman ahalinin ilk zamanlarda Girit adasından ayrılma düşüncesi Osmanlı devleti tarafından karşı çıkmıştır. Zira Adanın demografik yapısının bozulmasına engel olunarak, ada üzerindeki hâkimiyetinin zayıflamasının ve Hristiyan tebaanın Yunanistan ile birleşme talebinin önüne geçmek istemiştir. Bu nedenle ilk zamanlar da Osmanlı Devleti adanın sahil kesimlerindeki yığılmanın göç etmesini engellemek için iâşe ve iane yardımlarında bulunmuştur. Hatta yardım kampanyaları düzenleyerek Balkanlardan, Hindistan Müslümanlarına kadar gelen yardımlarla Girit'teki muhtaç durumda olanlar için iane ve iâşe talebi karşılanmaya çalışılmıştır. Ancak 6 – 7 Eylül 1898 Kandiye olaylarından sonra artan baskı ve sahil kesimlerine yığılan Müslüman halkın nüfusunun her geçen gün artmasıyla Osmanlı Devleti bu insanların iâşe talebini karşılamakta yetersiz durumda kaldı. Bunun neticesinde adadan ayrılma talebine izin verdi ve böylece Girit Müslümanları için göçün ikinci kısmı olan ve dış göç olarak adlandırdığımız adadan ayrılma kısmı başlamıştır.

Günümüzde de ülkemizin karşı karşıya geldiği Doğu Akdeniz ve Kıbrıs sorunları doğrultusunda gündemde olan Girit meselesi üzerine bir takım önemli eserler bulunmakla birlikte Girit göçmenleri üzerine kaleme alınmış akademik yayınlar son derece kısıtlıdır. İşte bu çalışma kırk bin civarında olan Girit muhacirlerinin önce iç göç süreci sonrasında ise adadan ayrılma süreci(dış göç) ve yaşanan iskân süreci ve yapılan iâşe ve iane yardımları ele almaktadır.

Esas olarak bu araştırma üç ana gövdeden oluşmaktadır. Araştırmanın ilk bölümünde Girit adasının coğrafi konumu ve jeopolitik önemi irdelendikten sonra adanın Osmanlı hâkimiyetine kadar ki geçen süre içerisindeki tarihi, sosyal, siyasal, ekonomik yapısını şekillendiren geçmişini irdelendik. Adanın Osmanlı yönetimine geçtikten sonra ki değişen yapısı ve idari düzen ve asayişine değinilip 1821 Mora isyanına kadar ki süreç ve yaşanan isyan ve asayiş bozuklukları incelendik.

İkinci bölüm ise üç kısımdan oluştuğunu belirtmememiz gerekiyor. İlk kısımda 1789 Fransız İhtilali sonucu tüm dünyaya yayılan milliyetçilik fikrinin tüm Helen dünyası üzerine etkisi incelendi ve bu doğrultuda Giritli Hristiyan sakinleri üzerindeki tesiri yani ulusal bilinci oluşturma evresini ele aldık. Ayrıca milliyetçilik

fikri ile Helen dünyası üzerinde ortaya çıkan Megali İdea(Büyük Ülkü) düşüncesi emelinde Giritli Hristiyanların Osmanlı Devletinden ayrılma mücadeleleri ve Yunanistan'la birleşme(Enosis) çabalarının meyveleri olan 1821 yılından sonra belirli aralıklarla 1896 yılına kadar meydana gelen ada içerisindeki isyanlara birlikte ada içerisindeki bozulan sosyal, siyasi, ekonomik bozukluklar ve Osmanlı Devletinin bu sorunları çözmek için ortaya sürdüğü reform hareketlerine de değindik.

İkinci bölümün ikinci kısmında büyük oranda 1896 – 1898 yılları arasındaki Girit'te yaşanan hadiseler, Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki gerginlik ve bu yaşananlar çerçevesinde 1897 savaşı incelenip, bu savaşın Osmanlı, Yunanistan, Girit ve hatta dünya konjonktürü üzerine etkileri irdelidik. Üstelik bu bölümde 1898 yılında Girit'teki Osmanlı askerlerinin adadan çekilmesi ve sonrasında 1898 – 1908 yılları arasındaki muhtariyet yönetiminin tahsisini değerlendirdik.

II. Meşrutiyet ilanının akabinde Girit'te ortaya çıkan sorunlar ve Ada'nın Rum halkının ilhak faaliyetleri mercek altına alındı. Osmanlı Devleti Meşrutiyet rejiminin ilanı ile "Osmanlılık" adı verilen politika resmen devletin resmi düşünce biçimi oldu. Lakin İttihat ve Terakki partisi içerisindeki Türkçü sesler dolayısıyla Rum ahalisi çerçevesinde Osmanlılık düşüncesi pek taraftar bulmuyordu. Onlara göre II. Meşrutiyet ile birlikte Osmanlı Devleti'nde milliyetçilik yayılmaktaydı. Bu da uzun yıllardan beri uğruna bolca mesai sarf ettikleri Girit meselesinde aleyhlerinde bir duruma sebebiyet verebilir, elde ettikleri kazanımlar nihayete erebilir korkusu ve endişesiyle temel gayeleri olan ilhakı bir an önce gerçekleşmesi için faaliyetlerini arttırmış ve bu konuda en ufak fırsattan istifade etmeye çalışmışlardır. İşte Rumların bu ilhak çabaları Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki ilişkileri gerdiği gibi Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki dengeleri de altüst ediyordu. Bu çerçevede ikinci bölümün son kısmında 1908 sonrasında Girit'te ortaya çıkan sorunlar detaylı bir şekilde gözden geçirdik.

1898 yılında Osmanlı'nın ada üzerindeki askerlerini çektikten sonra Girit kıyı şeridinde sığınmış olan Müslüman halk Ada'dan ayrılmaya başlamış ve ilk olarak İzmir bölgesine gelmiştir. Başlangıçta Osmanlı Devleti bu muhacirleri İzmir ve çevresine yerleştirmeyi öngörmüştür. Fakat bu sayının her geçen gün artması neticesinde işsizlik, iâşe ve iskân problemleri ortaya çıkınca Osmanlı Devleti bu sefer muhacirleri muhtelif vilayetlerine sevk ettirme çabasına girişmiştir. Fakat

Osmanlı Devleti açısından da bu pek kolay bir süreç olmamıştır. Zira muhacirler ada ile olan bağlantılarını koparmamak, Girit'te kalan mülklerinin neticesi hakkında bilgi alamayacağı ve hava şartlarının kendilerine uygun olamadığı Anadolu iç bölgelerine göç etmek istememeleri gibi nedenlerden dolayı sevk olmaya yanaşmamışlardır. Fakat Osmanlı Devleti Girit ile benzer iklim şartlarına sahip konumlar tespit ederek ve iş, iâşe, arazi, hane tahsisi gibi yardımlar, muhtelif vergi muafiyetleri ve muhacirlerin ileri gelenleri ile görüşmelerle sevk sorununu aşmaya çalışmıştır. İşte araştırmanın üçüncü bölümü Ada'yı terk eden muhacirlerin göç süreci ve ardından gelen iskân ve iane sürecinin öyküsüne baktık.

Girit adasını ihtiva eden demografik hareketlilik sadece Müslümanlar özelinde değil Hristiyanları da kapsamaktadır. Bilhassa 1866 – 1869 yılları arasındaki Girit adasındaki isyanlardan sonra Yunan Devleti'nin de teşvikiyle birlikte Yunan ana karasından adaya doğru bir Hristiyan nüfus akın etmiştir. İlerleyen zamanlar da Ada içerisindeki artan kargaşa ortamına rağmen nüfus çoğunluğu eline alarak birleşme için mümkün şartları oluşturmaya çalışan Yunan Devleti ve Girit Hristiyan halkının adadan göç etmek isteyen Hristiyan sakinlerin bu emeline engel olma girişimleri de bu bölüm içerisinde yer almaktadır.

Muhacirler İzmir'e göç ettikten sonra bölgenin asayişini sağlamada bir takım problemlerle karşı karşıya kalınmıştır. Özellikle İzmir'deki yığılma sonucu ortaya çıkan işsizlik ve iâşe sorunları neticesinde İzmir Belediyesi tarafından bakkal ve ekmekçi dükkânlarına saldırı söylentileri dolaşmakta idi. Şayet bu söylentiler gerçekliğe kavuşursa sadece çarşı kapanmakla kalmayacak aynı zamanda adı geçen dükkân sahiplerinin Rum, İtalyan vatandaşı olması sebebiyle yabancı devletlerin müdahalesi tehlikesi endişesi ile karşılaşılabilecekti. Ayrıca bir taraftan yabancı devletlerin müdahale korkusu sürerken diğer taraftan yabancı devletlerin sefirlerden gelen Giritli muhacirlere ithafen cinayet, hırsızlık gibi iddialar gelmekteydi. Üstelik İngiliz misyonerlerin İzmir'de yığılan muhacirleri isyana teşvik ettiği gibi söylentiler gelirken diğer yandan Girit'ten gelen bir takım muhacirlerin intikam almak amacıyla Rum vatandaşların aleyhine yönelik bir eylem hazırlıkların duyumları gibi muhtelif tevatürlerle uğraşan Osmanlı Devletinin asayiş çabalarına da bu bölümde yer ver verdik.

Araştırmanın her bölümünde klasik Türk ve Yunan bakış açılarından sıyrılmaya çalışılarak, bir takım muammada kalan konular üzerinde bolca durulmuştur. Araştırma boyunca mevzubahis olan konulara sorular sorularak iki farklı tarih anlayışı bir taraftan sorgulanarak diğer taraftan da karanlıkta kalan konulara cevaplar aranmış ve klasik bakış açılarından sıyrılmaya çalışılmıştır.

Tüm bunları yaparken de büyük oranda Başkanlık Osmanlı Arşiv belgelerinden ve İngiliz Devlet arşivlerinden faydalanılmıştır. Ayrıca çalışmanın daha detaylı bir şekilde ortaya konması için dönemin gazete ve dergilerinde haber ve makalelerinden referans alınmış ve belgeler arasında mukayeseler yapılarak çalışma zenginleştirilmeye çalışılmıştır. Bunun yanı sıra konu ile ilgili kaleme alınmış makale, kitap, tez, ansiklopedi gibi kaynaklardan yararlanıldı.

1. BÖLÜM: GİRİT ADASININ COĞRAFİ YAPISI VE TARİHİ

1.1. Girit Coğrafyası

Tüm Akdeniz’de bulunduğu konum itibariyle çok önemli bir pozisyona haiz olan Girit Adası, sırasıyla Sicilya, Sardinya, Kıbrıs ve Korsika’dan sonra Akdeniz’in beşinci büyük adasıdır. Asya, Avrupa ve Afrika kıtasının bir nevi kesişim noktası olan ada, Yunanistan anakarasının hemen hemen 120 km. güneydoğusunda yer almaktadır.² Ege Denizi’nin batı – doğu doğrultusunda uzanan Girit Adası, 25°, 20° ve 23°, 31° boylam derecesi ile 34°, 55° ve 35°, 41° enlem dereceleri arasındadır. 8. 618 km² yüz ölçümüne sahiptir. Girit Adası’nın batıdan doğuya uzunluğu 260 km ve adanın yapısı itibariyle yer yer değişiklikler göstermesine rağmen genişliği 15 ila 56 km arasındadır.³

Engebeli bir arazisi olan Girit Adası, bu özelliği sayesinde ki Pınar Şenışık, adanın isyanlarla dolu tarihinde dağlık yapısının belirleyici bir faktör oynadığını ve ada halkının gerilla taktiklerini kullanmasını sağladığını belirtmiştir.⁴ Görüldüğü üzere hem coğrafi hem de siyasi ve kültürel olarak karakteristik özelliği belirleyen dağlık yapı, Ada’nın doğusundan batısına doğru sıra dağlar şeklinde uzanmaktadır. Girit dağları dört bölüme ayrılabilir. Bunlardan birincisi kısmen çorak bir yapıya sahip olan, yaklaşık 2.400 metre uzunluğunda ve adanın batı bölümünde bulunan Ak Dağlardır. İkincisi ise 2.947 metre uzunluğu ile Girit’in en yüksek dağı olan İda’dır. Ak Dağlar’ın aksine verimli ve bereketli bir arazidir. Adanın diğer iki dağı ise adanın doğu kısmında bulunan Laşid ve Estiye dağlarıdır.⁵

Girit Adası’nın güney sahilleri dik ve sarp kayalar tarafından çevrili olmasından mütevellit çıkıntı ve doğal limanlardan yoksundur. Oysa kuzey bölgesi

² Oğuz Tekin, **Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş**, 1. b., İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 31.

³ Cemal Tukin, “Osmanlı İmparatorluğunda Girit İsyanları”, **Belleten**, C. 9, S. 34, Nisan 1945, s.163.

⁴ Pınar Şenışık, **Girit Siyaset ve İsyan 1895 – 1898**, 1. b., Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 80.

⁵ Ayşe Nühket Adıyeke, **Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı**, 1. b., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s. 8.

daha çok düz ve önemli ovalara haizdir. Keza Adanın en önemli şehirleri olan Resmo, Hanya ve Kandiye’de kuzey bölümünde yer almaktadır.⁶

Yazları sıcak ve kurak, kışları ise ılık ve yağışlı yapısı ile tipik bir Akdeniz iklimi özelliklerini taşıyan Girit Adası son derece bereketli bir araziye sahiptir. Verimli topraklar ve zengin akarsuları ile şeker kamışı, kahve ve hurma ağacı gibi çeşitli iklimlere has olan ürünler yetişmektedir. Girit’in en mühim ve halkının bolca yararlandığı mahsul ise zeytindir. Küçük ve büyükbaş hayvan yetiştiriciliği, bal üretimi ve incir bağları adanın diğer önemli ekonomik kaynaklarıdır. Böylesine bereketli yapısı nedeniyle Abdullah Cevdet tarafından ada, nimetler içinde olarak betimlenir.⁷ Fakat Girit arazisi engebeli ve taşlı bir yapıya haiz olmasından dolayı bu verimli yapısına rağmen tarıma pek elverişli değildir.⁸

1.2. Girit Tarihi

Medeniyetin doğup, büyüdüğü Akdeniz coğrafyası ihtivasında bir köprü pozisyonunda olan Girit Adası, hem Mısır, hem de Batı Anadolu ve Mora’ya yakın olmasından mütevellit Akdeniz ve Karadeniz ulaşım ve ticaretinde son derece mühimdir.⁹ Aristoteles, Girit Adasını şu şekilde tanımlamaktadır:

*“Girit adası, hem çok iyi bir yere konulmuş hem de Hellen Dünyasına egemen olmak için doğadan elverişli bir durumda görünmektedir.”*¹⁰

Böylesine kıymetli jeopolitik konumu nedeniyle tarih boyunca pek çok medeniyet Girit Adası için mücadele vermişlerdir.

Kadim bir geçmişi olan Girit Adası tarih boyunca pek çok isimle nitelendirilmiştir. İlk zamanlar da Ada’nın en yüksek dağı olmasından dolayı İda olarak adlandırılmaktaydı.¹¹ İlkçağlarda ise Minos uygarlığının beşiği olması

⁶ Rüştü Çelik, **Kandiye Olayları Girit’in Osmanlı Devletinden Kopuşu**, 1. b., Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 13; “Girit Adası”, **Mecmua-i Fünun**, C. 7, S. 38, Cemaziyelevvel 1283, s. s. 179 - 181.

⁷ Abdullah Cevdet, “Girit”, **İctihad**, C. 2, S. 10, Temmuz 1909, s. s. 349 – 350.

⁸ “Girit Adası”, **Mecmua-i Fünun**, C. 7, S. 38, Cemaziyelevvel 1283, s. 170.

⁹ Mustafa Yavuz, **Demokratik İhtilaller Çağında Girit**, 1. b., Belge Yayınları, İstanbul, 2017, s. 17.

¹⁰ Aristoteles, **Politika**, (Çev Mete Tunçay), 1. b., Remzi Kitapevi, İstanbul, 1975, s. 59.

¹¹ Hüseyin Kami Hanyevi, **Girit Tarihi**, İstanbul, 1288, s. 8.

sebebiyle bu isimle telakki edilmiştir.¹² Sonraları batı dillerine Krete, Creta, Crete olarak kullanılan ve ilerleyen zamanlarda Arapça'ya Akritiş, İkridiş, İkritiş olarak geçen¹³ ve Türkçe de Girit olarak kullanılan bu isim ise Antik Yunan hükümdarlarının birinin eşinden gelmektedir.¹⁴

Girit Adası bereketli toprakları ve yaygın ve geniş ormanları vesilesiyle M.Ö üç bin yılının sonuna doğru yerleşik ve kentsel bir yaşam tarzını besleyebilecek haldeydi. Günümüzde Girit Adası üzerinde yapılan çalışmalarda M.Ö iki bin yıl civarında tarihlenen ve Mısır ve Anadolu'yu anımsatan muhtelif anıtsal eserler ve bürokratik işleyiş mekanizmalarını rastlanmıştır. Arif Müfit Mansel Girit'te tarih öncesi rastlanan bu arkeolojik verilere dayanarak, Antik Girit Uygarlığının Anadolu'dan göçen insanlar tarafından şekillendiğini belirtmektedir.¹⁵ Lakin C. Freeman ise Ada'da her ne kadar Anadolu izleri bulunmuş olmasına rağmen bunun dışarıdan getirilmiş bir kültür varlığı olmadığını öne sürmektedir. Zira Girit'e dışarıdan gelen kültür varlığını koruyabilmesi için kırsal bölgedeki insanların örgütlenmesi gerektiğini bunun da çok uzun zaman alacağını vurgulamaktadır.¹⁶

Pek çok yazara göre Antik Yunan uygarlığı ve dolayısıyla Avrupa ve Batı medeniyetinin başlangıcı Girit'tir. Ada'nın ilk dönemleri hakkında önemli bilgi kaynaklarımız arasında yer alan malumatlara göre Girit adasının yönetimi ilk olarak Tanrı Zeus tarafından oğlu Kral Minos'a verilmişti. Böylelikle bu andan itibaren Ada' da Minoslar dönemi başlamıştır.¹⁷ Ada tarihinin parlak ve hızlı bir gelişimin görüldüğü döneminden birinin yaşandığı bu evrede Girit Adası'nın en önemli merkezleri adanın doğusundaki Knossos, Malia, Zakro ve Phaistos olarak adlandırılan liman kentleri ile Ada'nın güneybatısında yer alan verimli ve geniş Messara ovasıdır. Ekonomik yaşamın merkezleri olarak görülen sarayların inşa edildiği bu dönemde(M.Ö 2000 – 1750) Suriye ve Mısır ile yapılan ticaretle

¹² Ayşe Nükhet Adıyeke, **A.g.e.**, s. 8.

¹³ Cemal Tukin, "Girit", **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, C. 14, İstanbul, 1996, s. 85.

¹⁴ Hüseyin Kami Hanyevi, **a.g.e.**, s. 8.

¹⁵ Arif Müfit Mansel, **Ege ve Yunan Tarihi**, 7. b., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. s. 7 – 10.

¹⁶ Charles Freeman, **Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları**, (Çev. Suat Kemal Angı), 3. b., Dost Kitapevi, 2010, s. 80.

¹⁷ Charles Freeman, **a.g.e.**, s. s. 80 – 81.

Ada'daki ticari ve ekonomik yaşam giderek gelişmiştir. İlerleyen tarihlerde özellikle Mısır ile yapılan ticaret sayesinde önce resim yazısı, sonraları ise Alfabetik yazıların ilk örnekleri gelişmiştir.¹⁸

Milattan önce iki binler civarında gelişimini sürdürmeyi sürdüren Girit Adası sınıfsal bir yapısı olan toplum evresine erişmiş ve merkezi devlet statüsüne kavuşmuş idi. Başkenti Knossos olan bu devlet yapısı oligarşik bir yönetim tarzı ile yönetilmekteydi. Aynı zamanda güçlü bir bürokratik bir yapıya sahip olan bu devletin memurları ve askerleri, yaptığı iş ve sahip olduğu konumlara göre sınıflara ayrılmaktaydı. Bu sınıfsal yapı içerisinde ezilen halk yığınları ve köle sınıfına mensup insanlar bulunmaktaydı. Kimi zaman bir takım adaletsizlikler karşısında yönetici sınıfa karşı ada tarihinin ilk isyanları sayılabilecek ayaklanmalar ortaya çıkmaktaydı.¹⁹

Girit, Antik Yunan ve Batı dünyasına toplumsal, kültürel ve sanatsal yapısı ile örnek oluşturmıştır. Fakat M.Ö 1450 – 1400 yılları arasında bir takım sebeplerle Girit'in parlak yükselişi son bulmuştur. Thera (Santorini)²⁰ yanardağının patlaması ve bunun adı sıra gelen depremlerin yıkıcı sonuçları ile bu tarihlerde önce Akadların daha sonra Dorlar'ın ada üzerine yaptığı istila ve yağma hareketleri Girit'in çöküşe geçmesine işaret olarak gösterilmektedir.²¹ Cemal Tukin'e göre Giritliler ruhunda günümüzde bile ciddi bir biçimde görülen kavgacı ruhun Dor istalası sonrası şekillendiğini ifade etmektedir.²²

M.Ö 8. yüzyıl civarında tüm Antik Yunan dünyasında şehir devletler ortaya çıkmıştır.²³ Girit Adası üzerinde de bu tarihlerde muhtelif şehir devlet

¹⁸ Bülent İplikçioğlu, **Helen ve Roma Tarihinin Anahtarları**, 1. b., Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, s. s. 12 – 13.

¹⁹ V. Diakov, S. Kovalev, **İlk Çağ Tarihi**, (Çev. Özdemir İnce), 3. b., Cilt 1, Yordam Kitap, İstanbul, 2014, s. 259.

²⁰ Yunanistan'ın güney doğusunda, Ege Denizi'ndeki Kiklad takım adaları içinde yer alan ve 75. 8 km² yüz ölçümüne sahip olan bir adadır. Bahsi geçen ada ve yanardağ patlamasının etkilerinin ayrıntılı bilgisi için bkz. Hakan Yiğitbaşoğlu, "Santorini Volkanı ve Minoan püskürtmesinin Türkiye'deki İzleri", **Coğrafi Bilimler Dergisi**, C. 1, S. 1, 2003.

²¹ Oğuz Tekin, **Eski Yunan Tarihi**, 1. b., İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 26.

²² Cemal Tukin, **a.g.m.**, s. 165.

²³ Thomas R. Martin, **Eski Yunan Tarih Öncesinden Helenistik Çağ'a**, (Çev. Ümit Hüsrev Yolsal), 1. b., Say Yayınları, İstanbul, 2012, s. s 115 – 118.

yapılanmalarının ortaya çıktığı görülmektedir. Lakin Dor istilasından sonra Girit'in altın çağı sona ermesiyle, Girit tarihi üzerine yazılı belgeler ve arkeolojik kayıtların sınırlı olmasından ötürü bu dönemler üzerine Girit tarihi hakkında malumat sınırlıdır.²⁴

Mora'nın M.Ö 146 yılında Roma İmparatorluğu topraklarına katılması ile birlikte bütün Yunan Anakarası imparatorluk bünyesine girdi. Fakat bir süre daha Girit, bağımsızlığını korudu. Ancak Roma İmparatorluğu sınırlarını ve Akdeniz güvenliğini tehdit eden korsanlık faaliyetleri ve bu faaliyetlerin Girit ile bağlantılı olması nedeniyle Ada Roma İmparatorluğunun hedefi haline geldi.²⁵ Girit'i ele geçirmek için Roma İmparatorluğu Quintus Caecilius Metellus görevlendirmiştir. Üç yıl süren büyük mücadeleler neticesinde Ada, Roma İmparatorluğu hâkimiyetine girdi. Metellus'un bu başarısından dolayı kendisine Giritli anlamına gelen Creticus adı verildi.²⁶ Romalılar Girit'i ele geçirdikten sonra ilk olarak korsanlık faaliyetlerine son vermek için harekete geçtiler. Bunun için İtalya'dan eski askerler getirilip Knossos bölgesine yerleştirildi. Sonrasında Ada'daki zirai üretimi arttırmak için Messera ovasında arttırmaya yönelik girişimlerde bulunmuşlardır. Roma imparatorluğu döneminde tahıl ambarı haline gelen Girit Adası daha çok bir üs olarak kullanılmaktaydı. İlerleyen tarihlerde Mısır, Roma İmparatorluğu egemenliğine girince Bingazi ve Barka ile birlikte Girit, Roma eyaleti statüsüne kavuşturuldu.²⁷ Roma imparatorluğunun ikiye bölünmesinden sonra Ada Doğu Roma(Bizans) İmparatorluğu egemenliğinde kaldı.

Müslüman Araplar dönemine geldiğimizde ise, ortaya çıktığı andan itibaren Bizans aleyhine genişleyen Müslüman Araplar Girit'e yönelik ilk girişimleri Emevi Hanedanı kurucusu Muaviye saltanatında 656 ve 671 yıllarında gerçekleşmiştir. Gerek 656 yılında Mısır Valisi Abdullah b. Sa'd komutasında gerekse de 671 yılında Cünade b. Ebi Ummeyye el-Ezdi önderliğindeki gerçekleşen akınlar fetih girişimlerinden ziyade gaza hareketleridir. Bu seferlerde köy ve kasabalardan bir

²⁴ Ayşe Nükhet Adıyeke, **a.g.e.**, s. 10.

²⁵ Nazım Çokişler, "Girit Göçmenleri Türk Halk Kültürü Üzerine Bir Araştırma", **Ege Üniversitesi SBE (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi)**, İzmir, 2007, s. 17.

²⁶ Eutropius, **Roma Tarihinin Özeti**, (Çev. Çiğdem Menzilioğlu), 1. b., Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 149.

²⁷ Cemal Tukin, "Girit", s. 85.

takım ganimetler elde edilerek geri dönüldü. Bu gaza hareketleri haricinde Müslüman Araplar iki kez daha Girit Adasını fetih hareketine kalkıştılar. Birincisi Halife I. Velid döneminde Rodos adası kontrol altına alındıktan sonra Girit Adası kuşatıldı. Bu fetih hareketinde adanın bir kısmı ele geçirildi, ama bu durum uzun sürmedi ve ada yeniden elden çıktı. İkincisi ise Abbasi Halifesi er- Reşid dönemindedir. Ne var ki bu fetih harekâtı sırasında da Ada'nın bir bölümü ele geçirilmiş olmasına rağmen, kalıcı olunamadı.²⁸

Birkaç gaza girişi ve fetih hareketlerinden sonra Ada, 826 yılında Abu Hafs Ömer b. İsa El-Endülüs tarafından fetih olundu. Böylece, Girit Adasında 961 yılına değin sürecek Müslüman egemenliği başladı. Detorakis, Girit ahalisinin Araplara karşı ciddi bir direnç göstermediğini telakki etmektedir.²⁹ Girit'te Müslüman egemenliği başladıktan sonra yoğun bir imar faaliyetlerine girişilmiştir. Müslüman Araplar Knossos şehri üzerinde yeni bir kale inşa ettiler ve bu kalenin etrafını hendeklerle çevirdiklerinden mütevellit bu şehre El-Hendek ismini verdiler³⁰

Girit'in kaybedilmesiyle Bizans Devleti sadece kendisi için son derece değerli bir toprağı değil aynı zamanda stratejik bir noktayı kaybetti. Böylelikle Bizans hem Doğu Akdeniz'de ticari faaliyetlerin kontrolünü kaybetti hem de kendisi için önemli bir güvenlik açığına sebep oldu. Nitekim bu tarihten itibaren Girit Adası, Ege Denizi ve Batı Anadolu sahillerinde iktisadi ve siyasi kargaşa çıkaran korsan yuvası haline geldi.³¹ Bu tarihlerde Ada içerisinde giderek nüfuzunu kuvvetlendiren Müslüman Araplar Ege Denizinde bulunan adalar üzerine gaza hareketlerine giriştiler.

Girit Adasının yaklaşık 140 yıllık Arap hâkimiyeti Bizans için siyasi, askeri ve ekonomik açıdan çok büyük bir tehdit teşkil etmekteydi. II. Mikail döneminde kaybedilen Girit Adasını tekrar almak için Bizans İmparatorluğu ilerleyen tarihlerde defalarca seferler düzenlemesine rağmen Ada'yı tekrar kontrol altına almayı başaramadı. Ne var ki 951 tarihinde Gongylas yönetiminde Girit'e yönelik gerçekleştirilen sefer mağlubiyetle sonuçlandı. Bu mağlubiyetin getirdiği askeri

²⁸ Burak Arslan, "Girit İslam Emirliği (827 – 961)", **İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi SBE (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi)**, İzmir, 2017, s. s. 57 – 58.

²⁹ Mustafa Yavuz, **a.g.e.**, s. 20

³⁰ Ebuzziya Tevfik, Girit Osmanlılara Kaça Mal Oldu?, s. 4.

³¹ A. A. Vasailiev, **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, (Çev. Arif Müfid Mansel), 1. b., Maarif Matbaası, Ankara, 1943, s. 249.

bozguna ve Bizans'ın içine düştüğü ekonomik buhrana rağmen 961 tarihinde tekrar Ada'yı ele geçirmek için sefer düzenlendi. Nikephoros Phokas'ın başında bulunduğu büyük bir filo, düzenlenen sefer nihayetinde Girit Adası tekrar Bizans egemenliğine kavuşturuldu.³²

Girit'te Müslüman egemenliği sona erip, Bizans egemenliği tekrar başladıktan hemen sonra Ada içerisinde İslam izleri hızlı bir şekilde silinmeye başlandı. Ada'da bu tarihten sonra Müslümanlara yönelik yoğun bir baskı politikası izlendi. Bu baskılardan dolayı kimi Müslümanlar din değiştirmek zorunda kalırken kimi de Ada'dan göç etmek mecburiyetinde kaldı. Üstelik Girit, tekrar Bizans egemenliğine girmesinin akabinde sükûnet ve huzur sağlanamadı. Ada içerisinde bir takım huzursuzluklardan kaynaklanan isyanlar meydana geldi.³³

1204 senesindeki IV. haçlı seferi olarak bilinen Latin istilasında Bizans başkenti Konstantinapol ele geçirilerek yağmalandı. Ele geçiren Bizans hâkimiyetindeki topraklar Venedikli ve Frank Haçlılarının oluşan bir heyetin arasında yaptığı antlaşma sonucu paylaşıldı. Bu paylaşım neticesinde de Girit Adası Montferrat Markisi Bonifatious'a verildi. Lakin Ada'yı kontrol edecek güce ve bilgiye sahip olamayan Bonifatious, 100.000 gümüş karşılığında Ada'yı Venedik Cumhuriyetine sattı. Amacı kudretini Akdeniz'deki kritik ada ve boğazları ele geçirerek, arttırmak isteyen Venedikliler çok önemli bir kazanım elde ettiler. Böylece Ada bir kez daha el değiştirdi ve 1699 yılında Osmanlı İmparatorluğunun Girit'te tam olarak hâkimiyeti kurmasına değin sürecek bir Venedik hâkimiyeti başladı.³⁴

Venedikliler Girit Adası'ndaki hâkimiyetini pekiştirmek için ilk olarak Ada'ya anavatanlarından bir takım kişiler ve askerler getirdiler. Sonrasında Ada'da hem otoriteyi pekiştirmek hem de dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı Ada'nın sahil kesimlerine sağlam kuleler inşa ettiler. Adanın idaresi için Venedik Cumhuriyeti tarafından düka rütbesi ile Lacqo Thiepolo atanırken, komutanlığına ise Renieri

³²Burak Arslan, **a.g.t.**, s. s. 154 – 156.

³³Ayşe Nükhet Adıyeke, **a.g.e.**, s. 11; Hüseyin Kami Hanyevi, **a.g.e.**, s. s. 114 – 115.

³⁴George Ostrogorsky, **Bizans Devlet Tarihi**, (Çev. Fikret Işıltan), 7.b., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, s. 391; Yavuz Mustafa, **a.g.e.**, s. 21.

Dandolo ve Royeri Premarani tayin edildi. Ayrıca Ada, Hanya, Kandiye, Resmo ve Sitia olmak üzere dört idari bölgeye ayrıldı.³⁵

Girit Adasında, Venedik egemenliği süresince yirmiye aşkın isyan meydana geldi. Bu dönemde ki isyanların çıkış nedenlerini iki başlıkta toplayabiliriz. Birincisi Venedik Cumhuriyeti ile rekabet içinde olan ve Ada yönetimini kendi kontrolünde olmasını isteyen devletlerin teşviki, ikincisi iktisadi ve dini konulardır. Bahsi geçen bu isyanlar Venedik Cumhuriyeti için ağır ekonomik ve askeri zararlarla sonuçlanmasına rağmen her seferinde isyanları bastırmakta başarılı oldular.³⁶

1.3. Girit Adasının Osmanlı Devleti Tarafından Fethi ve İdaresi

1.3.1. Ada'ya Türk Akınları ve Osmanlı Devleti'nin Kandiye Seferinin Gecikmesindeki Sebepler

Osmanlı Devleti'nden evvel Girit Adası'na yönelik ilk Türk girişimleri Beylikler dönemine rast gelmektedir. Bu dönemde Venedikliler ile Batı Anadolu'da bulunan Menteşeoğulları ve Aydınoğulları arasında ticari ilişkiler görmektediriz. Bilhassa 14. yüzyılın ilk yarında Girit Adası'nda vergi arttırma sebebiyle çıkan isyanlardan sonra Venedikliler ile Menteşe ve Aydınoğlu Beylikleri arasındaki münasebetler daha da gelişmiştir.³⁷

Yine Ada'ya yönelik ilk Türk akınları da bu yüzyıla denk gelmektedir. 1341 senesinde Aydınoğlu Umur Bey tarafından büyük bir donanma ile Girit sularına akınlar düzenlendi ve epeyce ganimetler elde edildi. Girit'e yönelik akınlar Osmanlı Devleti döneminde de devam etti. Gerçekleşen bu akınlarda da yine önemli ganimetler elde edilmekle birlikte Girit'te önemli zayıflar verildi.³⁸

1453 yılında İstanbul'un fethinden sonra giderek genişleyen Osmanlı Devleti için Ege Denizi'ndeki adalar ekonomik, ticari ve hudut güvenliği açısından son derece önemli bir konuma haiz oldu. Bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti, adalara yönelik fetih ve yağma hareketlerini hızlandırdı. Bu fetih hareketleri içinde Girit

³⁵ Hüseyin Kami Hanyevi, **a.g.e.**, s. 119; Cemal Tukin, "Girit", s. 86.

³⁶ Cemal Tukin, **a.g.m.**, s. 175.

³⁷ Cemal Tukin, "Girit", s. 86.

³⁸ Tahmiscizade Mehmed Macid, **Girit Hatıratları**, 1. b., Tercüman, İstanbul, 1977, s. 13.

Adası çok önemli bir yer tutmaktaydı. Zira 1571 yılında Kıbrıs'ın alınmasından sonra, Venedik Cumhuriyeti'nin Doğu Akdeniz'deki tek varlık noktası haline gelen Girit Adası Osmanlılar için özellikle korsanlık faaliyetlerinden ötürü büyük bir tehlike arz etmekteydi. Lakin 1645 yılında ki fetih harekâtına kadar Ada'ya yapılan girişimlerin çoğu daha ziyade yağma amacını taşımaktaydı.³⁹

1521 yılında Rodos'un alınmasından sonra Girit'e Osmanlı akınları arttı ve hatta bu akınlar Girit aleyhine daha şiddetli bir hadise haline geldi. 1537 yılında 40 parça gemi ve üç bin asker ile sefere çıkan Barbaros Hayrettin Paşa komutasındaki ordu, Adriyatik Denizi'nde ki başarılı çatışmalardan sonra, Ege Bölgesinde ki Adalar Denizi'ne geldi. Burada Venedik Cumhuriyeti kontrolünde olan İstendil(Tinos), Andros, Karpotos gibi adaları ele geçirdi.⁴⁰ Sonrasında ise Girit'e doğru yönelerek Kandiye önüne geldi. Milapotamo adında bir hisar önüne askerler karaya çıkarıldı. Bu bölgedeki faaliyetler neticesine 80 köy yağmalanıp Hanya ve Resmo şehri üzerine saldırılar ve İsklaryo ve İstilo adındaki iki hisar alındıktan ele geçirilen esir ve ganimetlerle beraber İstanbul'a dönüldü.⁴¹

16. yüzyıl boyunca Ada'da sık sık isyan hareketlerine kalkışan Girit ahalisi, Venedik ve Latinler(Katolik) aleyhine gelişen Osmanlı Devleti ile sıkı ilişkiler kurmaktaydı. Bu münasebetler, bilhassa Osmanlı Devleti'nin Ada'ya düzenlediği akınlar sırasında daha da pekişti. Hatta 1567 yılındaki isyan sırasında 50.000 kadar kişi İstanbul'a geldi. Ne var ki Venedik Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nin Ortodoks ahali ile ilişkilerin böylesine gelişmesinden endişe duymaktaydı. Üstelik Osmanlı Devleti'nin Girit ve Kıbrıs adası üzerine planlarından şüphelenen Venedikliler derhal Ada'ya askeri teçhizat desteği ve sıkı idari tedbirler almakta gecikmedi.⁴²

1571 yılında Kıbrıs Adası'nın alınması ve İnebahtı yenilgisinin ahirinde Osmanlı – Venedik ilişkilerinde daha ziyade barış ve dostluk havası gözlenmektedir. Bu süreçte Girit'in Osmanlı toprakları ile karşılıklı bir ticari ilişkiler ortaya çıktı. Zira 6 – 8 aylık hububat ihtiyacını karşılayabilen Girit coğrafyası Osmanlı Devleti'nin

³⁹ Ayşe Nükhet Adıyeke, **a.g.e.**, s. 12.

⁴⁰ Ahmet Rasim, **Osmanlı Tarihi**, 1. b., Hikmet Neşriyat, C. 1, İstanbul, 2000. s. 131.

⁴¹ Kâtip Çelebi, **Tuhfet'ül-Kibar Fi Esfari'l-Bihar**, (Haz. Seda Çakmancıoğlu, Çetin San), 1. b., Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 71.

⁴² Niyazi Ahmet Banoğlu, **Tarihte Girit ve Osmanlılar Dönemi**, 1. b., Kırmızı Beyaz, İstanbul, 2005, s. s. 28 – 29.

muhtelif vilayetlerinden yasak olmasına rağmen tahıl ürünleri dahi ithal etmekteydi. Yine Girit'te üretilen mallar da Osmanlı topraklarına ihraç edilmekteydi. Fakat bu dostluk ilişkileri bilhassa Osmanlılar için göstermelik olup, fetih için uygun zamanı kollamaktaydı. Zira Girit bulunduğu konum itibariyle hala Osmanlılar için Doğu Akdeniz'de tehlike oluşturmaya devam etmekteydi. Diğer yandan Ada'da bulunan Ortodoks Hristiyanlarında yaşadıkları dini ve sosyal baskılardan mütevellit Osmanlı Devleti'ni davet etmekteydi.⁴³ Nitekim aradığı fırsatı Osmanlı Devleti 1645 yılında korsanlar tarafından Osmanlı gemisine düzenlenen baskın ile buldu. Fakat önce Girit seferinin neden bu kadar geciktiğini açıklamak gereklidir.

Nuri Adıyeke, Girit seferinin gecikmesini iki sebebe bağlamaktadır. Birincisi Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyılda karşı karşıya kaldığı sosyal kargaşa, iktisadi bozukluk ve bürokratik problemlerdir. Artan nüfus ile birlikte ortaya işsizlik, devamında gelen iç ayaklanmalar ve bunu neticesinde köylünün toprağını terk etmesiyle tahıl üretimindeki düşük üretim sonrasındaki pahalılık, tüm bunların neticesinde ortaya çıkan iktisadi bozukluk ülke ekonomisini oldukça kötü etkilendi. Ayrıca yine bu dönemde özellikle saray içerisinde yaşanan entrikalar, taht oyunları merkezi bürokrasiyi temelden sarsmaktaydı. Usulsüz vergi toplama, rüşvet gibi gayrimeşru problemler de Osmanlı'nın başına türlü belalara sokan sorunlar arasında yer almaktaydı. Askeri sistem de bozulmaya başlamıştı. Askerler arasında çıkan isyanların yanı sıra disiplin sorunu da açıkça gözlemleniyordu. İkincisi ise Osmanlı Devleti'nin doğal sınırlarına kavuşması olarak göstermektedir. Yani Osmanlı Devleti artık genişleyebileceği en üst seviyeye varmıştı. Doğu'da İran, Batı'da ise Avusturya – Macaristan gibi güçlü devletler Osmanlı Devleti'nin ilerlemesini engellediği gibi sürekli bu devletlerle arasında muhtelif çatışma ve sürtüşmeler meydana gelmekteydi. Dolayısıyla Osmanlı Devleti 16. yüzyılda iç ve dış sebeplerden dolayı içine düştüğü belirsizlik ve güvensizlik ortamında sonunun ne olacağını bilmediği bir savaşa girmek istemiyordu.⁴⁴ Bu iki sebebin dışında 16. yüzyılda Preveze(1534), Kıbrıs(1570) ve İnebahtı(1571) gibi ağır savaşlar hem Osmanlı Devleti hem de Venedik için gerek askeri gerekse de iktisadi bakımdan büyük yük oluşturdu.

⁴³ Ersin Gülsoy, "Girit'in Fethi ve Adada Osmanlı İdaresinin Tesisi (1645 – 1670)", **Marmara Üniversitesi SBE (Yayınlanmış Doktora Tezi)**, İstanbul, 1997, s. s. 21 – 22.

⁴⁴ Nuri Adıyeke, "Hikayet-ı Azimet-i Sefer-i Kandiye", **Ege Üniversitesi SBE (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi)**, İzmir, 1988, s. s. V – VI.

Osmanlı Donanması bilhassa İnebahtı savaşı sonucunda büyük bir zayıflık verdi. Keza bu tarihten itibaren donanmaya verilen önem önceki dönemlere nazaran azaldı. Donanma'daki bu zayıf durum Osmanlı Devleti'ni Girit seferini düzenlemekten alıkoymaktaydı.

1.3.2. Girit Seferi

1645 yılında Kızlarağası Sümbül Ağa, Padişah tarafından Mısır'a sürüldü. Ağa bütün mal ve mülkü ile birlikte evvelinde Karadeniz'de daha yeni yapılan ve İbrahim Çelebi adında bir kişinin reisliğini yaptığı gemiye bindi. Bu yolculuk sırasında Sümbül Ağa ile birlikte Mekke kadılığına tayin edilen Bursalı Mehmed Efendi ve hacca giden kimseler bulunmaktaydı. Gemi nüfusu toplam 600 kadar idi. Askeri teçhizattan yoksun bir şekilde yolculuk başlamıştı. Gemi Rodos'a vardığında, buradaki gemicilerin edindiği istihbat ile korsan saldırısı olabileceğini bildirdi. Lakin Sümbül Ağa'nın ısrarı üzerine yolculuk kaldığı yerden devam etti. Nitekim geminin topsuz tüfeksiz bir şekilde yola çıktığını duyan Malta korsanları önlerine çıktı.⁴⁵ İki taraf arasındaki mücadele neticesinde Malta Korsanları, Sümbül Ağa ve Reis İbrahim Çelebi'nde aralarında bulunduğu pek çok yolcuyu öldürdü ve 60 kişiyi esir alıp gemi içerisinde bulunan hazineyi Girit'e götürdü.⁴⁶

Doğu Akdeniz hâkimiyeti için mühim bir tehdit unsuru olan Girit Adası için Osmanlı Devleti nihayet aradığı fırsatı, korsanların mevzubahis olan baskını ile buldu. Böylelikle öteden beri tasarlamış olan Girit seferi için hazırlıklara başlandı. Aslında Venedikliler, Osmanlı Devletinin Ada'ya muhtemel bir sefer hazırlığında olduğunun bilincindeydi. Erhan Afyoncu, IV. Murat, İran seferinden sonra doğu sınırını güvence altına alması ile birlikte Girit üzerine sefer hazırlığı içinde olduğunu ifade etmektedir. Lakin ömrü vefa etmedi.⁴⁷ Üstelik Girit askeri müfettişi Martin Cavalli ve Isepo Civrean da bu endişelerinden ötürü Venedik senatosunu uyardığı görülmektedir.⁴⁸

⁴⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, 1. b., C. 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. s. 222 – 223.

⁴⁶ Katip Çelebi, **a.g.e.**, s. 137.

⁴⁷ Erhan Afyoncu, **Sorularla Osmanlı Tarihi**, 2. b., Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2012, s. 394.

⁴⁸ Ersin Gülsoy, **a.g.t.**, s. 22.

Baskın haberinin İstanbul'da duyulmasının hemen akabinde Girit'e harp ilan edildi. Bu sefer için Silahdar Yusuf Paşa tayin edildi. Tunus, Cezayir, Sakız, Selanik gibi vilayetlerden toplanan gemilerle birlikte 400 kıtadan oluşan bir donanma ve 50 bin asker ile Girit'e doğru harekete geçildi.⁴⁹ Donanma ilk olarak Girit kuzeybatısında bulunan kalesini ele geçirdikten sonra Hanya şehri kuşatıldı. Girit seferine Hanya'dan başlanmasının stratejik bir hamle olarak hesaplanmıştır. Zira Hanya'nın Mora iskelelerine yakın olmasından mütevellit ihtiyaç halinde donanma kolaylıkla destek görebilecekti. Nihayetinde 54 günlük kuşatmanın ardından Osmanlı ordusu muzaffer oldu.⁵⁰

Yusuf Paşa, muharebe sırasında feci bir şekilde tahrip olan kaleyi tamir ettirip 12 bin asker tahkim ettirmesinden sonra İstanbul'a döndü. Sonrasında Budin Valisi Hüseyin Paşa vali olarak tayin edildi. Hüseyin Paşa vali olarak atandıktan sonra Osmanlı kuvvetlerinin Ada'da ilerleyişi sürmekteydi. Bu ilerleyiş pek süratli ve büyük olmamasına karşın yine de Osmanlı ilerleyişi açısından mühim idi. Hüseyin Paşa Hanya şehrinin etrafındaki kale ve bölgeleri ele geçirdikten sonra Resmo ve Pelototome zapt edildi.⁵¹

Lakin tüm bu mücadelelere rağmen Osmanlı Devleti Ada, 1699 yılına kadar alınamamıştır. 1645 – 1657 yılları arasında Ada'ya toplam on dört deniz seferi düzenlendi. Bu seferlerden kimi başarılar da elde edilmesine rağmen bir türlü Ada'nın merkezi olan Kandiye fetih olunamıyor, kesin zafer elde edilemiyordu.⁵² Girit Adası'nın fethinin bu kadar uzamasına şu şekilde açıklayabiliriz: ⁵³

- 1- İlk sırada Venedik Cumhuriyeti'nin amansız direnci gelmektedir. Zira Doğu Akdeniz de tek dayanak noktası haline gelen Girit Adasını kaybetmek istemeyen Venedikliler tüm varlıkları ile Ada'yı savunmaktadır. Ada kaybedilirse Venedik Cumhuriyeti sadece büyük bir

⁴⁹ “Girit Adası”, **Mecmua-i Fünun**, C. 7, S. 38, Cemaziyelevvel 1283, s. 190.

⁵⁰ Hasan Ali Cengiz, “Osmanlı Kaynaklarında Girit Seferi”, **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 9, S. 17, Ocak 2019, s. 110.

⁵¹ Ahmet Rasim, **Osmanlı Tarihi**, 1. b., C. 2 Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2000, s. 52.

⁵² Hasan Ali Cengiz, **a.g.m.**, s. 113.

⁵³ Nuri Adıyeke, **a.g.t.**, s. s. V – VII; Sina Akşin, Metin Kunt vd., **Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600 – 1908**, 1. b., Cem Yayınevi, İzmir, 2002, s. s. 23 – 25; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. s. 223 – 285.

ekonomik zararlar yüz yüze kalmayacak aynı zamanda kendileri açısından bir beka sorunu ile karşılaşma olasılığı doğacaktır.

- 2- Savaş boyunca Venedikliler sıklıkla Papalık ile Fransız ve İspanyol devletleri başta olmak üzere muhtelif Avrupa devletlerinden yardım görmekteydi. 1570 tarihinde Kıbrıs Adası, Osmanlı Devleti tarafından ele geçirildikten sonra Osmanlı şayet Girit'i de ele geçirirse, önce İtalya ve Papalık üzerinden Avrupa içlerine yürüyeceği kaygısıyla Girit'e askeri ve mali yardımlarda bulunmaktaydı. Bu da var olan Venedik direncini arttırdı.
- 3- Her ne kadar Venedik donanması, batı Avrupa ülkelerinin donanmasına göre kısmen geri olsa da, yine de güçlü bir donanmaya haizdir. Osmanlı Devleti'nin kara gücünün bilincinde olan Venedikliler denizlerde olan etkinliğini savaş boyunca sürdürdü. Osmanlı ordusu Girit topraklarına ayak bastıktan sonra Venedikliler Ege Denizi üzerinde ki faaliyetlerini arttırarak, Ege Adaları ve Batı Anadolu sahillerine saldırılar düzenlemekteydi. Hatta bu saldırılar sırasında kimi zaman kısa süreli de olsa Limni ve Bozcaada gibi adaları ele geçirip, Çanakkale boğazını abluka altına alarak Osmanlı donanmasını sekteye uğratmaktaydı. Çünkü bu ablukalar Osmanlı Devleti'ni, Ada'ya cephane ve mühimmat gibi askeri yardım yapmaktan alıkoymuyordu. Osmanlı ordusunun kara gücünün, denizde Venedik donanması tarafından dengelenmesi savaş yıllarca sürecektir bir açmaza götürdü. Osmanlı ordusunun denizlerde Venedik Cumhuriyeti karşısında ki bu içler acısı durumu, savaşın uzamasına bir diğer sebep olarak gösterebiliriz.
- 4- Yukarıda Osmanlı'nın Girit seferini ertelemesine sebep olan Osmanlı'nın içeride yaşadığı siyasi ve iktisadi problemler de bir anlamda fethin gecikmesine sebep olan bir diğer sebep olarak gösterebiliriz. Keza daha seferin ilk yıllarında Sultan İbrahim'in akli problemlerinden ötürü tahttan feragat etmesi üzerine otorite boşluğu kendini gösterdi. İstanbul'da 17. yüzyılın ilk yarısından sıkça gördüğümüz harem merkezde olduğu taht entrikaları bir kez daha gün yüzüne çıktı. Üstelik ülkenin ekonomik durumu giderek daha da kötüleşmekteydi. Enflasyon artmaktaydı. Ekonomide ki bu vahim vaziyet Osmanlı'nın sefere yeterince kaynak ayıramamasına sebep olmaktadır.

- 5- İç sorunların yanı sıra Osmanlı Devleti bir takım dış sorunlar da uğramaktaydı. Bilhassa Avusturya – Macaristan imparatorluğu ile Osmanlı Devleti arasındaki sürtüşmeler Osmanlı Devletini dikkatini dağıtan başka bir unsur idi.
- 6- Osmanlı Ordusu içinde de bir takım düzensizlikler, disiplin bozukluğu ve askeri isyanlar görünmekteydi. Bu dönemde Çınar Vakası(1656) gibi öylesine büyük isyanlar görülmekteydi ki adeta ülkenin tüm işleyişini dondurmaktaydı.
- 7- Uzayan savaş süreci Osmanlı Devleti açısından ayrı bir mali yük getirmekteydi. Kimi zaman askerin ulufesi dahi ödenmiyor, gerekli ihtiyaçları dahi karşılanamıyordu. Askerlerin böylesine olağanüstü şartlarda savaşması disiplinin gevşemesine sebep oluyor, hatta bazen isyan çıkmasına vesile oluyordu

1666 tarihine gelindiğinde artık Kandiye haricinde adanın tüm bölümleri Osmanlı kontrolü altına girmişti. Sefer sürecinde kendilerini sıklıkla meşgul eden Avusturya ve Erden meselesinin bir nihayete erdirilmesinden sonra Padişah IV. Mehmed, Fazıl Ahmed Paşa'yı Kandiye fethi için görevlendirdi. Geçen 21 yıl süresince Osmanlı Maliyesi için büyük bir yük oluşturduğunun bilincinde olan Fazıl Ahmed Paşa, ilk olarak Hanya'ya gelerek bahar ayında yapılması planlanan harekât için sıkı hazırlıklara başladı. Nihayetinde Fazıl Ahmed Paşa komutasındaki Osmanlı Ordusu 1667 yılının Mayıs ayında iki buçuk yıl sürecek son fetih harekâtına başladı.⁵⁴

40.000 asker, 8.000 lağımcı ve büyük bir donanma ile son Kandiye seferi başladı.⁵⁵ Sonrasında Mısır'dan gelen kuvvetlerin yanında 30.000 kişilik daha asker katıldı. Girit savaşının en şiddetli ve en kanlı safhası olan bu evrede Osmanlı kuvvetleri ağır silahlarıyla Kandiye surlarını inletmekteydi. Buna karşılık Venedik Cumhuriyeti seferin başlangıcında Osmanlı'ya barış teklifinde bulunmuş ama bu

⁵⁴ Veysel Göger, "Taş Yasanup Toprak Döşenenler: Kandiye Kuşatması Örneğinde Osmanlı Askerlerinin Metristeki Mücadele ve Yaşamı", **Osmanlı Araştırmaları**, C. 52, S. 52, 2018, s. 42; Cemal Tükin, "Girit", s. 87.

⁵⁵ Kandiye Seferleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Mustafa Bin Musa, **Tarih-i Sefer-i ve Fethi Kandiye**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2016; Ayşe Nükhet Adıyeke, Nuri Adıyeke, **Fetihten Kaybına Girit**, 1. b., Babiali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2006.

teklif reddedildi. Bu sırada Girit'in Osmanlılar eline geçmesini istemeyen Papalık, Fransa ve Malta kuvvetleri Venedik'e askeri ve mali yardımlarda bulunuyordu.⁵⁶ 6 Eylül 1699 tarihinde Avrupa'dan aldığı her türlü yardıma rağmen Osmanlı saldırılarına dayanamayan Venedik, sulh teklifinde bulundu. Sonucunda Osmanlı devleti ile yapılan 18 maddelik Paliocastro barış anlaşmasıyla şehri Osmanlı birliklerine teslim etti. Bu anlaşmaya göre Suda, Spingalunga, Granbusa kaleleri haricinde tüm Girit Adası Osmanlı egemenliği altına girdi. Ancak, önce 1692 tarihinde Granbusa, sonrasında ise 1715 tarihinde Venediklilere karşı Damad Ali Paşa komutasında çıkılan Mora seferi ile bahsi geçen kalelerde Osmanlı hâkimiyet şemsiyesi altına girmesiyle Venedik Cumhuriyetinin Ada üzerindeki varlığı tamamıyla son buldu.⁵⁷

Girit savaşları boyunca muhtelif kaynaklarda muhtelif rakamlar verilmesine rağmen, Nuri Adıyeke 110.000 ila 140. 000 arasında Müslüman, 40.000 ila 50.000 arasında da Hristiyan öldüğünü belirtmektedir.⁵⁸

1.3.3. Girit'te Osmanlı Hâkimiyetinin Tahsisi ve İhtiva Hareketleri

Osmanlı Hâkimiyetine girmeden önce Venedik'in Girit generali Andria Corner tarafından yapılan nüfus sayımına göre 267.165 kişi yaşamaktaydı. Fakat Osmanlılar Ada yönetimini kontrol altına aldıktan sonra bu nüfus büyük oranda düştüğü gözlenmektedir. Kimi tarihçiler bu düşüşün sebebini Ortodoks – Rum ahaliye uygulanan baskıdan ötürü olduğunu öne sürmektedir. Fakat bunun pekte doğru bir bakış açısı olmadığını itiraf etmemiz gerekir. Ersin Gülsoy bu hızlı düşüşün sebebini uzun savaş yıllarına bağlamaktadır.⁵⁹ Üstelik Venedik yönetiminden memnun olmayan Ortodoks ahalinin daha fetihten çok önce Osmanlı topraklarına

⁵⁶ Afyoncu Erhan, **a.g.e.**, s. 424; Halil İnalcık, **Devlet-i Aliye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – III**, 2. b., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 104.

⁵⁷ Tahmiscizade Mehmed Macid, **a.g.e.**, s. 15.

⁵⁸ Ayşe Nühket Adıyeke, Nuri Adıyeke, “Nationalist Historicial Approaches on Ottoman Crete”, **International Journal of Innovative Studies in Sociology and Humanities**, C. 2, S. 1, Haziran 2017, s. 40.

⁵⁹ Ersin Gülsoy, **a.g.t.**, s. 202.

göç ettiği görülmektedir.⁶⁰ Dolayısıyla Osmanlı baskısı sonucu Ada'yı terk etme olasılığı zayıf görünmektedir. Keza Ada halkı göç etmek istemiş olsa bile bir taraftan tüm Helen coğrafyasının ve Doğu Akdeniz'in Osmanlı kontrolü altına bulunması diğer taraftan Kuzey – Batı Akdeniz'de Katolik devletlerin varlığı bu olasılığı daha da zayıflatmaktadır.

Tarih boyunca var olan tüm imparatorluklarda olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu da çoklu sisteme haizdir. Osmanlı Devleti'nin egemenliği altına giren topraklarda hukuki, idari düzenlemelere merkezin rolünden ziyade yerel gelenekler daha ağır basmaktadır. *Osmanlı sistemine eklenen tüm topluluklar kendi kimlikleriyle katılmış ve sistem çok dinli, çok etnikli, çok kültürlü ve çok kimlikli bir şekle bürünmüştür.*⁶¹ Girit toprakları da Osmanlı egemenliğine girdikten sonra kısmen geleneksel yönetim teşkilatlanması uygulansa da daha ziyade yerel gelenekler ön planda tutuldu. Ada önce Hanya ve Resmo, daha sonra Kandiye'nin alınması ile birlikte üçlü eyalet haline getirildi. Bu eyaletin merkezi 1850 yılına kadar Kandiye olarak kaldı. Osmanlı idaresi altında can ve mal güvencesinin yanı sıra yerli ahalinin cemaat işlerine de karışılmadı. Verilen bu imtiyazlarda savaş sırasında bilhassa kırsal kesimin Osmanlı kuvvetlerine verdiği destek önemli oldu.⁶²

Daha Hanya şehrinin fethinden başlamak üzere kontrol altına alınan bölgelerde zarar gören yerler, onarılmış ve imar faaliyetlerine girilmiştir. Bir taraftan yeni inşa edilen köprü ve yolların yanı sıra savaş sırasında zarar gören muhtelif yapılarda onarıldı. Ayrıca bazı kiliseler Cami'ye çevrildi. Fakat bu Osmanlı egemenliğinin bir göstergesi olduğundan Ada'daki bütün kiliseler için değil yalnızca büyük ve önemli kiliseler Cami'ye dönüştürüldü. Bunlar içinde Hanya şehrindeki Hünkâr Cami(Santa Nikola), Yusuf Paşa Cami, Musa Paşa Cami, Resmo'da Sultan İbrahim Cami, Kandiye'de IV. Mehmet Cami(Saint Francesko), Fazıl Ahmed Paşa Cami(Sandito) gibi kilise veya manastırların Cami'ye dönüştürülmesini örnek gösterebiliriz. Yine bu Camilerin giderlerini karşılayabilmek için vakıflar kuruldu.

⁶⁰ Nevzat Gündoğ, "Akdeniz'de Bir "Mümtaz Eyalet": Girit (1669 – 1869)", **Belgi Dergisi**, S. 9, Kış 2015, s. 1281.

⁶¹ Nuri Adıyeke, "Osmanlı Millet Sistemine Dair Tartışmalar ve Siyasal Bir Uzlaşma Modeli Olarak Osmanlı Millet Sistemi" **Yeni Türkiye**, S. 60, 2014, s. 2.

⁶² Nuri Adıyeke, "Osmanlı İdaresinde Girit ve Girit Müslümanları", ed. Ali İbrahim Bekraki, Wassim İbrahim Bekraki, **Ulinnoha Derneği Yayınları**, Trablus, 2014, 22; Cemal Tukin, "Girit", s. 88.

Tüm bunlar yapılırken Ada üzerindeki Hristiyan halkın din ve mezhep işlerine karışılmamasına özen gösterilmiştir.⁶³

Osmanlı Devleti'nin Ada üzerindeki egemenliğini pekiştiren ve belgelendiren bir diğer unsur ise tahrir kayıtlarıdır. Ada üzerindeki fetihlerden hemen sonra ele geçirilen topraklar kayda geçirildi. Böylece reayanın vermekle mükellef olduğu vergi ve esasları belirlendi. Bu uygulama ile Osmanlı yönetimi idari ve dini yönetim üzerindeki etkisini de hissettirmektedir. 1670 yılında tahrir kayıtları göz önüne alınarak Ada'da Eyalet Kanunnamesi düzenlendi. Bu Kanunname ile Osmanlı İmparatorluğunun klasik döneminde pek rastlanmayan özel mülkiyet pratiği Girit özelinde sıkça uygulandığı görülmektedir. Böylece vergilerini ödemek kaydıyla Girit ahalisi fetihten önce sahip olduğu toprakların tasarrufu, alım ve satımı söz konusunda serbest bırakıldı.⁶⁴

Adada vergilendirme iki çeşitte idi. Birincisi Osmanlı yönetimi altına girmiş olan gayrimüslimlerden alınan cizye vergisidir. Cizye vergisi reayanın gelirine göre farklılık göstermektedir. Zenginlerden 48 dirhem, orta halliden 24, fakirlerden ise 12 dirhem tahsis edilmekteydi. Kandiye'nin ele geçirilmesinden sonra bu oran zenginlerden 12.700, orta halliden 9.850 ve fakirlerden 4.170 dirhem olarak düzenlendi. Tüm tarım ürünlerinden alınan öşür vergisi 1650 yılında 1/5 olarak belirlenmiş ise de daha sonra yapılan değişikliklerle bu oran 1/7 olarak tahsis edildi. Bunun yanında tarım ürünlerinden 1/30 oranında salariye alınmaktaydı. Toprak vergisinin ikinci bir kısmını ise bağ ve bahçeler oluşturmaktaydı. Burada da arazinin boyutuna göre vergi tahsis edilmekteydi.⁶⁵

Osmanlı toprakları içinde Girit'in ayrıcalıklı yapısı vergilendirme sisteminde de açıkça görülmektedir. Keza Kandiye'nin ele geçirilmesinden sonra örfi vergiler kaldırıldığını görmekteyiz. Yine Kandiye fethine kadar Cizye vergisi alınmadığı gibi fetihten sonra da Cizye konusunda epeyce hoş görü gösterildi. Bir başka örnek ise tüm Osmanlı coğrafyasında gayr-ı müslim dul kadınlardan toplanan bive vergisi de

⁶³ Nuri Adıyeke, "Osmanlı İdaresinde Girit ve Girit Müslümanları"... , s. s 21 – 22; Adı geçen camiler ve aynı dönemlerde inşa edilen veya dönüştürülen camilerin ayrıntılı bilgisi için bkz., Gülsoy Ersin, **a.g.t.**, s. s. 208 – 220.

⁶⁴ Yakup Öztürk, "1770 Girit Ayaklanması", **Dokuz Eylül Üniversitesi SBE (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi)**, İzmir, 2015, s. 34.

⁶⁵ Cemal Tukin, **a.g.m.**, s.197; Adıyeke Ayşe Nühket, **a.g.e.**, s. 14.

Girit coğrafyasında uygulanmadığını görmekteyiz.⁶⁶ Osmanlı Devleti'nin Girit'te vergi konusunda böylesine hoşgörülü ve müsamahalı anlayışını Ada'nın çoğunluğunun gayr-i müslim olması itibariyle Osmanlı yönetimin anlayışını pekiştirmek bağlamına yorabiliriz.

Girit adası kontrol altına alındıktan sonra bölgenin Müslümanlaştırılması, diğer yerlere göre epeyce farklılık göstermektedir. Osmanlı İmparatorluğu, bilhassa Balkanlar'da uyguladığı ele geçirilen bölgelerin Müslüman nüfusunu arttırmak için Anadolu'dan sürgün(şenlendirme) stratejisini Girit coğrafyasında uygulamadığını gözlemlemekteyiz. Onun yerine Ada üzerindeki nüfusu dengelemek için ihtida, Müslüman ve Hristiyanlar arasındaki evlilik, yeniçerilik kurumu, Bektaşilik, Mevlevilik gibi İslami tarikatların etkisi ile nüfus dengesi oluşturmaya çalışıldı. Kandiye'nin fethinden sonra Ada'da ki Müslümanların sayısının epeyce arttığını göz önüne aldığımızda bu konuda başarılı olunduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz.⁶⁷

Osmanlı Devleti'nin yönetim anlayışı içerisinde ele geçirilen bölgelerde ihtida hareketlerine müsaade etmediği bilinmektedir. Lakin Girit'te bilakis ihtida hareketlerine göz yumulduğu görülmektedir. Keza aynı dönemde Anadolu nüfusun da küçüldüğü görülmektedir. Bundan mütevellit diğer bölgelerde uygulanan sürgün veya zorunlu göç politikası Girit'te uygulanamadı.⁶⁸ Ayrıca Ada'da geniş bir nüfusu besleyebilecek kadar tarımsal altyapısı olamadığından klasik Osmanlı iskân siyaseti Girit Adası'nda uygulanamadı.⁶⁹

İhtiva hareketlerinin böylesine yoğun olmasını Molly Greene savaşın yoğun ve yıkıcı etkisinin sonucuna bağlamaktır. Zira ona göre uzun savaş yılları Ada sakinlerinin manevi hayatında yıkıcı bir etki yaratarak, İslam dinine sempati ile

⁶⁶ Ersin Gülsoy, **a.g.t.**, s. s. 231 – 233.

⁶⁷ Nuri Adıyeke, "Multi-Dimensional Comolications of Conversion to Islam in Ottoman Crete", ed. Antonis Anastasopoulos, **The Eastern Mediterranean under Ottoman Rule: Crete 1645 – 1840**, Crete University Press, Resmo, 2008, s. 203.

⁶⁸ Ayşe Nükhet Adıyeke, "Crete in Ottoman Administration Before the Population Exchange", **Common Cultural Heritage**, The Foundation of Laussane Treaty Emigrants, Girit, 18 – 24 Eylül 2004, s. 2; Lakin Brieman'a göre Osmanlılar Kandiye şehri başta olmak üzere Girit'e Arnavutluk, Mısır ve Anadolu'dan Müslümanların yanı sıra çoğunluğu Ermeni olan Hristiyan kimselerinde Ada'ya göç ettirildiğini belirtmektedir. Pınar Şenışık, **a.g.e.**, s. 81.

⁶⁹ Yakup Öztürk, **a.g.t.**, s. 39.

yaklaşmasına sebep olmuştur. Yakup Öztürk ise, uzun yıllar Katolik Venedik hâkimiyeti altında yaşayan Girit Adası, 1645'ten itibaren bu baskının kalkması insanların nispeten din değiştirme de etkili olduğunu vurgulamaktadır.⁷⁰

Ekonomik faktörlerde ihtivayı tetikleyen sebeplerdendir. Bilhassa cizye, haraç ve ispence gibi vergilerin Müslüman ahaliden tahsis edilmemesi sebebiyle İslam'a geçişleri hızlandırdı.⁷¹ Keza adı geçen vergiler her ne kadar yeni Müslüman olanlardan tahsis edilse de bu durumun Ada üzerinde İslam'ın yayılmasındaki gerçekliğini değiştirmez.

Ada üzerindeki Müslümanlaşmayı sağlayan diğer bir unsur cemaatler arası evliliklerdir. Müslüman bir erkeğin Hristiyan bir kadınla evlenmesine müsaade edilmekteydi. Bu tarz evliliklerde Hristiyan kadının dinini değiştirmesi zorunlu değil iken, doğan çocuk Müslüman olarak kaydedilir. Buna karşın İslami kurallar gereği Müslüman bir kadının gayr-ı müslim erkekle evlenmesi dahi söz konusu olamazdı. Böylesi evliliklerde bir zorlanma ya da devletin müdahalesi yoktur. Daha çok her iki tarafın rızası sonucu gerçekleşmiş ve Girit toplumu tarafından da kabul görmüştür.⁷²

Ada içerisindeki bu tarz evlilikler müşterek bir hayat tarzı yarattı. 1821 yılına kadar sıkça gördüğümüz cemaatler arası evlilikler neticesinde Müslüman bir amca, Hristiyan bir dayı gibi karmaşık aile ilişkilerinin yanı sıra iki taraf arasında ticari faaliyetlerinde oldukça aktif olduğu gözlenmektedir. Girit'te bulunan Yahudi - Ortodoks Hristiyan ve Müslüman toplulukları arasında ki giyim tarzı gibi ufak farklılıklar dışında iç içe geçmiş bir yaşam tarzı hüküm sürmekteydi.⁷³ Bu müşterek yaşam tarzı öyle bir hale gelmişti ki, resmi dil Türkçe olmasına rağmen günlük yaşamda Rumcanın ağırlığı bulunmaktaydı. Hatta Müslüman halk 19. yüzyılın sonundan itibaren Girit'ten göç edince, ana dilleri Rumca olmasından mütevellit Anadolu halkı tarafından Gâvur yaftası dahi yakıştırılmıştır.⁷⁴

⁷⁰ Yakup Öztürk, **a.g.t.**, s. 40.

⁷¹ Nuri Adıyeke, "Multi-Dimensional Comolocations of Conversion to Islam in Ottoman Crete"..., s. 207.

⁷² Ayşe Nühket Adıyeke, Adıyeke Nuri, "Nationalist Historicial Approaches on Ottoman Crete"..., s. 43; Nuri Adıyeke, "Girit'te Cemaatler Arası Evlilikler", **Kebikeç**, S. 16, 2003, s. s. 22 – 23.

⁷³ Ayşe Nühket Adıyeke, Adıyeke Nuri, **Fetihten Kaybına Girit...**, s. s. 96 – 99.

⁷⁴ Ali Selçuk, **Giritli Göçmenler**, Çizgi Kitapevi, Konya, 2018, s. 38.

Girit'in İslamizasyonundaki bir diğerk unsur ise İslami tarikatlardır. Bunlar içinde Mevlevilik, Bektaşılık, Kadirilik gibi öğretileri zıkr edebiliriz. Ancak bunlar için de Bektaşiliğın yeri ayrıdır. Zira 1924 yılına kadar Ada'da varlığını sürdüren Bektaşılık, Girit'teki en yaygın tarikattır. Henüz fetih sırasında Ada'ya yerleşmeye başlayan Bektaşı dervişleri, Girit'te İslamiyet'in yayılmasında büyük rol oynamıştır.⁷⁵

⁷⁵ Fahri Maden, **Girit Bektaşileri**, La Kitap Yayınları, Ankara, 2017, s. 16.

2. BÖLÜM: GİRİT MESELESİ

2.1. Yunan Milliyetçiliği ve Girit'teki Değişim

2.1.1. Yunan Milliyetçiliğinin Doğuşu, Gelişimi ve Girit'e Yayılışı

18. yüzyılın ilk yarısından itibaren bilhassa Aydınlanma Çağı'nın da etkisiyle milliyetçilik fikri dünyanın her bölgesinde ki halkları tesiri altına almaya başlamış ve günümüzde de etkisini keskin bir şekilde sürdürmektedir. Milliyetçilik fikri temel açıdan varlığını gösterdiği farklı coğrafyalarda benzer özellikler taşısa da zaman, mekân ve algılanış biçimlerine göre farklılıklar göstermektedir. Rum milliyetçiliği de tıpkı dünyanın başka coğrafyalarında gerçekleşen milliyetçi ayaklanma ve devrimlerle benzerlikleri olmakla birlikte bulunduğu coğrafyanın şartları, kültürel geçmişi ve dönemin siyasi ve ekonomik durumuna göre bir takım farklılıklara haizdir.

Klasik Türk tarih anlayışına göre mutlu mesut bir şekilde Osmanlı sistemi içerisinde yaşayan Rum Ahali, İngiltere, Fransa, Rusya gibi yabancı devletlerin teşvik ve kışkırtmaları ve Fransız Devrimi'nin getirdiği milliyetçilik rüzgârı sebebiyle Osmanlı yönetimine karşı ayaklanmıştı. Bu bakış açısının kısmi doğruluk payı olmasına rağmen Yunan ulusçuluğunun doğuşundaki perspektifi ortaya koymada yetersiz kalmaktadır. Zira Yunan Ulusçuluğunun kökeni 1789 Fransız İhtilali öncesine dayanmaktaydı.

Osmanlı devlet yönetimi içerisinde Rum tebaa ekonomik, siyasi, ticari ve dini açıdan ayrıcalıklı bir yapıya sahipti. Rumların devlet içerisinde sahip oldukları görece imtiyazlı yapısı Yunan ulusçuluğun gelişmesinde çok büyük katkıları olduğu gibi bu gelişme esnasında uygun zemini de hazırladı. 18. yüzyılın ortalarından itibaren kendini göstermeye başlayan Rum milliyetçiliğin temel yapı taşlarını ticaret, dil, tarih ve kültür alanındaki gelişmeler ve uluslararası kamuoyu desteği oluşturmaktadır.⁷⁶

⁷⁶ G. Pınar Ekrem Gülboy, “Yunanistan Bağımsızlığının ve Elen Milliyetçiliğinin Dış Etkileri” **Türk Yunan İlişkileri Üzerine Makaleler**, 1. b., ed. Yeliz Okay, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 253.

Osmanlı imparatorluğu içerisindeki imtiyazlı yapısı sayesinde ki Osmanlı ticaret yapısında Rum vatandaşlar epeyce söz sahibi olmuş idi. Rumlardan toplanılan vergilerde de ayrıcalıklı yapı korunduğundan mütevellit ticarete özendirici bir yapı sağlanmıştı. O kadar ki 1821 yılında Rum ticaret filosunun 600 gemiye ve yıllık ticaret hacminin de 150.000 tona ulaştığını belirten Bilal Şimşir, Osmanlı deniz ticaretinin deyim yerindeyse Rum tekeline bırakılmış olduğunu ifade etmektedir.⁷⁷

Yunan kimliğinin vücut bulmasında tartışılmaz bir yeri olan ticari faaliyetler neticesinde Rum vatandaşlar Batı kökenli fikirler ve düşünce tarzları ile tanışmaya başladı. Rum tüccarların mallarına satmak için Batı Avrupa'nın muhtelif ülke ve vilayetlerine seyahat etmeye başladığında, aynı dönemde Avrupa'da ateşli tartışmalara sebep olan eşitlik, özgürlük, adalet, bağımsızlık gibi kavramlarla daha bir haşır neşir oldular.⁷⁸

Milliyetçilik fikri etkisinde kalan Rum tüccarları, çocuklarını Avrupa'ya göndermeye başladı. Avrupa'da eğitim gören bu gençler milliyetçilik ideolojisi benimseyerek Yunan anakarasına döndüler. Bu gençler döndükten sonra açtıkları eğitim kurumları ve cemiyetler ile birlikte milliyetçilik, başkaldırı ve isyan fikirlerini kırsaldaki Rumlar dahi tüm Yunan tebaası arasında yaymaya başladılar. Böylece Yunan ulusçuluğunun lazım olan milli bilincinin oluşmasını sağladılar.⁷⁹

Batı Avrupa toplumları her zaman Antik Yunan düşüncesine, yaşayış tarzına ve felsefesine hayran kaldılar. Nitekim kendi kökenlerini de Antik Yunan'a dayandırmaktaydılar. Dolayısıyla ütöpik bir yer olarak gördükleri Yunan coğrafyasının ve derin düşünce pınarlarını kanlarında barındıran Yunan halkının, Müslüman Osmanlı altında yaşamışın hiç ama hiç uygun bulmuyorlardı. Antik Yunan klasiklerinin yazılarından ve düşüncelerinden etkilenen Victor Hugo, Goethe, Byron gibi pek yazar Yunan aydınlanmasına sempati duymakla birlikte, milli şuurun oluşmasında da epeyce katkıda bulundular. Aydınlanma devrinin muhtelif

⁷⁷ Bilal Şimşir, **Ege Sorunu Belgeler (1912, 1913)**, 2. b., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s. XIV.

⁷⁸ Necla Günay, "Filik-i Eterya Cemiyeti", **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. 6, S. 1, 2005, s. 269.

⁷⁹ Utku Kırıldökme, "Ulus Devlet Oluşturmada Yunanistan Örneği: Büyük Ülkü – Megali İdea" **Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 46, Güz 2010, s. 405.

düşünceleri etkilerinde kalan Avrupa aydınları Yunan coğrafyasını seyahat etmiş, kazı çalışmalarında bulunmuş ve ortaya koydukları ürünlerde Yunanlılık düşüncesine katkıda bulundukları gibi Türklük aleyhine de bir algı yaratmakta başarılı olduğu kuşkusuzdur.⁸⁰

Avrupa Aydınları daha ziyade klasik Yunan düşüncelerine atıf yapmakta ve Yunan ulusçuluğunu da bu kadim geçmişlerine yönlendirmek niyetindeydiler. Lakin Herzfeld'e göre, Antik Yunan'a dönüş düşüncesi bir Avrupa dayatması olup, Yunanlıların bakış açısının oldukça farklı olduğunu belirtmektedir. Herzfeld dönemin Yunan algısını şu sözleri ile ifade etmekteydi:⁸¹

“Avrupalı efendilerinin aksine, Yunanlılar klasik geçmişe dönmek istemiyorlardı; tersine mevcut Avrupa'ya dâhil olmaya çalışıyorlardı. Yunan devletinin kültürel politikaları dışardan bakanlara, Avrupa anlayışına büyük bir taviz verişini temsil ediyor gibi görünüyordu; Yunanlılar Avrupa kültürel geleneğinin yaşayan ataları rolünü oynama talebini uysal bir şekilde yerine getirmişlerdi.”

Antik Dünya'ya dönmekten çok kendi ulusal birliğini oluşturmak için Avrupa siyasi düşüncesine girmeyi hedeflemekteydiler. Ancak buradan Antik Yunan'ı dışlayan bir bakış açısının ortaya konduğu kesinlikle söylenemez. Hatta bu dönemde Antik Yunan dünyasına bolca atıf yapılmakla birlikte kendilerini Antik Çağ'daki Yunan atalarına atfen Helen adı ile tanımlıyorlardı. Bu dönemde Antik Yunan isimleri canlandırılmaya çalışılır. Yeni doğan çocuklara daha ziyade Antik Yunan isimleri ile adlandırılır. Eski metinler çevrilerek atalarının üstünlükleri vurgulanır.⁸²

Fransız devriminin düşüncelerini yoğun bir şekilde görüldüğü dönemin Yunan yazın hayatında dini merkez almayan daha ziyade dinin geri planda olduğu milli bir anlayış görünmektedir. Keza başlangıçta Fener Rum Patrikhanesi de, Rum tebaa arasında yaygınlaşan milliyetçilik fikri ve Helen tabirinden rahatsızdı. Çünkü Helen adı kilisenin tasvip etmediği pagan çağa gönderme yapar iken, milliyetçilik fikri de Avrupa'daki gibi kilisenin yetkilerini kısıtlayacak bir başkaldırıdan endişeleniyordu. Başlangıçta çok daha laik ve seküler bir yapıya haiz olan Yunan milliyetçiliği din olgusunu göz ardı etmekteydi. Hatta batıda eğitim görmüş Yunan

⁸⁰ Necla Günay, **a.g.m.**, s. 270.

⁸¹ Pınar Şenışık, **a.g.e.**, s. 45.

⁸² Herkül Millas, **Yunan Ulusunun Doğuşu**, 1. b., İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 54.

aydınlardan Adamantios Korais Fener Rum Patrikhanesini gericilik yuvası ve Yunan aydınlanmasında ki en büyük engel olarak gördüğünü belirtmiştir.⁸³

Yunan milliyetçiliğinin doğuşunda ki en büyük paradoksta aslında aynı yüzyıla zamanlara denk gelmektedir. Çünkü Yunan milliyetçiliğinde bir kısım Bizans ve Ortodoks geleneğini dışlayan bir tarih yazımı oluştururken diğer taraftan bu görüşün aksi bir şekilde Ortodoks/ Bizans varlığı üzerinden bir tarih yazımı şekillenmekteydi.⁸⁴Bu kafa karışıklığının en büyük sebebi ortaya çıkan milliyetçi akımın yanı sıra 1830 yılında Alman tarihçi Jakop Phillip Falmerayer tarafından ortaya atılan düşüncelerdir. Onun Mora kitabında Antik Yunan halkının orta çağlardan itibaren silinip gittiği ve buraların Slav – Arnavut ahalisinin bölgesi haline geldiğini, Yunanistan’da yaşayan halkın antik Helenlerle uzak yakın hiçbir bağı kalmadığını belirtmekteydi.⁸⁵

Falmerayer’ın düşünceleri Yunan aydınları nezdinde her ne kadar kendisine karşı büyük öfke patlamasına vesile olsa da bu düşünceler tüm 19. Yüzyıl Avrupa’sına yayıldığı gibi Yunan aydınları arasında da Falmerayer’ın düşüncelerini reddeden ve Bizans / Ortodoks / Helen üçgeni ile oluşturulan bir sentezin doğmasına vesile oldu. Falmerayer’ın düşüncelerini çürütmek için Yunanlı aydınlar ilk önce süreklilik oluşturmaya amaçladılar. Çünkü Yunan topraklarının Roma egemenliğine girdikten 1821 yılındaki Mora İsyanına kadar büyük bir boşluk bulunuyordu. İlk olarak bu boşluk doldurulmaya çalışırken ikincisi de Antik Yunan halkı ile Modern Yunanlılar arasında kültürel bağlara dikkat çekildi. Bu noktada Spyridon Zambelios ve Konstandinos Paparrigopulos gibi Yunan tarihçilerinin adını anmamız gerekmektedir. Zira bu tarihçiler sayesinde ki Yunan milli yazımı bahsi geçen senteze kavuştu.⁸⁶ Bu noktada şunu da belirtmemiz gerekir ki Yunan milli tarih yazımı 1850 yılından itibaren daha fazla din olgusunun ön plana alınması aslında bir nevi Yunan milliyetçiliğini kırsal kesime yaymakta kullanılan bir araç olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Venizelos dönemine gelindiğinde tam bir sentez oluşmuştu.

⁸³ Murat Eser, **Eleftherios Venizelos**, 1. b., Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2019, s. s. 18 – 19.

⁸⁴ Murat Eser, **a.g.e.**, s. 20.

⁸⁵ Kemal Beydilli, “Fallmerayer Jakop Philipp”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. EK - 1, İstanbul, 2016, s. 441.

⁸⁶ Pınar Şenışık, **a.g.e.**, s. s. 51 – 52.

Bu dönemdeki hâkim fikre göre Helenler dil ve kültürleriyle Hristiyanlığı kurtarıp geliştirirken, Bizans devride Helen halkının ortaçağdaki safhasını oluşturunuyordu.⁸⁷

18. Yüzyıldan itibaren Yunan tarihinde edebiyat ve kültür alanında pek çok araştırma yapılmış idi. Bu düşünce akımı içerisinde Yunan milliyetçiliğine ışık olan pek çok aydın da yetişmekteydi. Bunlar arasında Yunan dil ve gramer çalışmaları ile bilinen Korayis ve Teselyalı şair Rigas'ı zikr etmek gerekmektedir. Bu tarz aydınlar ve onların çalışmaları ile birlikte milliyetçilik anlayışı geniş halk kitlelerine yayılması hedeflenmiş idi. Bu amaçla ilk olarak basım yayın faaliyetleri geliştirildi. Richard Clogg 1821 yılından önceki yirmi yılda 1.300 kadar değişik konuda kitap basıldığını belirtmektedir.⁸⁸ İkinci ise tıpkı yukarıda bahsedildiği gibi batıda eğitim görmüş aydınlar aracılığı ile açılan okullar ve kütüphaneler ve cemiyetlerdi. Bu amaç doğrultusunda açılan 1834'te Atina Üniversitesi, 1810'da kurulan Filolöjiki Eterya (Dil ve Edebiyat Cemiyeti), 1812'de Atina'da kurulan Eterya Ton Filomuson(Sanat Tanrıçaları Dostları Cemiyeti) ve belki de bu yıllarda kurulan cemiyetlerin en önemlisi Filik –i Eterya Cemiyetini bulunur.

Yunan bağımsızlığında kuşkusuz ki büyük rolü olan Filik-i Eterya Cemiyeti, Rusya'nın Odesa şehrinde Skufas ve Emmanuel Ksanthos adlı iki Rum tüccar ve Atmas Çakalof adlı bir Bulgar tüccar tarafından kurulan bir dernekti. Kısa sürede hem İzmir, İstanbul, Sakız gibi Osmanlı topraklarında hem de Moskova, Viyana ve Paris gibi Avrupa şehirlerinde şubeler açtı ve üyelerini hızla çoğalttı. Eğitim ve öğretim faaliyetleri amacıyla açılan dernek, kısa sürede bir ihtilal cemiyetine dönüştü. Bu cemiyet Osmanlı coğrafyası üzerindeki politikalarını arttırarak, zamanla Rum tebaa arasında isyan ve ihtilal fikirlerini yaymaktaydı. Diğer taraftan Batı ülkelerindeki bilhassa basım yayın faaliyetleri ve lobicilik girişimleri ile zaten var olan uluslararası desteğini arttırmaktaydı.⁸⁹

⁸⁷ Murat Eser, **a.g.e.**, s. s. 24 – 25.

⁸⁸ Richard Clogg, **Modern Yunanistan Tarihi**, 1. b., İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 40.

⁸⁹ Necla Günay, **a.g.m.**, s. s. 274 – 275; Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasal Tarihi 1789 – 1914**, 1. b., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s. 169.

Yunanistan Krallığının yayılmacı politikasının bir ürünü olan bu cemiyetin asıl amacı Bizans imparatorluğunu ihya etmektir. Nitekim bu ismin kurucu babası olan İoannis Kolettis Yunan Meclisinde yaptığı konuşmada:⁹⁰

“Yunanistan Krallığı, Yunanistan değildir. Yunanistan’ın sadece bir parçası, en küçük ve en yoksul bir parçasıdır. Yunanlılar sadece krallık içerisinde oturanlar değildir, aynı zamanda Yanya’da ya da Selanik’te, Serez’de ya da Edirne’de, İstanbul’da ya da Trabzon’da, Girit ya da Sisam Adası’nda, Yunan tarihine ya da Yunan ırkına bağlı başka yerlerde oturanlar da Yunanlıdır. Helenizm’in iki büyük başkenti vardır: Krallığın başkenti Atina’dır, Konstantinopolis (İstanbul) büyük başkent, bütün Yunanlıların kenti, düşü, umududur.”

İki kıtalı, beş denizli bir harita tasavvuru üzerinden şekillenen – ki kimi Yunan aydınları Yunan sınırlarını Makedonya’dan Hindistan’a kadar uzanan bir yapıda ortaya sürmekteydi. – Yunan yayılmacılığının en büyük faaliyet organı haline gelen Filik-i Eterya cemiyeti programı ve temel hedefleri şu şekilde idi:⁹¹

- 1 – Yunan Milletinin tam istiklalini sağlamak
- 2- Batı Trakya ve Selanik’in Yunanistan’a ilhakı
- 3- Ege Adaları’nın Yunanistan’a ilhakı
- 4 – Oniki Ada’nın Yunanistan’a ilhakı
- 5- Girit Adası’nın Yunanistan’a ilhakı
- 6- Batı Anadolu’nun Yunanistan’a ilhakı
- 7- Kıbrıs’ın Yunanistan’a ilhakı
- 8- Pontus Rum Hükümetinin kurulması
- 9 – İmroz ve Bozcaada’nın Yunanistan’a ilhakı
- 10 – İstanbul İhya Edilerek Doğu Roma İmparatorluğu’nun inşası

⁹⁰ Oğuz Kalelioğlu, “Türk – Yunan İlişkileri ve Megali İdea”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 41, Mayıs 2008, s. 108.

⁹¹ Oğuz Kalelioğlu, **a.g.m.**, s. s. 108 – 109.

Bu amaçları gerçekleştirmek için hızlı bir şekilde faaliyete geçen Cemiyet önce Mora daha sonra Ege Adaları Girit ve Kıbrıs'ta olmak üzere faaliyetlerde bulunmuştur. Örgüt şubelerini zamanla daha da arttırdı ve örgütlenmesini İtalyan Carbonari şeklinde yaptığı görülmektedir. Bu tarz cemiyetlerde sıklıkla görüldüğü üzere Filik-i Eterya Cemiyeti de örtülü ve şifreli bir şekilde faaliyetlerini sürdürmekteydi. Örgüt içerisinde –olasılıkla psikolojik tesiri arttırmak ve üyeler arasındaki var olan bağı kuvvetlendirmek için- daima gizli bir reisten söz edilmekteydi. Bu reisin de Rus Çarı I. Alessandr olduğu söylenmektedir.⁹²

Bu noktadan hareketle şunu ifade edebiliriz ki Yunan ulusçuluğunu uluslararası destek olmaksızın düşünmek imkânsızdır. Hatta Şükrü Sina Gürel Yunanistan'ın bağımsızlığını büyük ölçüde Avrupa devletlerine borçlu olduğunu ve bu bağımsızlığın Osmanlı devletine karşı politikaların bir yan ürünü olduğunu ifade eder.⁹³ Rum halkının bağımsızlık duygusunu kışkırtan ya da tetikleyen devletlerin başında Rusya gelmektedir. Rusya 18. yüzyıldan itibaren sıcak denizlere inme politikasını benimsemişti. Bu politikanın hem Osmanlı Devleti'nin tüm Karadeniz ve Doğu Akdeniz sahillerine hâkim konumu hem de bölgedeki uluslararası menfaatler yüzünden kolay bir şekilde gerçekleşmesini zorluyordu. Rum tebaa ile arasındaki Ortodoks bağlantı üzerinden hareket eden Rusya nihayetinde bölgede kendi güdümünde ortaya çıkacak bir devlet düşüncesi ile bölge halkına destek verdi.

Rusya'nın tüm Ortodoks ahaliyi bir kimlik altında birleştirme fikri Çar Petro dönemine kadar gitmektedir. Nitekim onun vasiyetnamesinde Ortodoks Hristiyan inancına mensup bütün halkları Rus bayrağı altında birleştirmeyi hedefliyordu.⁹⁴ Çar Petro'dan sonra Rusların, Yunan tebaanın Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığı kazanması için her türlü maddi ve manevi desteğini arttırdığını görmekteyiz. 1770 yılındaki Osmanlı tarafından bastırılan Mora ayaklanmasında ki destek ve kışkırtmaları ile desteğini böylesine şiddetli bir şekilde gösteren Rus devleti, 1774 yılında ki Küçük Kaynarca antlaşması ile Rum tebaa üzerinde ki nüfuzunu daha da arttırdı. Bu antlaşmaya göre Ruslar, Osmanlı toprakları içerisinde diledikleri yerde

⁹² Yavuz Özdemir, Erol Çiğdem “Osmanlı Coğrafyasında İlk Devrimci Örgüt: “ Philiki Eterya””, **Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 7, S. 14, Aralık 2017, s. 34.

⁹³ Şükrü Sina Gürel, **Tarihsel Boyutları İçinde Türk – Yunan İlişkileri 1821 – 1993**, 1. b., İmge Kitapevi, Ankara, 2018, s. 19.

⁹⁴ Necla Günay, **a.g.m.**, s. 268.

konsolosluk açma, İstanbul'da bir Rus kilisesi kurma ve Ortodoks Hristiyanların koruyuculuğunu üstlenme gibi maddelerle sadece bölge üzerindeki etkinliğini arttırmakla kalmayıp aynı zamanda Rum nüfusun hamiliği görevine soyunuyordu.⁹⁵

Böylece Rumlar da bu antlaşma ile hem Rus bayrağı altında ticaret yapma hakkına erişirken hem de Ege bölgesinde ki korsanlık faaliyetlerinde arkalarına büyük bir Rus desteğine kavuştular. Nitekim Rum korsanlar sadece Osmanlı gemilerine değil, kısmi de olsa İngiliz ve Fransız gemilerine de saldırıyorlardı. Fakat burada dikkat çeken nokta şu ki, ziyadesiyle Avusturya ticaret gemilerine saldırıyorlardı. Çünkü 1815 yılında ki Viyana Kongresi alınan kararlar gereği her türlü ihtilale karşı bir politika izlenmesi kararı alındı. Dönemin Avusturya başbakanı Metternich de Yunan ihtilaline karşıydı. Bu sebeple Rum korsanlar ve ihtilalciler ile Avusturya devleti arasında bir gerginlik ortaya çıktı. Sözün özü Ege'de Rum faaliyetleri neticesinde kargaşa hâkimdi. Böylece Ege Denizi'ndeki bu vaziyet uluslararası bir soruna dönüştü. Bu durumun dünya barışını tehlike sokacağını düşünen İngiltere ve Fransa, Avusturya'nın aksine Yunan ayaklanmasını desteklediler.⁹⁶

Başlangıçta İngiltere de Yunan ayaklanmasına karşıydı. Ancak bölgede girişimlerini arttıran Rusya'nın politikasından çekinen İngiltere, bu durumun hem Rusya'nın gücünü arttıracaklarını hem de İngiltere'nin ticari ve iktisadi çıkarlarına zarar vereceği düşüncesi ile Yunan ayaklanmasına destek vermeye başladı. Bu düşünce ile İngiltere 1823 yılından itibaren Rum ihtilaline para yardımı yaptı. Böylece Yunan tebaa arasında ki Rus taraftarlığını azaltmakla birlikte kurulacak olan Yunan devletinde İngiltere Devletine karşı bir vefa borcu yaratılması hedeflendi.⁹⁷

Kısacası Rusya, İngiltere ve Fransa devletlerinin Yunan bağımsızlığını desteklemesi 3 Şubat 1830 Londra ve 7 Mayıs 1832 tarihindeki İstanbul antlaşmalarına kadar devam etti. Üçünün de asıl amacı Ege Denizi ve Doğu Akdeniz'de Osmanlı egemenliğine son vererek, kendi güdümünde bir görece

⁹⁵ Serap Toprak, “ 1821 Mora İsyanı”, **Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S. 6, 2011, s. 319.

⁹⁶ Bilal Şimşir, **a.g.e.**, s. XVIII.

⁹⁷ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 173.

bağımsız Yunanistan yaratmaktı. Aralarında ki bu mücadele 30 Ağustos 1922'deki Küçük Asya felaketine kadar da devam etti.

Yunan bağımsızlığında dikkat çekilmesi gereken bir diğer ise 19. Yüzyıl başında Osmanlı Devleti'nin askeri, siyasi ve iktisadi açıdan içinde bulunduğu vahim durumdu. Bu dönemde İmparatorluğun askeri düzenin sarsılması, 17. yüzyıldan beri ardı arkası kesilmeyen Yeniçeri isyanları, bozulan vergi sistemi ve tabi ki de devlet içerisinde devlet olan Ayanlar devletin işleyişini bozmakla beraber, güvenlik açığına sebep olmaktaydı. Nitekim bu ayanlar içerinsin de önemli bir yeri ve gücü olan Tepedenli Ali Paşa'nın ölmesinin akabinde Rum isyancılar, üzerlerindeki baskı kalkarak daha rahat bir şekilde hareket etme olanağına kavuştular. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kargaşa ortamı Yunan bağımsızlığını sağlayan bir diğer unsur oldu. Nitekim Richard Clogg'un da dediği gibi *"İmparatorluğun içinde bulunduğu bu durum olmasaydı, bu ayaklanmanın başarılı bir şekilde yürütüleceğini düşünmek bile hayal olurdu."*⁹⁸

Yunan milliyetçiliğinin Girit'te yayılmasın da ise iki temel unsur göze çarpmaktadır. Birincisi eğitim – öğretim yolu ile sağlanan bilinçlendirme hareketidir. Atina Üniversitesi'nden mezun olarak Ada'ya gelen doktor, avukat ve öğretmenler, Ada'da milliyetçi fikirlerin ve Yunanlılık bilincinin yayılmasında katkıda bulundular. Aynı dönemlerde bilhassa kırsal kesimlerde açılan ilkokullar Girit'in Rum ahalisi üzerinde Yunan kültür ve medeniyetinin benimsenmesinde önemli rol oynadı. Keza 1866 – 1868 isyanından sonra Yunan krallığına giderek, eğitim hayatına orada devam eden Rumlar, adaya döndükten sonra milliyetçilik faaliyetlerinin yayılmasında ve Ada'nın Yunanistan Krallığına ilhak fikrinin zihinlere yerleşmesinde epeyce katkıları oldu. İkincisi 1836'dan itibaren Osmanlı toprakları içinde açılmaya başlayan Yunan konsolosluklarının faaliyetleridir.⁹⁹ Bilhassa 1821 Mora isyanından sonra Yunan Konsolosluğu ve Etnik-i Eterya'nın üyelerinin kışkırtmaları neticesinde Girit'in Yunanistan'a ilhakı için savaşmışlardır. Avrupa'daki Rum tüccar sınıfı, Yunanistan'daki Girit lobisi ve Girit içerisindeki birleşme taraftarı olan Hristiyanlar mevzu bahis olan gayelerini hayata geçirmek amacıyla Helen dünyasından ve Avrupa kamuoyundan aldıkları destekle birlikte, her

⁹⁸ Richard Clogg, **a.g.e.**, s. s. 33 – 34.

⁹⁹ Pınar Şenışık, **a.g.e.**, s. s. 60 – 63.

isyandan sonra nihai emellerini hayata geçirebilmek için daha da hırslanmış ve mücadele dozajlarını arttırmışlardır.¹⁰⁰ Bu mücadele süreci içerisinde Girit Adasının Yunan anakarası yakın olması, oradaki gelişmelerin ziyadesiyle tesiri altında kalmasına vesile olmuş ve bu da Anakara ile bütünleşmeyi hızlandırdı.¹⁰¹

Sonuç olarak Yunan ihtilali yukarıda görüldüğü üzere 1821 Ayaklanması'dan öncesine dayanmaktaydı. Tepedenli Ali Paşa'nın ölmesi sadece ayaklanma için uygun ortamı yaratmıştı. Kısacası Yunan ihtilali dünya ve Osmanlı konjonktürünün bir ürünüydü. *Yunan İhtilali hem dünyamızın ve Osmanlı gerçeğinin bir ürünüdür, hem de Osmanlı devleti gerçeğini oluşturan, biçimlendiren ve değiştiren bir olaydır.*¹⁰²

2.1.2. 19. Yüzyılda Girit

19. yüzyıl Girit araştırmaları üzerine yapılan pek çok inceleme de, aslında Girit Rum - Ortodoks ahalisinin Osmanlı yönetimi içerisinde son derece mutlu mesut bir şekilde yaşadıkları ve haiz oldukları ayrıcalıklı konumları ile Osmanlı idarecilerinin adaletli ve hoşgörülü yönetim anlayışıyla hayatlarını sürdürmekte olduğunu belirtmektedirler. Aynı yayınlar da 1821 yılından sonra temel olarak başta Rusya olmak üzere diğer büyük devletlerin tahrikleri bahane edilerek Rum ahalinin isyana kalkıştığını belirten son derece basit ve yetersiz bir bakış açısı ile Girit meselesine yaklaşmaktadırlar. Bu bakış açısının elbette gerçeklik payı yadsınamaz ama sadece yabancı devletlerin kışkırtmalarına bağlamak, Girit Rum ahalisinin niçin Osmanlı yönetimine karşı geldiğini anlamakta tarihsel perspektif açısından büyük boşluklara vesile olmakla beraber yaşanan olayların arka planını yeterince iyi bir şekilde kavramamıza neden olmaktadır.

1669 yılında Osmanlı Devleti tarafından tamamıyla kontrol altına alınan Girit adası, belki de Osmanlı yönetimine giren son toprak parçalarından biri olması ya da 24 yıl gibi uzun ve yıkıcı bir savaştan sonra ele geçirilmesi neticesindedir ki, Ada Osmanlı yönetim anlayışına da daha başlangıçtan itibaren ayrıcalıklı bir statüye

¹⁰⁰ Süleyman Tevfik, Abdullah Zühtü, **1897 Osmanlı Yunan Muharebeleri**, Devlet-i Aliyye-i Osmaniye ve Yunan Muharebeleri, İstanbul, 1315, s. s. 70 – 71.

¹⁰¹ G. Pınar Ekrem Gülboy, **a.g.e.**, s. 265.

¹⁰² Herkül Millas, **a.g.e.**, s. 69.

sahipti. Osmanlı coğrafyası içerisinde muhtelif bölgelerde yaşayan diğer Rum ahalisinden dahi farklı bir konumda olan Girit Rum ahalisinin, Osmanlı Devletinde pek eşine rastlayamadığımız özel mülkiyet hakkında bile sahiptiler. Keza Osmanlı yönetimi de Girit Adası'nın ve onun ahalisinin sahip olduğu bu ayrıcalıklı konumu devam ettirmekle birlikte Ada'da insacımı bozacak herhangi bir olaya izin vermemektedir. Özellikle haksız vergi toplamada ve rüşvet konularında asla taviz göstermemektedirler. Bu noktada Osmanlı Devleti, halkın şikâyet ve istekleri daima dikkate alınarak, asayiş korumayı hedeflemiştir. Hatta incelemeler sonucunda suçlu sabit olan en küçük devlet memurlarından valiye kadar tüm idarecilerini idama kadar giden çeşitli cezalar uygulamaktaydı. Örneğin 1695 yılında Kandiye Muhafızı Vezir Fındık Mehmed Paşa'nın yolsuzluk yaptığı ve Müslüman ve Hristiyan halka zulüm edip, cezalandırıldığı anlaşıncı 1695 yılında idam olmuştur. Tabii bu örnek tek değildir bunun gibi hadisler 18. yüzyıl Girit'inde sıklıkla görülmektedir.¹⁰³

Ancak ilerleyen zamanlarda hem dünya konjonktüründe yaşanan siyasi, iktisadi ve ekonomik gelişmeler ve Osmanlı İmparatorluğunun bozulan idari yapısı ve ekonomik düzeni neticesinde, Rum ahali içerisinde bir takım kıpırdanmalara ön ayak olduğu aşikârdır. Özellikle 18. yüzyıl milliyetçi akımı ve 1789 Fransız Devrimi'nden sonra yaşanan gelişmeler ve onun zihinsel altyapısı Rum ahali üzerinde derin tesirler bıraktı. Bu izler neticesinde Rum ahali üzerinde 18. yüzyılın ortalarından itibaren ayrılıkçı hareketler kendini gösterdi. Girit adasının da Yunan anakarasına olan yakınlığı ve 1830'dan sonra kurulan Yunan Devleti'nin genişleme politikası içerisinde önemli bir yer tutan Girit Adası'nın ana karada yaşanan bu gelişmelere karşı sessiz kalmasını beklemek abesle iştigal olurdu.

2.1.3. 19. Yüzyıl Girit İsyanları

Girit Adasında Osmanlı Devleti karşı girişilen isyan hareketlerinin tarihi 1770 yılına kadar gitmekle birlikte bu isyan milliyetçi bir nitelikten çok ardında Rus teşviki yatan bir dini ayaklanmadır. İsyan her ne kadar bastırılrsa da, Girit için deyim yerindeyse pandoranın kutusu açılmıştır. Bu isyan Girit ve dolayısıyla Rum ahali için güçlü motivasyon kaynağı olmakla birlikte Ortodoks kimliğini pekiştirme de epeyce katkısı oldu. 1770 isyanı daha ziyade yerel bir isyan olarak kalmasına rağmen hem

¹⁰³ Nevzat Gündoğ, **a.g.m.**, s. s. 1283 – 1284.

19. yüzyıl boyunca ortaya çıkan tüm isyanların mihenk taşı hem de isyanın lideri olan ve Osmanlılar tarafından idam edilen Daskalogiannis kendisi Yunan kimliğinin şekillenmesinde katkısı oldu.¹⁰⁴

19. yüzyıla geldiğimizde ise Rum ahali nezdinde milliyetçi fikirlerin artması ve Osmanlı'nın bozulan devlet yapısı neticesinde ayrılıkçı hareketlerin kendini fikirsel bir konumdan eylem durumuna doğru sürüklemesine neden oldu. Hem Rusya başta olmak üzere yabancı devletlerin kışkırtması hem de 19. yüzyılın ilk yarısında kurulan ve Yunan ulusal kimliğinin pekişmesinde epeyce yararı olan dernek ve cemiyetlerle birlikte milliyetçi ayaklanmalar kendini göstermeye başladı. 1821 yılından itibaren ortaya çıkan isyanlar şu şekildedir:¹⁰⁵

Tablo 1: 1821 Yılından İtibaren Girit'te Ortaya Çıkan Ayaklanmalar

Yıl	Gerekçe	Sonuç
1821	1821 Yunan Ayaklanması	Girit Ayaklanması
1830	1830 Yunanistan'ın Bağımsızlığı	Girit Ayaklanması
1841	1840 Londra Antlaşması'nın Girit'i Türklere Bırakması	Girit Ayaklanması
1857	Islahat Fermanı Ayrıcalıkları	Girit Ayaklanması
1868	1861 – 1868 yılları arasında Romanya, Sırbistan, Karadağ ve Lübnan' a Ayrıcalıklar	Girit Ayaklanması ve Ayrıcalıklı Yönetim
1878	1877 – 1878 Türk – Rus Savaşı Sonunda, Osmanlı Devleti'nin Zayıf Durumu	Girit'te Yarı Özerk Yönetim
1895	Ermeni Ayaklanması	Girit Ayaklanması

¹⁰⁴ Yakup Öztürk, “The First Rebellion against the Ottoman Authority: Narratives and Souce” **Osmanlı Araştırmaları**, C. 53, S. 53, 2019, s. s. 204 – 221.

¹⁰⁵ Mahir Sarı, **Girit Sarı Kitap**, 1. b., Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008, s. 16.

1897	Yunanistan'a Katılma İsteği	Girit Ayaklanması
1898	Avrupa Devletlerinin Desteği	Girit'te Özerk Yönetim
1908	II. Meşrutiyet Sonrasının Kargaşası	Yunanistan ve Girit Birleşmesi
1913	Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşı Yenilgisi	Birleşmenin Hem Osmanlı Devleti Hem de Avrupalı Devletler Tarafından Onayı

1821 yılında ki Mora ayaklanmasından itibaren Girit'te hemen hemen on yıl aralıklarla sıkça isyanlar meydana gelmekteydi. Bu sıklıkla isyanların vuku bulmasının arkasında birkaç sebep yatmaktadır. Öncelikle Osmanlı Devleti'nin vergi politikası belirtebiliriz. Çünkü Ada'nın vergilendirme yapısından mutsuz olan Rum sakinler neredeyse çıkan her isyandan sonra sürekli olarak Osmanlı Devletinden bir vergi indirimi talep etmiştir. Kaldı ki zaten diğer pek çok hususta olduğu gibi vergi konusunda da imtiyaza haiz olan Rum ahali bu isteklerini her isyan da daha da arttırmışlardır.¹⁰⁶

İsyanların perde arkasındaki bir diğer sebep ise Yunan ulusalcı anlayışın Girit'in Rum ahali üzerindeki yansımalarıdır. 1814 tarihinde kurulan ve Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan tüm Rumları bağımsızlaştırmayı hedefleyen Filik-i Eterya, bu amaç doğrultusunda Rum ahalinin yaşadığı bölgelerde muhtelif faaliyetlere girişti. Bu bölgeler içinde mühim bir konuma haiz olan Girit Adası, bilhassa Yunan Krallığının kurulmasından sonra hem cemiyetin hem de Yunan Devletinin ada üzerindeki propaganda faaliyetleri katlanarak arttı. Atina Üniversitesi başta olmak üzere bunun gibi eğitim kurumlarında eğitim gören gençlerin sonradan aldığı milli duygularla Girit adasındaki çalışmalarının yanı sıra Girit'ten anakaraya eğitim amacıyla gönderilen gençlerin ya da isyanlar neticesinde adayı terk etmek zorunda kalan insanların anakara da Girit'in Yunanistan ile bağlanması düşüncesini daima canlı tutmuşlardır. Leonidas Kallivretakis tarafından Girit lobisi olarak

¹⁰⁶ Pınar Şenışık, **a.g.e.**, s. s. 98 – 99.

adlandırılan bu grup hem Yunanistan Rumları hem de Girit Rumları üzerinde etkili olmuş ve milli düşüncenin kırsal alanlara kadar yayılmasını sağlamış ve isyan ateşini körüklemişlerdir.¹⁰⁷

İsyanların arkasında yatan üçüncü bir sebep ise bizzat Yunan Devleti'nin kendisidir. Girit Adasını kendi topraklarına katmak isteyen Yunan Devleti sık sık ya Ada da isyan çıkarmakta ya da çıkan isyanları körüklemektedir. Bu isyanlar da Yunan devleti bir taraftan asilere para ve silah yardımıyla bulunurken, diğer taraftan hem iç kamuoyunda hem de Avrupa basınında Girit'in ilhakında yönelik bir algı yürütmekteydi. Rum lobisinin bu çabaları Osmanlı karşıtlığını artmasına ve isyanların her defasında şiddetini arttırması vesile oldu.¹⁰⁸

Son olarak Girit'te Osmanlı yöneticilerinin ferasetsizliği ve Ada'daki Müslüman – Türklerin Hristiyanlara kıyasla eğitim açısından çok zayıf olmasıdır. Girit'teki memurlardan biri olan Mehmed Salahi Ada'daki yöneticilerin bu durumunu eleştirip, çoğunun cahil olduğunu ve Rumların gizli faaliyet ve niyetlerini anlamakta yetersizliklerinden dem vurmaktadır. Diğer taraftan Salahi, Ada'daki Müslümanların kendi ifadesiyle eğitim açısından Hristiyanların binde biri etmediğini belirtmektedir. Oysa Rum ahali eğitim seviyesini günden güne arttırarak Osmanlı Devleti aleyhine faaliyete bulunduklarını belirtmektedir.¹⁰⁹

2.1.4. 19. Yüzyılın İkinci Yarısından İtibaren Girit'te Çıkan Ayaklanmalar ve Sunulan İmtiyazlar

19. yüzyıl Girit açısından Osmanlı Devleti'nden kademeli olarak kopuş süreci olarak adlandırabiliriz. Bu süreçte ortaya çıkan isyanlar neticesinde şunu açık bir şekilde itiraf edebiliriz ki Rum ahali zaten var olan imtiyazlı konumunu daha da arttırmıştır. Özellikle 19.yüzyılın ikinci yarısından Ada yönetimine dair yapılan

¹⁰⁷ Leonidas Kallivretakis, "A Century of Revolutions: The Cretan Question between European and Near Eastern Politics", <https://core.ac.uk/download/pdf/61194646.pdf> (Son Erişim Tarihi: 10 Mart 2021), s. 11.

¹⁰⁸ Musa Gümüş, "1866 – 1899 Girit İsyanı ve Yunanistan: Namık Kemal'den Tespitler", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C. 5, S. 1, 2016, s. 29.

¹⁰⁹ Mehmed Salahi, **Girit Meselesi**, 1. b., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1967, s. s. 32 – 33.

düzenlemelerden sonra bahsi geçen imtiyazlarla merkezden daha bir serbest yapıya kavuşmuştur.

1866 tarihinde vuku bulan Girit isyanı neticesinde, Sultan Abdülaziz hem Avrupa devletlerinden gelen baskıları dindirmek hem de Ada'daki şiddet olaylarına son vermek amacıyla, dönemin Sadrazamı Ali Paşa'yı Girit'e gönderdi. Böylece Girit sorunu uluslararası bir mesele haline gelmeden çözülmesi hedeflendi.¹¹⁰ 4 Ekim 1867 tarihinde Ada'ya ulaşan Ali Paşa genel durumu değerlendirdikten sonra ilk iş olarak Genel Af ilan etti. Hemen ardından Ada'daki sükûneti geri getirmek için isyancıların da aralarında bulunduğu bazı istikşafi görüşmeler sonucunda Ali Paşa merkeze Girit'e özerklik verilmesini dahi içeren bir rapor gönderilmiştir. Bu rapor dâhilinde özellikle Ada'nın Hristiyan ahalisinin lehine askeri, siyasi, ekonomik yararları bulunan, "*Girit Usul-i İdaresi*" adı altında bir ferman yayınladı.¹¹¹

14 Maddeden oluşan ferman ile birlikte idari, mali ve ekonomik açıdan düzenlemeler getirildi.¹¹² Bu fermana göre Ada yönetiminden sorumlu olan kumandanlık ve valilik birbirinden ayrılarak Ada'nın idari teşkilatlanması Padişah tarafından atanan bir vali ve onun, biri Müslüman diğeri Hristiyan olmak üzere iki danışmanı olması kararlaştırıldı. Ada livalara bölünmüş ve liva yönetiminde yer alan Kaymakam ve Mutasarrıfların yarısı Müslüman diğeri yarısı Hristiyan olacaktır. Yine liva yönetimi içerisinde yer alan memurların sayısı da Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında eşit olacaktır. Ada'da vilayet merkezlerinde, sancaklarda ve kazalarda birer idari meclis teşkil edilecek, Valiler, Kaymakamlar ya da Mutasarrıfların başkanlık edeceği bu meclislerden başka, her kazadan seçilecek dört delege ile yılda bir kez Ada'nın merkezi Hanya'da toplanacak olan Genel Meclise dörder delege gönderilecektir. Toplanan bu meclislerde adayla ilgili eğitim, ulaşım, bayındırlık gibi meseleler görüşülecek, ticaret, sanayi ve ziraat işleri düzenlenecekti. İdare

¹¹⁰ Ayşe Nükhet Adıyeke, Nuri Adıyeke, **Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi**, 1. b., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021, s. 212.

¹¹¹ Cemal Atabaş, "Sava Paşa'nın Girit Valiliği (1885 – 1887)", **İstanbul Üniversitesi SBE (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul, 2011, s. s. 43 – 44.

¹¹² Ayşe Nükhet Adıyeke, **a.g.e.**, s. 24.

Meclislerinde resmi yazışmalar Türkçe ve Rumca yapılabilecekti. Bunun yanı sıra köylerde de bir ihtiyar meclisi kurulacaktı.¹¹³

Yapılan düzenlemelere göre vilayet, sancak ve kazalarda Hristiyan ve Müslümanlardan oluşacak bir karma meclisler oluşturulacaktır. Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki davalara bu mahkemeler bakacaktı.¹¹⁴

Son olarak Mali olarak yapılan düzenlemelere bakacak olursak getirilen düzenleme ile vilayetlerin mali işlerine defterdarlar, sancaklarda muhasebeciler, kazalarda ise mal müdürlerinin idaresi altında olması kararlaştırıldı. Ada halkının ödemekle yükümlü bulunduğu Aşar vergisinin 1868 yılı Mart ayından itibaren iki sene boyunca, ondan sonraki iki sene de ise yarısı affedilecekti. Ayrıca Ada'da hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar asker muaf tutulmasına ek olarak Hristiyanlar askerlik yapmamak için ödedikleri bedel-i nakdi de bundan sonra alınmayacaktı.¹¹⁵

Bu düzenleme ile birlikte Girit'e yönelik epeyce mali ve idari halklar tanınmasının yanı sıra Hristiyanlar ile Müslümanlar büyük oranda eşit bir statüye erişmiştir. Kallivretakis'e göre getirilen bu yenilikler içerisinde en önemlisi oluşturulan Girit Meclisi ve sahip olduğu haklardır. Zira ona göre bu meclis ile birlikte Merkezin Ada üzerindeki etkileri azalmakta ve ulaşım, eğitim, zirai ve sanayi gibi alanlarda karar merciine sahip olmaktadır.¹¹⁶

Bahsi geçen nizamname aracılığı ile Girit'te bir nevi özerlik sağlanmış olup Yunanistan Girit'i elde konusunda fermanın getirdiği haklar ile başarı elde etmişti.¹¹⁷ Üstelik Ayşe Adıyeke, Genel Meclis sayesinde Rumlar Yunanistan'a katılma mücadelelerini siyasi alana taşımakta olduğunu belirtir.¹¹⁸ Rum ahalisine büyük katkı sağlayan bu ferman Zekeriya Türkmen'e göre Ada'nın kesin olarak Osmanlı

¹¹³ İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, 1. b., C. 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972, ss. 224 – 225; Mehmed Salahi, **A.g.e.**, Aktepe Önsözünden, s. s. 13 – 14.

¹¹⁴ Zekeriya Türkmen, "Girit Adasını Osmanlı İdaresinden Ayırma Çabaları: Yunan İsyanını Takip Eden Dönemdeki Gelişmeler (1821 – 1869)", **Osmanlı Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. 12, 2001, s. 237.

¹¹⁵ Cemal Atabaş, **a.g.t.**, s. s. 44 – 45.

¹¹⁶ Leonidas Kallivretakis, **a.g.m.**, s. 21

¹¹⁷ Metin Hülagu, **Türk – Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897 Osmanlı – Yunan Savaşı**, Erciyes Üniversitesi, Yayınları, Kayseri, 2001, s. 14.

¹¹⁸ Ayşe Nühket Adıyeke, **a.g.e.**, s. 25.

hâkimiyetinden 1913' teki çıkışına kadar muhtelif düzenlemelerle tedavülde kaldığını belirtmektedir.¹¹⁹

Getirilen bu düzenleme ile birlikte Ada'da kısa süreliğine de olsa sükûnet sağladı. Üstelik Batı devletlerinin Girit'te yaşanan olaylara müdahalesi engellenmiş oldu. Fakat ne var ki bu düzenleme de kalıcı bir çözüm olmadı. Rumlar içerisindeki milliyetçi ateşin giderek büyümesinin yanı sıra, hem Yunanistan'ın Girit Adasını kendi sınırları içerisine dâhil etme çabası hem de Girit Rumlarının Yunanistan'a katılma girişimleri çerçevesinde karşılıklı ilişkiler sürüp gitti. Öte yandan Batı Devletleri, Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya kaldığı Girit Sorunu üzerinden Osmanlı Devleti'ne diplomatik bir tehdit uygulamaktaydı. Osmanlı Devleti ile Büyük Devletler arasında çıkan her türlü anlaşmazlıkta, Osmanlı Devletini sindirmek amacıyla daima Girit Sorununu ön planda tutmuşlardır.¹²⁰

1877 – 78 Osmanlı – Rus savaşı sonrasında 3 Mart 1878 yılında imzalanan Ayestefenos Antlaşması'nın 15. madde gereğince Osmanlı Devleti, Girit özelinde imtiyazları genişletecek ve bu durum hakkında bir karar almadan önce Rusya'ya danışacaktı. Bu madde ile birlikte artık Girit Osmanlı'nın bir iç meselesi olmaktan çıktı ve Rusya, Girit'e müdahale hakkı elde etti. Lakin İngiltere Rusya'nın bölgede sahip olduğu bu avantajdan rahatsız oldu. Bunun üzerine yapılan görüşmeler üzerine Berlin Kongresinde taraf devletler 13 Temmuz 1878 Berlin Antlaşmasını imzaladılar. Bu Antlaşma'nın 23. maddesi ile birlikte Ayestefenos Antlaşması'ndaki Girit ile alakalı karar ilga edildi. Onun yerine 1868 yılındaki getirilen düzenlemelerin yürürlüğe konması ve bu konuda Osmanlı Devleti'nin Avrupa Devletlerinin bilgilendirmesi kararlaştırıldı.¹²¹

Berlin Antlaşması sırasında verdiği taahhüdü yerine getirmek zorunda kalan Osmanlı Devleti, Ada'daki sorunları bir çözüme kavuşturmak için Gazi Ahmed Muhtar Paşa başkanlığında bir heyeti Girit'e gönderdi. Büyük Devletlerin konsoloslarının kontrolünde Osmanlı heyeti ile Girit Rumları arasında Hanya civarındaki Halepa bölgesinde yapılan görüşmeler sonucuna 23 Ekim 1878 tarihinde

¹¹⁹ Zekeriya Türkmen, **a.g.m.**, s. 243.

¹²⁰ Ayşe Nühket Adıyke, Nuri Adıyke, **Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi...**, s. 214.

¹²¹ Hasan Ali Cengiz, “ Halepa Fermanı ve Sonrası Girit'te Yapılan Düzenlemeler”, **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 8, S. 16, Temmuz 2018, s. 78.

bir sözleşme imzalandı. Halepa Sözleşmesi olarak adlandırılan bu antlaşmaya göre Girit Valisi Hristiyan olacak ve Osmanlı Devleti, Büyük Devletlerin iznini almak koşuluyla Ada'ya 5 yıl süreyle vali atabilecekti. Vilayet genel meclisi 49 Hristiyan ve 31 Müslüman üye olmak üzere toplam 80 üyeden oluşacaktı. 1868 yılında karar alınan Ada'da Türkçe ve Rumcanın resmi dil olarak kullanılması, burada da aynı karar devam ettirildi.¹²²

Halepa Sözleşmesi ile birlikte uluslararası bir sorun haline gelen Girit meselesi, artık Osmanlı'nın bir iç meselesi olmakta çıktı. Verilen bu imtiyazla yarı özerk bir konuma kavuşan Girit Adası, Yunanistan'a ilhak için çok önemli bir adım oldu. Zira bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti'nin Ada üzerindeki hâkimiyeti hızla yok olmaya yüz tutmuştu. Bu durum da Ada'daki Rum ahalinin ne zaman Yunanistan ile birleşme taleplerinin reddedilse hemen asayiş bozan bir takım hadiselerin vuku bulmasına vesile oluyordu.¹²³ Mehmed Salahi tam da bu nedenlerden ötürü Halepa sözleşmesine karşı çıktığını belirterek, ona göre bu sözleşme Ehli İslam'ın mahv olmasına sebep olurken, hâkimiyet sıfatının Hristiyan ahalisine geçtiğini ve Ada'nın bir nevi Yunan vilayeti haline geldiğini ifade etmektedir.¹²⁴

Sözleşmenin imzalanmasından sonra Ada'da derhal yeni düzeni sağlamak ve yeniden asayiş ve huzur ortamına dönmek için ilk iş olarak sözleşme hükümlerince Fotiyadi Paşa 8 Aralık 1878 tarihinde vali olarak atandı. Halepa sözleşmesinden sonra Ada'da yine bir takım düzenlemelere gidildi. Önce yayınlanan nizamname ile Girit mahkemelerine bağımsızlık kazandırıldı. 174 maddelik bu nizamname ile mahkemeler bağımsız statüsüne kavuştu. Ayrıca Ada'nın kaza ve sancaklarında toplam 23 adet sulh mahkemesi, her sancak merkezinde bir bidayet mahkemesi ve Hanya, Resmo ve Kandiye'de birer ticaret mahkemesi kuruldu. Bu düzenlemenin ardından 28 Nisan 1879 tarihinde yine ada yönetimine dair bir takım düzenlemeler yapıldı. Girit Nevahi Nizamnamesi olarak adlandırılan 85 maddelik nizamnamede

¹²² Mehmet Kayıran, Mustafa Yahya Metintaş, "Türk – Yunan İlişkileri (1878 – 1952)", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi**, Cilt 1, Sayı 3, 2018, s. 47.

¹²³ Emin Ünsal, "Girit'in Türk Hâkimiyetinden Çıkışı", **Trakya Üniversitesi SBE (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi)**, Edirne, 2009, s. 51.

¹²⁴ Mehmed Salahi, **a.g.e.**, s. 35.

bazı idari değişiklerin yanı sıra aşar vergisi Girit Genel Meclisi'nin ve Babıali'nin onayı ile Ada'ya bırakıldı.¹²⁵

Halepa Sözleşmesi ve ardından gelen düzenlemeler sayesinde Ada'da asayiş ve sükûnet sağlanmış olsa da bu durumun uzun sürdüğü söylemez. Ada'daki tüm sorunlar yetmez gibi bir de ilerleyen tarihlerde Umumi Meclis içerisinde vuku bulan parti kavgaları birbirini izledi. Meclis'te Konstantin Mitçotakis'in başkanlık ettiği ve yoksul kesim ile Devrimci Hristiyanları temsil eden Liberal parti ile zengin toprak sahiplerini temsil eden ve Halepa Sözleşmesiyle oluşturulan mevcut düzenin koruma taraftarı olan Muhafazakârlar arasında hizipleşme günden güne atmakta bu da Ada'nın asayişini büyük oranda tehdit etmekteydi. Zira partiler arasındaki gerginlik o denli artmıştı ki resmi makamlarda bile particilik anlayışı açıkça görünmekteydi. Aynı zamanda mevzubahis olan bu hizipleşme Ada'da şiddet olaylarının daha da artmasına yol açtı.¹²⁶

Rumlar içerisindeki bu cepheleşme kısmen de olsa Müslümanlara da sirayet etti. Bu dönemde Müslümanlar arasında Beyler ve Arkeradi adında iki parti vücut bulmuştu. Bu iki parti'nin hizipleşmesi Hristiyanlar arasındaki kadar olmasa da Müslümanlar arasında da anlaşmazlıklara yol açıyordu. Girit'te bu gergin ortam içerisinde yapılan seçimlerden sonra meclis tekrardan faaliyetlerine başladı. Lakin Ada'daki olayların sonu gelmiyordu. Çünkü Liberal Parti'ye mensup bireylerin Yunanistan'a katılma girişimleri neticesinde Ada'daki parti kavgaları yerini Müslüman – Hristiyan çatışmasına bıraktı.¹²⁷ Bu gerginlik üzere Babı Ali Ada'ya Şura-yı Devlet Tanzimat dairesi başkanı Mahmud Celaleddin Paşa ile Askeri teftiş komisyonu üyelerinden Ahmed Ratib Paşa'yı gönderdi. Bu ikilinin yaptığı incelemeler ve Rum isyankârlar ile görüşmeleri neticesinde 24 Mart 1887 tarihinde bir ferman yayınlandı. Bu ferman sayesinde Ada hakkında daha fazla imtiyaz tanındı. Bu fermana göre:¹²⁸

¹²⁵ Ayşe Nühket Adıyke, Nuri Adıyke, **Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi...**, s. 216.

¹²⁶ Emin Ünsal, **a.g.t.**, s. 54; Pınar Şenışık, **a.g.e.**, s. 104.

¹²⁷ Ayşe Nühket Adıyke, Nuri Adıyke, **Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi...**, s. 217.

¹²⁸ Mehmed Salahi, **a.g.e.**, s. 23.

- 1- Girit gümrüğü hasılatının yarısı ihtiyaç olduğu seneler adaya bırakılırken bu fermanla birlikte devamlı olarak her sene iane şeklinde adanın vilayet sandığına verilecekti.
- 2- Adanın mahsulünün az olduğu senelerdeki bütçe açığı, mahsulün çok olduğu senelerdeki bütçe fazlasından kapatılarak, artan gelirin yarısı, yine Girit vilayetine ve ancak diğer yarısı merkez hazinesine ödenecekti.
- 3- Girit vilayetinin genel meclisi tarafından Bab-ı Ali'ye sunulan lahiya ve kararlar verildikleri tarihten itibaren, nihayet üç ay içinde ret veya kabul edilecekti. Bunlar üzerine Bab-ı Ali tarafından yapılacak herhangi bir değişiklik, tekrar vali vasıtası ile genel meclise sunulacak ve kabul olunduğu takdirde yürürlüğe girecekti; aksi halde tekrar meclis tarafından yapılacak bir değişim olur ise, o madde yine vali vasıtası ile Bab- Ali'ye sunulacaktı.

Girit Adasına sunulan bunca imtiyazlara rağmen Ada'da bir türlü sükûnet sağlanamıyordu. Yunanistan'ın Ada üzerindeki bitmez tükenmez emelleri ve Hristiyanlar ile Müslümanlar arasında yaşanan şiddet olayları sonrasında 1889 yılında ilan edilen fermanla, Halepa Sözleşmesi kısıtlandı. Bu düzenleme ile birlikte Girit Genel Meclisi büyük ölçüde ayrıcalığını kaybetmiş ve sayısı 80'den 57'e düştü. Halepa Sözleşmesi'nde karar alınan adanın jandarma heyetinin Ada halkından seçilmesi kararı ilga edilerek yeni ferman ile başka vilayetlerden de personel alınabileceği hükmü getirildi. Ayrıca evvelinde Ada'nın gümrük gelirin yarısı adaya bırakılmış iken getirilen yeni düzenleme ile birlikte bu gelirin tamamı Merkeze aktarılma kararı alındı. Bu karar hem Hristiyan halkını memnun etmediği gibi onların öfkelerinin artmasına vesile oldu. Osmanlı Devleti aldığı bu karar Büyük Devletlerin de tepkisini çekti.¹²⁹

Rumlar getirilen kısıtlamalardan hiç kuşku yok ki büyük oranda gayrı memnun oldu ve bu durum Ada'daki şiddet olaylarını ayyuka çıkardı. Diğer taraftan Enver Ziya Karal getirilen kısıtlamaların Padişah Abdülhamit tarafından memnuniyetle karşılandığını belirtmektedir. Ona göre meşruti veya anayasal bir yapıdan haz etmeyen Abdülhamit Halepa sözleşmesini kabul ettiğine de pişmandı.

¹²⁹ Hasan Ali Cengiz, **a.g.m.**, s. 82.

Dolayısıyla Abdülhamit çıkan iç karışıkların da etkisiyle 26 Ekim 1889 yayınladığı ferman aracılığı Girit'e yönelik sağlanan imtiyazları büyük ölçüde kısıtladı.¹³⁰

Bu fermanla getirilen kısıtlamalara rağmen 19. yüzyıl Girit Hristiyanları açıdan muhtelif hak ve hürriyetlere kavuştuğu bir dönem olarak ifade edebiliriz. Hatta bu dönemde hâkim statüde olan Müslümanlar bile zamanla bu yapısını yitirdiler. Hristiyanlar bu ayrıcalıklı yapı içerisinde epeyce mülk sahibi oldukları gibi mukataaların da çoğunluğu onların eline geçti. Müslümanlar ise zenginliklerini büyük ölçüde kaybetti ve giderek fakirleşen bir toplum yapısına dönüştü.¹³¹ Mehmet Salahi Osmanlı Devleti'nin aşırı müsamahalı yönetim anlayışını eleştirerek, bu vaziyetin Girit Rum halkını Yunanistan'a daha fazla yaklaştırdığını ve Ada'daki Müslümanların aleyhine olduğundan dem vurmaktadır.¹³²

2.1.5. 19. Yüzyılda Girit'teki Nüfus Hareketliliği

19. yüzyılda Ada'da Rumlar lehine değişen durumu nüfus hareketliliğinde de açık bir şekilde görebiliyoruz. 1821 öncesinde Ada'da Müslüman nüfus çoğunlukta iken bu tarihten sonra Rum nüfus giderek artmaya, Müslümanlar ise azalmaya başladı. Bu değişikliğin iki şekilde açıklandığını görmekteyiz. Birincisi Ada'da yaşanan karışıklıklar ve isyanlar sonucunda Müslümanların peyderpey göçü neticesinde yeni demografik yapı Rumlar lehine seyretmiştir.¹³³ İkinci bir bakış açısı ise Osmanlılar Ada'yı feth ettikten sonra ihtida hareketleri sonucu Müslüman halkın aslında gizliden gizliye Hristiyan inancını nesilden nesile devam ettirdiklerini ve bu gizli Hristiyanların 19. yüzyılda Ada'da arttırılan imtiyazların neticesinde tekrar Müslüman oldukları belirtilir. Bunun sonucunda Ada'da Rum nüfus artış göstermiştir.¹³⁴

¹³⁰ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, 5. b., C. 8, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s. 121.

¹³¹ Kallivretakis Leonidas, **a.g.m.**, s. 13.

¹³² Mehmet Salahi, **a.g.e.**, s. s. 31 – 32.

¹³³ Ayşe Nükhet Adıyeke, **a.g.e.**, s. s. 77 – 78.

¹³⁴ Kallivretakis Leonidas, **a.g.m.**, s. s. 14 - 15.

Aşırı Yunan yanlısı Profesör Dakin bile 19. yüzyılın ilk yıllarında¹³⁵ Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğunu kabul etmektedir. Dakin, 1821 yılında Ada'nın Hristiyan nüfusu 129.000 iken Müslüman nüfus 160.000 olarak belirtmektedir.¹³⁶ Bu tarihten itibaren Ada'da Müslüman nüfusunun düştüğü açıkça görülebilmektedir. Keza 1866 yılına geldiğimizde Dakin Ada'nın nüfusunun 60.000 Müslüman, 200.000 Hristiyan olduğunu ifade etmektedir. Vaillant ise 1858'de 172.000 kişilik Girit nüfusu içerisinde bunun 123.000 Hristiyan, 49.000 ise Müslüman nüfus olduğunu belirtmektedir. Yine Woodford da Ada'nın Müslüman nüfusunun düştüğüne gösteren rakamlar ortaya koymaktadır. Ona göre 250.000'lik nüfusunun dörtte birinden azının Müslüman olduğunu söylemektedir.¹³⁷

1876 Girit salnamesine göre Ada'nın nüfusu 227.851'dir. Bu toplamın sancaklara göre dağılımı şu şekildedir:¹³⁸

Tablo 2: 1876 Girit Salnamesine göre Ada'nın Nüfusu

Sancak	Müslüman	Hristiyan	Yahudi	Toplam
Hanya	18.102	30.187	345	48.634
İskafiye	1.155	22.284		23.489
Resmo	10.803	20.293		31.096
Kandiye	53.233	33.481		86.714
Laşid	8.453	29.544		37.997
Toplam	91.746	135.780	345	227.871

Osmanlı Devleti'nin resmi yayını olan 1876 salnamesinde de açık bir şekilde görüldüğü üzere Ada'daki Müslüman nüfus yaklaşık %40'a denk gelmektedir. Burada dikkat çeken bazı noktalar bulunmaktadır. Bunlardan ilki Ada'da Müslüman nüfusun Kandiye Sancağında yoğunlukta olmasıdır. İkicisi ise Müslümanların en yaşadığı bölge olan İskafiye sancağıdır. Keza bu sancak Girit isyanlarının merkezi

¹³⁵ Kemal Karpat 1820 ila 1840 yılları arasında Girit'te 250.000 kişi yaşadığını belirtmektedir. Kemal Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830 – 1914)**, 1. b., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 62.

¹³⁶ Bilal Şimşir, **a.g.e.**, s. XXXII.

¹³⁷ Pınar Şenışık, **a.g.e.**, s. 83.

¹³⁸ Rüştü Çelik, **a.g.e.**, s. 23; Ayşe Nükhet Adıyeke, **A.g.e.**, s. 80; Ayrıntılı Bilgi için bkz. Salname-yi Vilayet-i Girit 1293(1876).

konumundadır. Hatta 1770 Girit Ayaklanması dahi bu sancakta başladı.¹³⁹ Belki de bölgede Müslüman nüfusunun diğer vilayetlere kıyasla az olmasından mütevellit Hristiyanlar için Osmanlı yönetimine karşı oluşan tepkinin şekillenmesine zemin hazırlamaktaydı.

1881 yılında genel meclis tarafından yapılan nüfus sayımına göre Ada'nın toplam nüfusu 279.192 olduğu belirtilir. Bu sayıma göre Müslümanlar nüfusun %26'sına denk gelirken Hristiyanlar ise %73'ünü oluşturmaktadır. Kalan %1'lik kısım ise Ermeni, Katolik, Protestan gibi başka unsurlardan oluşmaktadır.¹⁴⁰ Aynı yıla ait İngiliz Parlamento Kayıtlarına baktığımızda Girit Nüfusu 275.280 olarak belirtilmektedir. Toplam nüfusun içinde 202.934 kişi Hristiyan, 72.353 Müslüman olarak belirtilmektedir.¹⁴¹ Bu nokta da Osmanlı Devleti rakamları ile gerek Fotiadi Paşa döneminde yapılan nüfus sayımı gerekse de İngiliz resmi rakamları arasında ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Bu çelişki Bab-ı Ali'nin de dikkati çekmiş ve bu husus doğrultusunda inceleme başlatmıştır. Yapılan incelemelerin sonucunda Bab-ı Ali tarafında ortaya konulan raporda bu çelişkinin sebebi Müslüman köylülerin nüfus sayımına dâhil edilmediği, Hristiyan köylülerin ise hem köylerinde hem de zanaat ve ticaret için bulundukları şehirlerde yazıldıkları vurgulanmıştır. Üstelik raporda Yunan ana karasında yaşayan Giritli Hristiyanların bu nüfus sayımına dâhil edildiği ve yazım komisyonunda Müslüman yer almadığı belirtilerek bu çelişkinin nedeni açıklanmaya çalışılmıştır. Cuinet ise 1887 yılı için Ada nüfusunu 294.192 olarak belirtmektedir. Onun verdiği rakama göre Müslümanlar 88.487 kişi ile Ada nüfusunun %30'una denk gelirken Rumlar ise 204.781 kişi ile %69'u oluşturmaktadır. Kalan %1'lik kısım ise Katolik, Protestan, Yahudi, Ermeni gibi unsurlardan meydana gelmekteydi.¹⁴²

Bütün bu tartışma ve çelişkilere rağmen şurası su götürmez bir gerçektir ki Müslümanlar toplam nüfus içerisinde 1/3'üne karşılık gelmekteydi. Keza Kemal Karpat 1894 yılında Ada nüfusunun 250.000 olduğunu ve Müslümanların ise 74.150 kişi ile toplam nüfus içerisinde %30'una karşılık geldiğini belirtir. Osmanlı

¹³⁹ Yakup Öztürk, **a.g.m.**, s. 199.

¹⁴⁰ Ayşe Nühket Adıyeke, **a.g.e.**, s. 81.

¹⁴¹ Pınar Şenışık, **a.g.e.**, s. 84.

¹⁴² Ayşe Nühket Adıyeke, **a.g.e.**, s. s. 81 – 82.

kaynaklarına dayanarak aktardığı bu bilgiye göre Hristiyanlar ise 175.000 ile % 70’lik oranla nüfusun çoğunluğunu oluşturduğunu ifade etmektedir.¹⁴³

1896 yılında Bab- Ali Ada içerisinde yaşayanların sayısını 100.000 olarak belirtmesine rağmen aynı yılın 16 Temmuz’unda Times gazetesine Ada 305.000 nüfustan oluştuğunu ve bunun 270.000’nin Hristiyan, 35.000 ise Müslümanlar oluşturduğunu ifade etmektedir.¹⁴⁴ Lakin Times gazetesinde öne sürülen bu rakımın pek gerçeklik payının bulunmadığını belirtmemiz gerekir. Çünkü 1897 yılından sonra Ada’da Müslüman nüfusun 30.000 – 35.000’i o zaman ki mevcut Osmanlı topraklarına göç etmek mecburiyetinde kalmıştır. Oysa 1908 yılında yapılan nüfus sayımına göre Müslümanların sayısı 37.000 iken 1911 yılında 27.852 olarak¹⁴⁵ belirtildiğinden arada çok büyük bir tezat ve çelişki olduğu şüphesizdir.

2.2. 1896 – 1898 Yılları Arasında Girit’te Yaşananlar

2.2.1. 1896 Girit İsyanı

Yürürlükte iken de tam anlamıyla uygulanmayan Halepa Fermanı, 1889 tarihinde ferman içeriğinde sunulan imtiyazlara kısıtlama getirilmesinden sonra Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki husumet daha da artmıştır.¹⁴⁶ 1890 tarihinde Ada’da Hristiyanlar nezdinde Halepa Fermanı’nın kaldırılmasından doğan tepkiler sonucunda bir ayaklanma meydana geldi. Ada’ya yeni askeri kuvvetler göndererek isyanı bastıran padişah II. Abdülhamit, bu tarihten itibaren Ada’da daha sıkı ve sert bir yönetim uygulamaya başladı. Fahir Armaoğlu, Ada’da bu tarihten itibaren uygulanan otoriter yönetim anlayışının Müslümanları bile rahatsız ettiğinden dem vurmaktadır.¹⁴⁷

1889 tarihinden itibaren Ada’ya vali olarak atanan Müslüman yöneticilerden hoşnut olmayan Ada’nın Rum sakinleri, ayrıca artan merkeziyetçi yönetim anlayışından da memnun değillerdi. Gün geçtikçe Müslümanlar ve Hristiyanlar

¹⁴³ Kemal Karpat, **a.g.e.**, s. 193.

¹⁴⁴ “The Situation in Crete”, **Times**, 16 Temmuz 1896, s. 5.

¹⁴⁵ Ayşe Nühket Adıyeke, **a.g.e.**, s. s. 267 – 268.

¹⁴⁶ Ayşe Nühket Adıyeke, Nuri Adıyeke, **Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi...**, s. 220.

¹⁴⁷ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 559.

arasındaki ilişki daha da şiddetlenmekte idi. Özellikle Rumlar arasında yayılan bu hoşnutsuzluk ibarelerinin ilk büyük tepkisi dönemin valisi Mahmud Celalettin Paşa'ya yönelik suikast girişimiydi. Yaşanan bu menfur olaydan sonra Mahmud Celalettin Paşa görevinden istifa etti yerine ise Turhan Paşa getirildi.¹⁴⁸

Ada'da yaşanan şiddet olayları Rumlar nezdinde giderek kitlesel bir durum haline geldi. 1894 yılının Eylül ayında Epitropi (İhtilal Cemiyeti) kuruldu. Bu cemiyetin amacı görünüşte Halepa düzenlemesini geri getirmektir ancak aslında aynı dönemde Osmanlı Devletini epeyce meşgul Ermeni olaylarından istifade ederek, bütün Ada'yı içine alacak şekilde bir isyan başlatmaktır. Böylece Yunanistan ile birleşmeyi hedeflemektedir. Zamanla Yunan anakarası ile ilişkilerini geliştiren Epitropi Cemiyeti, Etniki Etetia cemiyeti ile ilişkilerini kuvvetlendirdi. Bu cemiyet tarafından para ve cephane yardımı görmektedir.¹⁴⁹ Ada'nın Osmanlı idaresinden kopuşunda büyük bir role sahip olan Epitropi Cemiyeti halkı teşkilatlandırmada ve bilinçlendirme konusunda önemli görevler ifa etmişlerdir.

Bu sırada Halepa Fermanının kısıtlanmasından ve ardından Ada'da vuku bulan olaylardan başta Rusya ve İngiltere olmak üzere büyük devletlerde pek hoşnut değildi. Diğer taraftan Girit'te yaşanan hadiseler Yunanistan'da da karışıklıklara sebebiyet verdi. Yunan kamuoyu Girit ihtilali için faaliyetlere girmeye başladı.¹⁵⁰ Fakat Yunan devleti bu konuda kamuoyunun aksine temkinli davranmaktaydı. Hatta Yunan anakarasında öğrenciler, Giritli, Epirli ve Makedonyalı sakinler bu mevzu hakkında bir gösteri tasarlasa da Yunan devleti tarafından engellendi. Zira Yunan Devleti olası bir ayaklanma girişiminde Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan Rumların büyük zarar göreceği endişesini taşımaktaydı.¹⁵¹

Turhan Paşa vali olarak atanmasından hemen sonra Ada'daki karışıklıklara son vermek amacıyla bir takım düzenlemelere gitti. İlk iş olarak beş yıl aranın ardından yapılan seçimler neticesinde genel meclis tekrar açıldı. Uzun bir aranın ardından açılan meclisin ilk toplantısında Hristiyan üyeler Halepa Fermanı ve sonrasında ki fermanlarla birlikte getirilen siyasi ve hukuki imtiyazların yeniden

¹⁴⁸ Emin Ünsal, **a.g.t.**, s. s. 58 – 59.

¹⁴⁹ Hasan Ali Cengiz, **a.g.m.**, s. 83.

¹⁵⁰ Emin Ünsal, **a.g.t.**, s. 57.

¹⁵¹ "Greece", **Times**, 16 Kasım 1895, s. 5.

yürürlüğe koyulmasını istediler. Daha sonra meclisin mevcut düzeninden memnun olmadıklarından mütevellit koltukların yeniden dağılması gerektiğini belirttiler. Son olarak da Turhan Paşa'nın yönetiminden rahatsız olduklarını ifade ederek, Ada'ya bir Hristiyan vali atanması gerekliliğini talep ettiler.¹⁵²

Böylesi gergin bir ortamda büyük devletlerin de Girit'teki yaşanacak kargaşa genel barışı tehdit edeceğini belirterek, Osmanlı'ya yaptığı baskılar neticesinde 1895 tarihinde Alexsandros Karatheodris(Karatodori) Paşa'yı genel vali olarak atandı.¹⁵³

Karatodori Paşa'nın vali olarak atanmasından herhangi bir korku veya endişe duymayan Sultan Abdülhamit bu atama üzerine kendisinin özel hekimi Bahriyeli İbrahim Paşa'nın anılarında şu talimatı verdiğini beyan etmiştir:¹⁵⁴

“ Tebaa-i Şahanemizin, milliyet, ırk ve dini ne olursa olsun, cümlesinin nazar-ı hümayunumuzdan aynen müsavi ve hiç birinin bir diğerine faikiyet ve rüçhanı olmadığı mahumunuzdur. Devlet-i aliyyemizde ifa ettiğiniz hizmetlerin derecatı, buryanı ve delilidir. İfa-yı vazife de işbu hakikat-i cellinin tezahür ve bir daha tescilli matlup-u şahanemizdir.”

Karatodori Paşa'nın vali olarak atanması Ada'nın Rum – Ortodoks halkı nezdinde büyük bir coşku ile karşıladılar. Hatta bu atamayı bağımsızlığa doğru giden büyük bir adım olarak gördüler.¹⁵⁵ Bilhassa Etnik-i Eteryä taraftarı olan Rum ahali bu atamanın Girit'in Yunanistan'a ilhakı ve Megali İdea düşüncesinin halk nezdinde pekişmesi için büyük bir gelişme saydılar.¹⁵⁶ Müslüman kesim ise bu durumdan oldukça rahatsızdı. Kendilerinin merkezi hükümet tarafından sahipsiz bırakıldığını düşünmekteydiler. Üstelik bir noktadan sonra Ada'nın jandarmaları da yeni valiye itaat etmemeye başladı. Diğer yandan Ada'ya Hristiyan bir vali atanması sadece Girit Müslümanları nezdinde değil aynı zamanda başta İttihat ve Terakki olmak üzere

¹⁵² Pınar Şenışık, **a.g.e.**, s. 129; Ayşe Nükhet Adıyeke, **a.g.e.**, s. 140.

¹⁵³ Metin Hülagu, **a.g.e.**, s. 21.

¹⁵⁴ Peri Efe, “Bir Osmanlı Bürokrati: Alexsandır Karotodori Paşa”, **Toplumsal Tarih**, S. 193, Ocak 2010, s. 89.

¹⁵⁵ Halit Fesih Kalkan, **Belgelerle Girit Faciası**, 1. b., Milenyum Yayınları, İstanbul, 2012, s. 41.

¹⁵⁶ Mehmet Oytun Yılmaz, “The 1897 Greko – Ottoman War”, **Boğaziçi Üniversitesi SBE (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul, 2003, s. 35.

Osmanlı kamuoyunda tepkilere yol açtı. Çünkü birçoklarına göre Ada'ya Hristiyan bir vali atanması Ada'nın elden çıkarılmasının bir hazırlığıydı.¹⁵⁷

Aynı dönemde Ada'nın mali durumu da hiç iyiye gitmediğini de ifade etmememiz gerekmektedir. İngiliz Konsolu Biliotti Girit hazinesinin 12.000 bütçe açığı olduğunu belirtmektedir. Bunun için öncelikli olarak Karatodori Paşa mali sorunları düzelmesi için Duyun-u Umumiye'nin güvence ile borç para alınması gerekli olduğunu Bab-ı Ali'ye bildirdi. Fakat Bab-ı Ali bu teklifi reddetti. Bunun yerine sadece 10.000 lira gönderildi.¹⁵⁸

Bu da yalnızca personel maaşlarını karşılayabildi. Göreve gelmesinden sonra Vali Paşa bir taraftan Ada'daki mali durumun düzeltilmesi ile uğraşırken diğer taraftan jandarmaların itaatsizliğini ortadan kaldırarak Ada'da asayişi sağlamaya yönelik hamlelerde bulunduğunu görmekteyiz. Ada'da idari düzenin oluşturulması ve sükûnet ortamının sağlanması amacıyla halka muhtelif duyurular yapıldı. Lakin bütün bu duyurulara rağmen herhangi bir pozitif yönde bir ilerleme sağlanmadı. Bilakis pamuk ipliğine bağlı bu ortamda her şey daha da kötü bir hale geldi.¹⁵⁹

Öte yandan Ada içerisinde Girit Genel Meclisi'nin Hristiyan üyeleri ve İhtilal Cemiyetinin faaliyetleri çerçevesinde Rum halkı merkezi hükümete karşı kışkırtılmaktadır. Ayrıca Yunan anakarasında ki Girit lobisi de Rumlara para ve cephane yardımı ile ihtilal için zemin hazırlamaktaydılar.¹⁶⁰ Osmanlı devleti ise bu sırada daha ziyade İstanbul ve Anadolu'nun muhtelif noktalarında çıkan Ermeni isyanları ile meşgul olmakta ve bu isyanlar Osmanlı Devleti'nin Avrupa kamuoyunda ki itibarını sarsmaktaydı. 1895 yılının Aralık ayına geldiğimizde Rum halkı ve İhtilal Cemiyeti, Osmanlı aleyhine oluşan bu havadan istifade ederek Vamos'ta Osmanlı askeri birliğinin bulunduğu garnizonu kuşatma altına aldı.¹⁶¹ Uzun süren bu kuşatma sonunda Türk birlikleri önemli kayıplar verdi. Times

¹⁵⁷ Sina Akşin, **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, 1. b., Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1980, s. 20.

¹⁵⁸ Pınar Şenışık, **a.g.e.**, s. s. 129 – 130.

¹⁵⁹ Peri Efe, **a.g.m.**, s. 89.

¹⁶⁰ Ayşe Nühket Adıyke, Nuri Adıyke, **Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi...**, s. s. 221 – 222.

¹⁶¹ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 559.

gazetesi olaylar sırasında 35 Türk askerinin ve 6 Hristiyan'ın öldüğünü ifade etmektedir.¹⁶²

Yaşanan bu elem hadiseden sonra Bab-ı Ali tedbirleri arttırdı. Ada'daki askeri gücün kifayetsiz olduğunun bilincinde olarak, Aydın'dan ek askeri kuvvet gönderilmesini kararlaştırdı.¹⁶³ Ayrıca Yıldız Köşkü'nden de sert kullanılmasına yönelik emirler gelmekte ve Sultan II. Abdülhamit de bu yönde ikna edilmeye çalışılmaktaydı.¹⁶⁴

İlerleyen zamanlarda Girit'te Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki çatışmaların ayyuka çıkması ile birlikte işler tamamen kontrolden çıkmıştır. Zira Bab-ı Ali bir taraftan sert tavrını devam ettirirken diğer taraftan Giritli Hristiyanlar isyanları arttırmaktaydı. Vali Paşa Ada'daki İngiliz Konsolosa mali durumun çok kötü olduğundan, jandarmanın sadece maaşını düşünmediğinden mütevellit emir komuta zincirinin harap olduğundan yakınmaktaydı. Böylesi güç ve muğlak bir ortamda yönetimin imkânsızlığından yakınan Karatodori Paşa görevinden istifa etti.¹⁶⁵ Yerine Hariciye Nazırı Turhan Paşa göreve getirildi.¹⁶⁶

Turhan Paşa valiliği atanmasından hemen sonra asayişî sağlamak ve sükûneti kazandırılması maksadıyla olağanüstü tedbirleri içeren kanunun süresini uzattı. Keza hem İngiliz hem de Osmanlı belgelerinde Ada'da yaşanan cinayet ve şiddet olaylarının sıradanlaştığını vurgulamaktadır. Hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar birbirlerine karşı silahlı eylemlerde bulunduğu gibi kendilerini korumak için bölgelerinde silahlı gruplar oluşturunuyordu.¹⁶⁷ Ada'nın askeri komutanlığına da Abdullah Paşa tayin edildi. Öncelikle Vamos'ta Rum çeteleri tarafından kuşatılan Türk birlikleri kurtarıldı.¹⁶⁸

Ada geçici olarak sükûnet sağlanmış olsa da mali durum hiç iç açıcı olmadığını belirmemiz gerekmektedir. Keza Ada'da bulunan jandarmalar dahi

¹⁶² "Fighting in Crete", *Times*, 13 Aralık 1895, s. 5

¹⁶³ Ayşe Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 141.

¹⁶⁴ "Crete", *Times*, 18 Aralık 1895, s. 5.

¹⁶⁵ Peri Efe, *a.g.m.*, s. 90.

¹⁶⁶ *BOA, İ. MTZ. GR.*, No: 29/1082.

¹⁶⁷ Pınar Şenışık, *a.g.e.*, s. 132.

¹⁶⁸ Halit Fesih Kalkan, *a.g.e.*, s. s. 48 – 49.

maaşlarını alamadıklarından ötürü disiplin anlayışından koptuğu ve itaatsizliklerde bulunduklarını görmekteyiz.¹⁶⁹ Ada'da görülen mali buhran yüzünden düzeninin bozulduğu ve bu yüzden sürekli Girit'ten Bab-ı Ali'ye maddi yardım ve destek yapılması için telgraflar gönderilmekteydi.¹⁷⁰ Ayrıca Turhan Paşa da yaşananlardan Ada'nın ekonomik durumunu göstererek, bu durumun düzeltilmesiyle kısmen de olsa asayişin sağlanacağını öne sürmekteydi.¹⁷¹

Girit'teki milliyetçi – siyasi hareketliliğe sıcak bakmayan Turhan Paşa, Girit Genel Meclisi'nin açılması taraftarı değildir. Zira ona göre Meclis'in açılması iç karışıklıklara vesile olacağı bu sebeple ya ilga edilmesini ya da süresiz olarak ertelenmesini arzulamaktaydı. Nitekim onun bu raporu doğrultusunda Vali olduktan kısa bir süre sonra meclis dağıtılır.¹⁷² Bu karar Meclis'te Hristiyanlar nezdinde büyük bir rahatsızlıkla karşılandı. Turhan Paşa bu kararın yalnız devrimci üyeleri Hristiyan üyeleri rahatsız etmekle kalmayıp aynı zamanda muhafazakâr, hoşgörülü ve mevcut düzenin bazı düzenlemelerle sürmesinden yana olan Hristiyan üyelerini de rahatsız etti.¹⁷³

Bu erteleme kararı Ada'daki isyancıları tekrar galeyana getirdi ve Mart - Nisan ayından itibaren Ada'da Hristiyanlar ile Müslümanlar arasında karışıklıklar kendini göstermeye başladı. Turhan Paşa Ada'da çıkan isyanların arkasında fesat cemiyeti olarak adlandırdığı Epitropi Cemiyeti'nin kışkırtma ve propaganda faaliyetleri ile Yunan Devleti'nin silah ve para yardımını göstermektedir.¹⁷⁴ Hristiyanların Müslümanlar tarafından öldürüldüğü ve şiddete maruz kaldığı yönündeki hem dünya hem de Yunan basınında çıkan haberler üzerine Turhan Paşa bu tarz söylentilerin tevatürden ibaret olduğunu ve anarşinin arkasındaki asıl sorumlunun Ehl-i İslam olduğu yönündeki iddiaların asılsız olduğunu ifade etmekteydi. Üstelik yaşananların sadece birkaç münferit hadiseden ibaret olduğunu

¹⁶⁹ BOA, Y. MTV., No: 136/64.

¹⁷⁰ BOA, Y. PRK. UM., No: 34/66.

¹⁷¹ Ayşe Nühket Adıyke, Nuri Adıyke, **Fetihten Kaybına Girit...**, s. 219.

¹⁷² Ayşe Nühket Adıyke, Nuri Adıyke, **Fetihten Kaybına Girit...**, s. 195; Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, 4. b., C. 1/1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 105.

¹⁷³ BOA, İ. MTZ. GR., No: 29/1089.

¹⁷⁴ Ayşe Nühket Adıyke, Nuri Adıyke, **Fetihten Kaybına Girit...**, s. 219.

belirten Turhan Paşa her türlü tedbirin alındığını belirtmekteydi.¹⁷⁵ Fakat ilerleyen tarihlerde Hanya merkezli isyanlar Mayıs ayında giderek tehlikeli boyutlara ulaştı ve tüm Ada'ya sirayet etti.

Bab-1 Ali Mayıs ayı içerisinde yaptığı kabine toplantısında Giritli isyancıları zorla boyun eğdirmeye karar verdi. Bunun için Suriye, İzmir ve Selanik'ten 16 tabur asker gönderilmesi kararlaştırıldı. Ada'ya asker sevki sadece Ada'nın Rum ahalisini değil aynı zamanda başta Yunanistan olmak üzere büyük devlet bu kararı endişe ile karşıladılar. Osmanlı'nın Londra büyükelçisi Kostaki Autopulo Paşa büyük devletlerin bu kaygılarını sona erdirmek için Reuter'e gönderdiği telgrafta şöyle belirtmektedir:¹⁷⁶

“Son zamanlarda bazı gazetelerde abartılı ve farazi ifadeler kullanılmakta. Girit'teki olaylar hakkında, tüm mesele Hanya'daki Rus konsolosu polislerin kışkırtmasından ibarettir. Bu adamlar herhangi bir sebep olmaksızın bir tabancayla bir dükkân önünde oturan Emin Efendi'yi öldürdü. Bu da Ada'da muhtelif olaylara sebebiyet verdi. Neticesinde 6 Müslüman ve 10 Hristiyan öldü. Ancak neyse ki Ada'da tekrar sükûnet sağlandı ve söylediği gibi askerler bu asayişî sağılarken insanlık dışı tedbirlere yönelmemiştir.”

Bu sırada hem Ada'daki asayişî sağlamasında yetersiz kalmasından hem de Müslümanlar ve Hristiyanlar tarafından pek haz edilmemesinden ötürü Turhan Paşa valilikten azledildi. Yerine Ada'nın askeri valisi Abdullah Paşa getirildi. İlerleyen tarihlerde isyan kısmen kontrol altına alınmış olsa da bu durumun çıkarları ile ters düştüğünün bilincinde olan Yunanistan Ada'ya cephan ve gönüllü göndermeye başladı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti hem isyancıları sindirmek hem de Yunanistan'ın girişimlerini engellemek amacıyla Girit'te 16 tabur olan asker sayısını 30'a çıkardı.¹⁷⁷ Osmanlı askerleri isyancıların elinde bulunan köy ve kasabaları tekrar kontrol altına alıyordu. Bu olaylar karşısında Abdullah Paşa şu ifadeleri kullanmaktaydı:¹⁷⁸

¹⁷⁵ BOA, HR. TH., No: 172/53.

¹⁷⁶ “The Situation in Crete”, *Times*, 30 Mayıs 1896, s. 7.

¹⁷⁷ Ayşe Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 145; Emin Ünsal, *a.g.t.*, s. 60.

¹⁷⁸ “The Situation in Crete”, *Times*, 6 Haziran 1896, s. 9.

“Şurası gerçek ki; Birkaç kötü niyetli kişinin kurnazca girişimleri neticesinde ada da bir takım olaylar vukuu bulmuştur. Fakat eminim ki Tanrı’nın yardımıyla bu tarz meseleleri yok etmeyi başaracağız ve tekrardan ada içerisindeki sükûneti sağlayacağız. Bu sebeple ben bütün insanlara, hayırsever yöneticilerimizin sınırsız merhametine sığınmalarını öğütliyorum ve kendilerini günlük, olağan işlerine adanmalarını ve herhangi bir kışkırtmaya ilgi göstermemelerini rica ediyorum.”

Ada’ya asker gönderilmesi hem Yunan Devletini hem de yerli Rum ahalisini epeyce rahatsız etti. Yunan Devleti cephane ve para yardımının yanı sıra halkı isyana sürükleme girişimlerini hızlandırdı. Diğer yandan Rum isyancılar ise izinsiz gösteriler düzenlemekte, halkı isyana teşvik ederek, hükumete karşı silah kullanımını arttırmayı çabalamaktaydı.¹⁷⁹ Yaşanan olaylarda her iki tarafta birbirine suç atsa da gerçek şu ki Ada ve Ada ahalisine geri dönülmez zararlar verilmekteydi. Ada sakinleri tarafından büyük devletler konsoloslarına sunulan raporda 17 dükkânın yağmalandığı, 2.000 Sterlinlik değerinde zeytin ağaçlarının kesildiği ve toplam tahribatın 9.570 Sterlin olduğu vurgulanmaktadır. Fakat Times gazetesi bu rakamların büyük oranda mübalağa içerdiğini belirtse de Ada’da üretimin zayıfladığını kabul etmektedir.¹⁸⁰

Bu dönemde yaşanan elem hadiselerde her iki tarafta birbirini suçlamaktaydı. Hem Hristiyanların Müslümanlardan gördüğü zarar hem de Müslüman köylülerin Hristiyan eşkıyalarca gördüğü zarar sonucunda, Müslüman aileler evlerini ve mallarını terk ederek şehirlere sığınmaya başlamış, şehirlerde yaşayan Hristiyan ailelerde Yunanistan’a kaçmıştır.¹⁸¹ Mayıs ayı içerisinde başlayan bu göç hareketliliğinde hangi tarafın kesin olarak suçlu olduğunu söylemek zordur. Her iki tarafın birbirine uyguladığı cebir ve şiddet karşılıklı terör olaylarına döndü.¹⁸²

Yunanistan’dan Girit’in kuzey sahillerine gelen gönüllü güçlerin güneye doğru ilerlediğini gören Müslümanlar sahillere göç etmek zorunda kaldı. Times gazetesi bu zorunlu göç sırasında Müslümanlar, kendi mülklerini Hristiyanların ellerine geçmesini engellemek için yaktığını belirtmektedir. Üstelik bu göç sırasında

¹⁷⁹ BOA, Y. PRK. UM., No: 34/51.

¹⁸⁰ “The Situation in Crete”, **Times**, 17 Temmuz 1896, s. 5.

¹⁸¹ Pınar Şenışık, **a.g.e.**, s. 164.

¹⁸² “The Situation in Crete”, **Times**, 28 Temmuz 1896, s. 7.

iki kilise ve bazı köylere zarar verildiği ifade edilmektedir.¹⁸³ Müslümanlar açısından ise olaylar daha da vahim idi. Köylerini terk etmek mecburiyetinde kalan Müslümanlar olaylar boyunca maddi ve manevi büyük bir yıkıma uğramışlardır. Rum eşkıyalar tarafından evleri basılmış, göç sırasında muhtelif saldırılara maruz kalmış ve hatta şehirlerde en acı şartlarda hayat mücadeleleri vermişlerdir. Ayşe Nühket Adıyeke, Nuri Adıyeke henüz Mayıs ayında sadece 800 Müslüman'ın öldürüldüğünü belirtmektedir. İlerleyen zamanlarda Müslümanların köyleri tarumar edildi, malları ve hayvanları yağma edildi, Camiler tahrip edilip kullanılmaz hale getirildi, katliama maruz kaldılar.¹⁸⁴

2.2.2. Büyük Devletlerin Tutumu

Girit sorununa yönelik büyük devletlerin her biri birbirinden farklı ve günü gününü tutmaya çelişik ifadeler kullansa da bu mevzunun genel barışı tehdit ettiği ve bir an önce çözülüp Ada'da asayişin sağlanması yönünde hem fikirlerdi. Zira sorunun daha da büyümesi durumunda diğer Balkan Devletlerine sirayet edeceği ve mevcut statükonun bozulacağı endişe bulunmaktaydı. Büyük Devletler 1889 düzenlemelerinin revize edilerek yeniden yürürlüğe girmesi konusunda hem fikir olmalarına rağmen Avrupa kamuoyu Girit'teki Rum isyancılara dolaylı ya da doğrudan destek vermektedir.¹⁸⁵

Yunan Devleti, Avrupalı Devletler tarafından kendisine yapılan tüm uyarılara rağmen Ada'ya silah ve cephane yardımının yanı sıra Rum eşkıyalara komuta etmesi için gönüllü asker sevk ettirmektedir. Asıl maksadı Ada içerisinde anarşiyi körükleyerek, Hristiyanlar içerisinde daima bir memnuniyetsizlik havası yaratmakta idi. Böylece Giritli Hristiyanlar nezdinde Yunanistan'dan ümit bekleyen ve adeta bir kurtarıcı imgesi oluşturmayı hedeflemektedir.¹⁸⁶

Burada şunu itiraf etmemiz gerekir ki Yunan Devleti Girit'te gerçekleşen silahlı ayaklanmaya doğrudan destek sağlamamaktaydı. Zira Yunan Devleti'nin tek

¹⁸³ "The Situation in Crete", **Times**, 3 Ağustos 1896, s. 5.

¹⁸⁴ Ayşe Nühket Adıyeke, Nuri Adıyeke, **Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi...**, s. s. 222 – 223.

¹⁸⁵ Ayşe Nühket Adıyeke, Nuri Adıyeke, **Fetihten Kaybına Girit...**, s. 224; Ayşe Nühket Adıyeke, **a.g.e.**, s. 150.

¹⁸⁶ Metin Hülagu, **a.g.e.**, s. s.25 – 27; Hüseyin Hıfzı, **Girit Vekayi**, s. 8.

başına askeri bakımdan Osmanlı'ya karşı mücadele yürütecek gücü yoktu. Ayrıca böyle bir girişim için yeterli ekonomik gücü de yoktu. Bu işin arkasında daha çok Megali İdea hayalini gerçekleştirmek isteyen Etnik-i Eterya cemiyeti bulunmaktaydı. Bu cemiyetin üyeleri ve taraftarları arasındaki coşku o denli artıyordu ki Yunan Kralı George'nun denetim gücü gün be gün zayıflıyordu. Hatta Büyük Devletlerin Ada'da ki eşkıyalara destek göndermesini sonlandırması için Yunanistan'a verdiği nota da Kral George bunu yapamayacağını çünkü işin artık kendi kontrolünden çıktığını öne sürmekteydi.¹⁸⁷

Öte yandan Avrupalı Devletlerin müdahale edeceği söylentileri dolaşmaktaydı. Bilhassa Müslüman halk bu söylentilerden büyük kaygı duyuyordu. Hali hazırda ağır şartlar içerisinde yaşamlarını sürdürmeye çalışan Müslüman ahali, olası bir müdahalenin kendilerini bütünüyle mahvedeceğini düşünüyorlardı.¹⁸⁸ Ancak bu ihtimal Büyük Devletler nezdinde pek yakın durmuyordu. Zira Büyük Devletlerin arasındaki pamuk ipliğine bağlı hassas ilişkiler en önemli faktördü.

Tıpkı Osmanlı gibi çok uluslu bir devlet yapısına sahip olan Avusturya, Girit'te yaşananların Balkanlarda aleyhine bir hava oluşturacağından Osmanlı Devleti lehine bir politika izlemekteydi. Almanya ise Ortadoğu ve Anadolu'da beslediği emperyalist amaçları olduğundan mütevellit Girit'te Osmanlı hükümlanlık haklarını mağdur etmeyecek bir anlaşma niyetindeydi.¹⁸⁹ İngiltere ve Fransa ise dolaylı biçimde Girit Rum halkını desteklemesine rağmen şartlar gereği tüm devletlerin ortak noktada buluşacağı bir anlaşma kovalamaktaydı. Keza İngiltere'nin Asya'daki Rusya ile olan mücadelesi, Güney Afrika'nın tehdit altında olması ve Mısır'daki kritik durumu Ada'ya doğrudan müdahale ya da direkt Yunanistan lehine hareket etmesini engelliyordu.¹⁹⁰

Rusya'da tıpkı diğer devletler gibi Girit'te yaşananların devletler arasındaki dengeleri bozduğu noktasında hemfikirdi. Dolayısıyla sıcak denizlere inme

¹⁸⁷ Mehmet Uğur Ekinci, "The Origins of The 1897 Ottoman – Greek War: A Diplomatic History", **Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler ve Ekonomi Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara, 2006, s. s. 17 – 18.

¹⁸⁸ Hüseyin Hıfzı, **Girit Vekayi**, s. 8.

¹⁸⁹ Murat Eser, **a.g.e.**, s. 41.

¹⁹⁰ "The Situation in Crete", **Times**, 30 Mayıs 1896, s. 7; "The Cretan Situation", **Times**, 20 Ağustos 1896, s. 3.

politikasına ve kendi kamuoyundaki Rum – Ortodoks çizgiye rağmen bir taraf olmayı tercih etmedi. Hatta kendi siyasi politikasına yakın olan Sırbistan ve Karadağ'ın da tarafsızlığını korumaları konusunda telkinlerde bulunmuştu.¹⁹¹

Sonuç olarak devletler arasındaki bu ince nüansların bozulmamasına adına Avrupa basını ve kamuoyunda ki Yunan yanlısı havaya rağmen, bir orta nokta bulunması gerekiyordu. Bu sebeptendir ki Haziran ayından itibaren atılan adımlar gerilimi sona erdirmek ve Halepa Düzenlemelerinin revize edilerek tekrar yürürlüğe sokulması için tüm tarafların anlaşacağı bir zemin aranmaya başladı.

2.2.3. 1896 Düzenlemesi

1896 yılının Mayıs ayına doğru Ada ki sorunlar rahatsız edici boyutlara ulaşmaya başlamıştı. Bir taraftan Osmanlı Devleti isyancıları sindirmek ve asayiş geri kazandırmak adına Ada'ya sürekli bir asker sevkiyatında bulunurken, diğer taraftan Yunan Devleti cephane ve gönüllü yardımında bulunmaktaydı. Üstelik Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında ki gerilim de hızla tırmanmakta idi. Ada da giderek artan anarşi ve kaosu daha da büyümemesi için İngiltere, Fransa, İtalya, Avusturya – Macaristan ve Rusya savaş gemilerini Girit'e gönderdiler. Ardından adı geçen devletlerin İstanbul'daki elçileri aracılığıyla Ada'daki kargaşanın sona ermesi niyetiyle bir takım tavsiyelerde bulundular. Bu tavsiyeler:¹⁹²

- 1- Girit'e Hristiyan bir valinin atanması
- 2- 1878 Halepa Sözleşmesinin yeniden yürürlüğe girmesi
- 3- Genel Meclisin toplantıya çağırılması
- 4- Genel Af İlanı

Bu tavsiyelerin ardından büyük devletlerin artan baskısı neticesinde Osmanlı Devleti 17 Haziran 1896 tarihinde Genel Meclisi toplantıya çağırma kararı aldı. Ayrıca sükûnetin sağlanması için dağlardaki Hristiyan isyancılar için genel af kararı, Hristiyan bir vali tayini babında Bulgar asıllı Sisam Beyi Corci Paşa bu makama atanmıştır. Abdullah Paşa ise valilik makamından azledilmiş ancak askeri kumandan

¹⁹¹ Ayşe Nûkhet Adıyke, Nuri Adıyke, **Fetihden Kaybına Girit...**, s. 227.

¹⁹² Emin Ünsal, **a.g.e.**, s. 60; Ayşe Nûkhet Adıyke, **a.g.e.**, s. 144.

olarak görevlendirilmiştir. Bu kararlarla birlikte bilhassa Hristiyanlar nezdinde olumlu bir etki yaratması hedeflenmiştir.¹⁹³

13 Temmuz'da 39 Hristiyan ve 22 Müslüman üyenin hazır bulunduğu Girit Genel Meclisi açıldı. Oldukça gergin başlayan oturum, daha ilk anlarından itibaren problemler kendini göstermeye başladı. Keza açılış konuşması Türkçe yapıldığında Hristiyan mebuslar bunu protesto etti. Ardından yapılan Yunanca açılış konuşmasından sonra Hristiyan mebuslar Ada'da yapılmasını istedikleri düzenlemeleri içeren bir dilekçeyi Osmanlı yönetimine ve Büyük Devletlerin elçiliklerine ilettiler. Bu esaslar şu maddeleri içeriyordu:¹⁹⁴

- 1- Büyük Devletlerin onayı ile Osmanlı Sultanı tarafından Hristiyan bir vali tayini
- 2- Halepa Sözleşmesinin düzenleme hakkı Sultan'a ait olmak üzere Girit Valisi'nin Ada hususuyla ilgili kararlarda veto hakkı verilmesi
- 3- Müşavir dışında tüm memurların Vali tarafından atanması
- 4- Ada'nın askeri gücünün vali emrine bırakılması
- 5- Gerek genel gerekse idari meclislerde Müslüman ve Hristiyanların nüfusuna göre temsil edilmesi.
- 6- Meclisin iki senede bir toplanması ve alınan kararlarda çoğunluğu esası
- 7- Yönetim de iki dilin kullanılmaması
- 8- Posta ve telgraf gelirlerinin de dâhil olduğu halde vergilerin Ada'ya ait olması fakat gümrük gelirinin son beş yıllık miktarının yarısının hazineye bırakılması
- 9- Jandarmaların Avrupalı subaylar tarafından düzenlenmesi ve ardından Türk askeri birliklerinin sahildeki kalelere çekilmesi
- 10- İstinaf mahkemesi başkanlarının ve savcılarının Avrupalı hâkimlerden olması
- 11- Olaylar esnasında katliam ve yağma eylemlerine karışanların ve on beş bin değerinde emlak sahibi olmayanların Ada'dan ihracı ve sonradan gelmelerine izin verilmemesi

¹⁹³ Pınar Şenışık, **a.g.e.**, s. 148.

¹⁹⁴ Ali Fuat Türkeldi, **Mesail – i Mühimme – i Siyasiyye**, 2. b., C. 3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s. s. 59 – 60.

12- İthalat vergisinden Ada'nın imarı için yüzde on civarındaki kısmının ayrılması

13- Halepa Nizamnamesi ve düzenlenen kısımlarının yürürlüğe konulmasının Sultan ve Büyük Devletler tarafından garanti altına alınması

Bu hali dilekçe Girit'in yönetimini adı konmamış bir özerklik kazandırmayı hedefliyordu. Aynı zamanda Avrupa Devletleri ve onların temsilcilerinin garantör olarak dâhil eden bu dilekçe ile Osmanlı Devleti Ada üzerinde ki hâkimiyetini kaybediyordu. Bu sırada Ada'da yaşanan gerginlik son sürat devam ediyordu. Ada'daki son isyanlar Abdullah Paşa'nın askeri valilik görevinden rahatsızlıktan ve askeri valinin sivil validen daha üst düzey bir memur olmasından ötürü kaynaklanıyordu.¹⁹⁵

Öte yandan Büyük Devletlerin bu sorunların bir an evvel nihayete erdirilmesi niyetiyle mütemadiyen elçilikler vasıtasıyla görüşmelerini sürdürmekteydi. Avrupalı Devletler arabuluculuk pozisyonuna soyunarak Ada'daki durum nispeten sakinleşmekteydi. Elçilikler ile yapılan görüşmelere de Padişah nezdinde bir düzenleme söz konusu olmasına rağmen iplerin tamamen bırakmaktan sakınıyordu. Dolayısıyla Osmanlı Devleti, Avrupalı Devletleri pek karıştırmadan bu meseleyi çözmek istiyordu. Lakin isyancılar da vaat edilen düzenlemelerin gerçekleşmesini istemekle birlikte Avrupalı Devletlerin garantörlüğünü de istemekteydi.¹⁹⁶

Lakin ayaklanma ve isyan düşüncesinde daima ürken II. Abdülhamit artan şiddet olaylarının neticesinde 27 Ağustos tarihinde Büyük Devletlerin sunduğu reform programını kabul etti.¹⁹⁷ Bu programa göre:¹⁹⁸

- 1- Girit Valisi Hristiyan olacak ve Büyük Devletlerin onayı ile beş sene süreyle Bab-ı Ali'den tayin olunacaktır.
- 2- Vali, Genel Meclis tarafından kabule edilen maddeleri reddetme yetkisine sahip olacak. Ne var ki Ada'nın esas nizamında yapılan değişiklikler bunların dışında olup bunlar Padişah onayına sunulacaktır. Ret hakkı iki

¹⁹⁵ Pınar Şenışık, **a.g.e.**, s. 151.

¹⁹⁶ "The Cretean Question", **Times**, 26 Ağustos 1896, s. 3.

¹⁹⁷ Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, s. 122.

¹⁹⁸ Ali Fuat Türkgeldi, **a.g.e.**, s. s. 213 – 215; Ayşe Nükhet Adıyeke, **a.g.e.**, s. s. 156 – 157; "The Cretan Reforms", **Times**, 14 Eylül 1896, s. 5.

zarfında icra olunacak eğer bu süre sonunda reddedilmezse onaylanmış sayılacaktır.

- 3- Ada'da olası bir kargaşa durumunda Vali asayiş ve sükûneti sağlamak adına Osmanlı askerlerini kullanabilecek ve normal zamanlarında askerler belirlenen yerlerinde kalacaktır.
- 4- Vali listesi ileride tayin edilecek ikinci derecedeki memuriyetlere lazım gelen memurları doğrudan atayabilecektir. Birinci derecedeki büyük memurlar ise Padişah tarafından atanacaktır.
- 5- Memuriyetlerin üçte ikisi Hristiyan ve üçte biri ise Müslüman olacaktır.
- 6- Genel Meclis üyelerinin seçimi ve toplanması her iki senede bir gerçekleşecek ve bir toplantı devresi kırk günden seksen güne kadar devam edecektir. Genel Meclis iki senelik bütçeyi inleyip kabul edeceği gibi vali ya da meclis üyelerinden gelen önergeler üyelerin oy çoğunluğuyla kabul edilecektir. Ada'nın esas nizamında değişiklik yapılması hakkındaki kanun üçte iki çoğunlukla kabul edilmedikçe uygulamaya koyulamaz.
- 7- Bütçede kayıtlı masrafların arttırılmasına ilişkin teklifle vali, idare meclisi ya da işin ait olduğu bölüm tarafından bildirilerek havale edilmedikçe inceleme söz konusu olamaz.
- 8- 1887 tarihli fermanın hükmü gereğince Ada'nın gümrük gelirlerinin yarısı yine Ada'ya bırakılacak ve tütün ithalatı vergileri Ada'ya ait olacaktır. Bab-ı Ali, Genel Meclis tarafından kabul edilmiş olan bütçelerden ortaya çıkan açıkları kendi üzerine alacak fakat Hazine tarafından Girit Adasına borç verilen meblağ adı geçen açıklardan düşülecektir.
- 9- Üyeleri arasında bir Avrupalı subayların da bulunacağı bir komisyon jandarmanın düzenlenmesinde çalışacaktır.
- 10- Üyeleri arasında Avrupalı hukukçularında bulunacağı bir komisyon eski anlaşmalardan doğan haklar saklı kalmak üzere adli düzenlemeyi denetleyecektir.
- 11- Vali, kitap, dergi ve gazetelerin yayınlanması, matbaa kurulması ve “*cemiyyat – i ilmiyye*” teşkili hususlarında kanunlar çerçevesinde izin verilecektir.
- 12- Bingazi ahalisinden olan muhacir, valinin izni olmadan Girit'e yerleşemeyecektir. Vali, kökenlerini kanıtlayamayan ya da asayiş bozma

potansiyeli olarak görülen kişileri Ada'dan gönderme hakkına sahiptir. Lakin ecnebi tebaanın kazanılmış hakları saklıdır.

13- Bu maddelerin onaylanmasından itibaren altı ay zarfında Genel Meclis toplantıya çağırılacak ve 1880 senesi kanunu gereğince seçimler yapılacaktır. Genel Meclisin açılmasına değin Vali ile idare meclisi bu maddelerin uygulanmasını sağlayacaktır.

14- Büyük Devletler bu hükümlerin tam olarak uygulanıp uygulanmadığını denetleyecektir.

Reform programı olduğu gibi Hristiyanların isteklerini simgelemektedir. Keza Hristiyan vekiller bu hazırlanan düzenlemelere olumlu yanıt verdiler ve isyancılara kargaşaları nihayete erdirmek maksadıyla mesajlar yollayacaklarını bildirdiler. Ancak Hristiyanlar nezdinde homurtular düzenlemelerin tam olarak uygulanmaya başladığı kasım ayına kadar sürdü.¹⁹⁹

Düzenlemenin hükümlerine göre Corci Paşa'nın beş yıllık valilik görevinin devamına karar verildi. Corci Paşa'nın genel vali olarak atanması hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar nezdinde memnuniyetle karşılandı. Zira onun şahsındaki samimiyeti, tarafsız yönetimi ve karakterindeki cana yakınlık bunda etkili oldu.²⁰⁰ Ne var ki bu düzenlemeler Müslümanlar nezdinde pek de hoş karşılanmadı. Bu düzenlemelerin Ada'daki idari durumun kendileri aleyhine bir çerçeve çizdiğini düşünen Müslümanlar, reformlara karşı itaatsizlik ve başkaldırı üzerine bir manifesto yayınladılar. Konsolosluk organları bu mevzu üzerine tedbir alınmasını söylese de askeri vali Müslümanlara karşı güç uygulayamayacağını ifade etmekteydi.²⁰¹ Nitekim 14 Eylül tarihinde de Müslümanlar reformlara karşı olduğunu belirten bildiriye Sultan'a iletiler.²⁰²

Olayların kendini gösterdiği Nisan ayından itibaren şehirlere göç eden Müslümanlar Ağustos düzenlemeleri ile birlikte köylerine dönmeye başladı. Lakin Ekim ayının sonlarında dahi hala 10.000 köylü şehirlerde bulunmaktaydı. Çok çetin şartlar içerisinde şehirlerde konaklamak zorunda kalan Müslümanların bu

¹⁹⁹ "The Cretan Reforms", **Times**, 3 Eylül 1896, s. 3.

²⁰⁰ "Crete", **Times**, 16 Eylül 1896, s. 3.

²⁰¹ "The Cretan Reforms", **Times**, 5 Eylül 1896, s. 3.

²⁰² "The Cretan Reforms", **Times**, 14 Eylül 1896, s. 5.

durumundan istifade etmek isteyen bazı kimseler reformlar aleyhine ahaliyi kışkırtmakta idi. Ancak merkezi hükümetin böyle bir niyeti yoktu.²⁰³

Reformlar tam anlamıyla Kasım ayında yürürlüğe konmuştur. Bu gecikmenin sebebinde de Müslümanların düzenlemelere karşı tutumu yatmaktaydı. Çünkü yeni düzenlemelerle birlikte oluşturulacak askeri yapı bilhassa Türk askeri vali nezdinde büyük muhalefete sebep olmaktaydı. Bu durum da reformların yürürlüğe girmesini geciktirdi.²⁰⁴

Sonuç olarak bu düzenlemelerle birlikte Hristiyanlar Halepa Sözleşmesinden daha fazla imtiyazlar elde ettiler. Hristiyanların Genel Meclis'te sayıca üstün olması gibi bazı düzenlemeler daha önceki reform programlarında da vardı. Fakat bu düzenleme Girit'in askeri yapısını düzeni ve komutasında Vali büyük söz sahibi oluyordu.²⁰⁵ Kısacası bu tarihten itibaren artık Girit sadece ismen Osmanlı Hükümetine tabidir.²⁰⁶

2.2.4. 1897 İsyanın Ortaya Çıkışı ve Arkasındaki Kamuoyu Baskısı

1896 Düzenlemeleri ile birlikte Ada da kısa süreli bir sükûnet sağlanıp, asayiş kazandırdı. Lakin bu sakin ortam sadece fırtına öncesi sessizlikti. Her ne kadar Corci Paşa'nın genel vali olarak atanması Ada'nın Hristiyan ahalisi nezdinde memnuniyetle karşılanmış olsalar da aslında bu görev Yunanistan Devleti ile birleşme yanlısı olan Etnik-i Eterya cemiyetinin üyelerini hiçbir şekilde memnun etmemişti. Bu andan itibaren Etnik-i Eterya üyeleri Ada'nın Yunanistan'a ilhakı için hummalı bir kamuoyu oluşturma faaliyeti içerisine girmişti.²⁰⁷

Aslında gerek 1897 Girit İsyanının gerekse de sonrasında ortaya çıkacak olan Osmanlı – Yunan Harbinin arkasında her ne kadar bazı ekonomik ve siyasi sebepler olsa da en temel sebebin Etnik-i Eterya Cemiyeti'nin basın – yayın faaliyetleri ile

²⁰³ "Crete", **Times**, 22 Ekim 1896, s. 3.

²⁰⁴ "Crete", **Times**, 21 Kasım 1896, s. 5.

²⁰⁵ Hasan Ali Cengiz, **a.g.m.**, s. 85.

²⁰⁶ Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.e.**, s. 105.

²⁰⁷ Süleyman Tevfik, Abdullah Zühtü, **a.g.e.**, s. 94.

oluşturmaya çalıştığı kamuoyu oluşturma çabaları olduğu söylemek mübalağa olmaz.²⁰⁸

Bahsi geçen kamuoyu oluşturma çabası aslına bakacak olursak Yunan bağımsızlığından öncesine gittiğini belirtmemiz gerekir. Basın – yayın faaliyetleri aracılığı ile algı oluşturma çabaları sadece Osmanlı toprakları içinde yaşayan Rum ahali için değil aynı zamanda Avrupa halklarını da Rum – Ortodoks ahali lehine bilinçlendirmek için de yapılmıştır. Nitekim bu faaliyetler Yunanistan'ın bağımsızlığının kazanılmasına çok büyük katkı sağladı.

Bağımsızlıktan sonrada bu faaliyetlerini sürdüren Etnik-i Eterya Cemiyeti, özellikle “Esir altındaki topraklar ve üzerinde yaşayan tutsak kardeşlerimiz” sloganı veyahut bu minvalde söylemlerle faaliyetlerine son sürat devam etti. Yunan yayılmacı faaliyetleri içerisinde çok mühim bir konuma haiz olan Girit Adası bu kamuoyu oluşturma çabaları içerisinde payını aldı. 19. yüzyılda yaşanan tüm Girit İsyancıları arkasında çok açık bir şekilde Etnik-i Eterya cemiyeti ve ilhak taraftarlarının kışkırtmaları bulunmaktaydı.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Girit'te çıkan isyanlar ve neticesinde sağlanan imtiyazlar bir nevi Etnik-i Eterya ve Yunan Devletinin Girit üzerindeki emellerinin gerçekleşmesi için uygun zemin hazırladı. Bu noktada 1896 isyanı Rum nüfus için çok önemli dönüm noktasını teşkil ediyordu. Çünkü bu yılda tüm Rum nüfusunu ilgilendiren muhtelif olaylar meydana geldi. Aynı yıl Girit ve Makedonya'da yaşanan isyanlar Yunan yayılmacı politikası açısından çok önemliydi. Bu bölgelerde yaşanan mezkûr hadiseler Yunan yayılmacılığının ve milliyetçiliğinin pekişmesinde epeyce katkısı oldu. Fakat asıl patlama aynı yıl düzenlenen ve Atina'nın ev sahipliğini yaptığı Olimpiyat oyunlarında meydana geldi. Oyunlar Yunan bağımsızlık günü olan 21 Mart 1896 tarihinde daha önce eşi benzeri görülmemiş bir coşkuyla açıldı. Olimpiyatlar sırasında Yunan milliyetçiliğinin uyanması için pek çok çağrı yapıldı. Bilhassa Atletizm oyunları Sparta ruhunu çağrıştırdığına inanılıyordu. Dolayısıyla Makedonya ve Girit üzerinde Rum ahalinin Osmanlı yönetimi ile yaşadığı sorunlar Pers İmparatorluğu zamanından beri süregelen bir Doğu – Batı savaşı olarak lanse ediliyordu. Böylece hem Avrupa

²⁰⁸ Ayşe Nühket Adıyeke, **a.g.e.**, s. 186.

halklarına hem de Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan Rum ahaliyi etkileyerek geniş bir kitle bilinci oluşturulmak hedeflendi.²⁰⁹

1896 yılında yaşanan hadiseler ek olarak muhtelif kamuoyu oluşturma çabalarının da etkisiyle 1896 düzenlemeleri Rum ahaliyi tam manasıyla tatmin etmemişti. Çünkü asıl gaye 1669 yılından beri Ada üzerinde hüküm süren Osmanlı idaresini sonlandırmak idi. Bu yüzden “ Esaret yılları” olarak adlandırdıkları bu süreci sonlandırmak için 1897 yılının ilk aylarından itibaren tekrar harekete geçtiler. Lakin bu seferki isyan diğerlerinden farklıydı. Çünkü şimdiye kadar gerçekleşen tüm isyanlarda Rum ahali isyana başvurmaya daha az meyilli ve sorunlarını diplomatik yollar ile halletmeye çalışmaktaydı. Oysa 1897 isyanında Rum ahali siyasi çözümün bir derman olamayacağını anlamış ve çıkaracakları isyanlar ile Osmanlı Devletinin gücünü azaltmak, Büyük Devletlerin ise ilhaka karşı olan direncini kırarak Yunanistan ile birleşme hedefi doğrultusunda hareket etmişlerdir.²¹⁰

Corci Paşa vali olarak atandıktan hemen sonra Girit Genel Meclisini toplantıya çağırdı. Lakin birleşme taraftarı ve Etnik-i Eterya cemiyeti ile bağlantılı olan Hristiyan üyeler meclisin küşadından kısa süre sonra memnuniyetsizliklerini dile getirmeye başladılar. Diğer yandan Ada içerisinde Epitropi Cemiyeti ile ortak hareket eden Etnik-i Eterya Cemiyeti üyeleri “halkın beyannameleri” namıyla bir takım bildiriler kaleme aldılar. Bu bildiriler aracılığı ile birleşme çağrısı yapıyor ve Yunan Kralını Ada’ya davet ediyordu.²¹¹ Diğer yandan Yunan gazeteleri de Ada’daki Osmanlı idaresi ve Müslüman halk aleyhine propaganda faaliyetlerini sürdürmekteydi.²¹²

1896 düzenlemelerinin Ada üzerindeki Osmanlı egemenliğini pekiştireceğini ve birleşme hedefini çok uzun bir süre rafa kaldıracağını düşünen Yunan Devleti bir

²⁰⁹ Mehmet Oytun Yılmaz, **a.g.t.**, s. s. 36 – 38.

²¹⁰ Sinan Kunalp, “Ottoman Diplomatic Documents on the Origins of World One: The Final Stage of the Cretan Question, 1899 – 1913”, **The Historical Review**, S. 9, 2012, s. 241.

²¹¹ Hüseyin Hıfzı, **Girit Vekayi**, s. 9.

²¹² Halit Fesih Kalkan, **a.g.e.**, s. 55.

an önce harekete geçmek istiyordu.²¹³ 1897 yılının ilk yıllarında Hanya Konsolosluğu Atina'ya şu telgrafi çekmiştir:²¹⁴

“Türk askeri kale üzerinden şehre ateş etmeye başlayarak katliam işaretini verdi. Kalanları kurtarmak için karaya asker çıkarmalarını konsoloslardan talep etti. Konsoloslar reddettiler. Hiç ümit kalmamıştır. Şehrin bütün Hristiyanları katl olunacaktır.”

Gerçeklikten epeyce uzak olan bu telgrafla birlikte halkı birleşme lehine kışkırtmak hedeflenmişti. Bilhassa “katliam” kelimesi bilerek tercih edilmiş olup, böylelikle 1895 yılında yaşanan Ermeni olaylarına atıf yapılarak hem Avrupa halklarının hem de Rum ahalinin desteği alınmak istenmiştir.²¹⁵

Aynı dönemde kendileri aleyhine bir ortamın geliştiğini düşünen Müslümanlar arasındaki kaygı ve endişe de artmaktaydı. Keza 1896 düzenlemelerinden gayri memnun olan Müslümanlar arasında da gergin bir bekleyiş hâkimdi.²¹⁶ Aslında her iki kesim arasındaki bu gergin bekleyiş 1897 yılının Ocak ayının ilk günlerinden itibaren şiddet olaylarına dönüşmeye başlamıştı. 3 Ocak tarihinde Hanya ile Suda körfezi arasındaki yolda iki Müslüman Hristiyanların saldırısına uğramış ve yaralanmış idi. Bunun üzerine bu iki yaralı Müslümanda karşılık olarak bir Hristiyan'ı öldürdüler. Bu yaşanan sadece küçük bir örnek idi. Bu tarihten itibaren halk silahlanmaya başlamış ve dağlara yığınaklar yaparak karşılıklı misillemelerde bulunuyordu. Müslüman ve Hristiyanlar arasındaki karşılıklı intikam alma hırsı o kadar büyümüşü ki birbirlerinin köylerini basarak evleri yağmalara kadar gitmişti.²¹⁷

Girit'teki olumsuz haberler her geçen gün daha da artmaktaydı. Bu şiddet olayları içinde 23 Ocak 1897 tarihinde Eleftherios Venizelos, Georgios Milanoyanni, Efsthathio Peruli ve Dimitrios Gelasi liderliğindeki İhtilal Komitesinin beraberindeki 100 isyancı ile birlikte Akrotiri bölgesinde dağa çıkmaları ile 1897 isyanı resmen başlamıştır. Bu isyancıların en temel gayesi Girit'in Yunanistan ile

²¹³ Mehmet Uğur Ekinci, **a.g.t.**, s. 19.

²¹⁴ Hüseyin Hıfzı, **Girit Vekayi**, s. s. 9 – 10.

²¹⁵ Mehmet Oytun Yılmaz, **a.g.t.**, s. 41.

²¹⁶ “Crete”, **Times**, 25 Ocak 1897, s. 5.

²¹⁷ Pınar Şenışık, **a.g.e.**, s. s. 166 – 167.

birleşmesini sağlamak idi. Bunu 25 Ocak 1897 yılında Venizelos liderliğindeki İhtilal Komitesi'nin Avrupalı Devletlerine meramlarını bildiren şu telgrafından da anlaşılmaktadır:²¹⁸

“Tanrı’nın ve vatanın namına Girit Adası’nın özgür Yunan Krallığı ile birleştiğini ilan ediyoruz. Yunan Krallığı’nı Girit Adası’nı olduğu gibi tanımaya davet ediyoruz. Girit’in Hristiyan halkı bir insanlık ayıbı olan Girit Sorununu sonuca ulaştırmak ve başarıyla çözümlmek için Büyük Avrupa Devletleri’nin yardım ve ilgisiyle bütün uygar dünyaya çağrıda bulunuyor.”

İsyan ateşinin vuku bulmasından kısa bir süre sonra Müslüman ve Hristiyanlar arasındaki şiddet olayları tüm Girit Adasına yayıldı. Böylece tam manasıyla bir iç savaş başlamış oldu. Şunu açıkça belirtebiliriz ki bu andan itibaren Girit tarihindeki en kanlı olaylar yaşanmıştır. Şehirlere doğru tekrar bir Müslüman akını başladı. Şehirlerdeki bu Müslümanlar silahlanarak çeteler halinde Hristiyan köylerini basmak için dağlara çıkıyorlardı. Empores’te bir katliam söylentileri yüzünden Müslüman nüfus galeyana ve heyecana geldi. Buna karşılık Müslüman akınlarını durdurmak için çevre Hristiyan köyleri sakinleri de silahlanıp stratejik noktalara yerleşti.²¹⁹

Olaylar sırasında Hristiyan çeteler olayları nihayete erdirmek için gelen Türk birliklerini kuşatma altına aldı. Sitia’nın Müslüman köyleri Hristiyanların saldırısına uğradı ve katliamlar meydana geldi. Bunun haricinde muhtelif Müslüman mahalleri de Hristiyan saldırılarına maruz kalıyordu. Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki karşılık kin ve husumet içinden çıkılmaz bir hale gelmişti.²²⁰

2.2.5. Girit’te Yunan İşgali

3 Şubat 1897 tarihinde Büyük Devletler Yunanistan’ın Girit Adasını zapt etmek için hazırlıklarda bulunduğuun söylentileri üzerine Büyük Devletler savaş gemilerini Ada’ya gönderdiler.²²¹ Diğer taraftan Ada’da olaylar her geçen gün tesir

²¹⁸ Murat Eser, **a.g.e.**, s. s. 35 – 36.

²¹⁹ “The Situation in Crete”, **Times**, 1 Şubat 1897, s. 6.

²²⁰ Ayşe Nühket Adıyke, Nuri Adıyke, **Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi...**, s. 228.

²²¹ Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, s. 115.

ve şiddetini arttırmaya devam ediyordu. Bu terör olaylarını bir nihayete erdirmek isteyen Osmanlı Devleti Ada'ya asker göndermeye karar verdi ve bu meramını hiddetli bir şekilde dile getirerek, İstanbul'da bulunan Büyük Devletlerin elçilerine bildirdi.²²² Elçilikler, Bab-ı Ali tarafından Girit'e askeri güç gönderme fikrine yanaşmadılar. Zira böyle bir girişimin Hristiyanlar nezdinde bir heyecan yaratabileceği konusunda uyarıyorlardı. Diğer yandan elçilikler mevcut olayların eninde sonunda nihayete ereceğine inanmaktaydılar. Fakat onlara göre herhangi bir askeri müdahale olursa hadiselerin daha da tehlikeli bir hale gelebileceğini düşünmekteydiler.²²³

Hem Osmanlı hem de Yunanistan Ada'dan muhtelif katliam tevatürleri alıyordu. Bilhassa bu tevatürler Yunanistan kamuoyunda çok ciddi bir biçimde karşılık buluyor ve halkı heyecana getiriyordu. Aslında isyanın ilk günlerinde Yunanistan'daki hükümet ve kral, yansız bir bakış açısı sergileyip, Girit'te sükûnetten yana bir tavır sergiliyordu. Kamuoyu ise, Hükümet ve Kral'ın Girit mevzunda çekingen ve yetersiz kaldığı konusunda sıklıkla eleştirmektedir. Hatta Başbakan Deliyannis 5 Şubat günü Yunan parlamentosunda yaptığı açıklamada Büyük Güçlerin Girit'te 1896 Ağustos düzenlemelerini tahsis etmeye çalıştığını belirterek Yunanistan'ın Girit'e yönelik bir ilgisinin olmadığını ifade etti. Bu sözlerinde ne kadar samimiydi tahmin etmek zordu ancak aynı gün Hanya Konsoloslüğundan alınan bir telgraf kamuoyundaki coşkuyu had safhayı ulaştırdığı gibi Yunan Hükümetini de aciz bıraktı. Bu telgrafta Türk askerlerinin şehrin surları üzerinden Hristiyan vatandaşlara ateş ettiğini belirtmektedir. Yine telgrafta Hristiyanlar için hiçbir ümit kalmadığını ve toplu bir katliam ile karşı karşıya kaldıklarını bildiriyordu.²²⁴

Katliam haberi Atina sokaklarında yoğun bir heyecan yarattı. Bilhassa telgrafta kullanılan "katliam" kelimesi kitleleri harekete geçirmek için fazlasıyla yeterliydi. Atina halkı haberin doğruluğunu bile sorgulama ihtiyacını görmedi. Etnik-i Eterya tarafından başlatılan halk baskısı öylesine yoğundu ki Yunan Hükümeti

²²² Hüseyin Hıfzı, **Girit Vekayi**, s. s. 10 – 11.

²²³ "The Situation in Crete", **Times**, 8 Şubat 1897, s. 5.

²²⁴ Mehmet Uğur Ekinci, **a.g.t.**, s. 20.

kendisini bir şey yapmak zaruriyetinde hissetti ve Ada'ya Hydra ve Mycale adındaki gemilerini Girit sularına gönderdi.²²⁵

Aslında bakacak olursak Yunanistan'ın Girit'i işgal etme isteği yoktu. Lakin artan kamuoyu baskısı nedeniyle biçare kalan Kral hem ailesinin hem de kendi tahtının güvenliğini garanti altına almak için yalancı bir vatanperverlik ile bu kararı aldı.²²⁶ Bu karar bütün Yunan kamuoyunda coşkuyla karşılandı. Yunanistan'ın pek çok yerinde gösteriler ve kutlamalar yapıldı. Kalabalıklar “ Long Live Union (Çok Yaşa Birlik)” naraları atıyordu. Büyük Devletler Yunanistan'ın bu girişimine büyük bir tepki ile karşıladı. Yunan Devleti yetkilileri Girit çerçevesinde toplanan Yunan zırhlı ve kruvazörlerinin Osmanlı Devletine karşı olmadığını yalnızca Müslüman çetelerin zulmüne uğrayan Yunan uyruklarını korumak amacıyla orada olduklarını belirtiyorlardı.²²⁷

Lakin 7 Şubat tarihinde bu coşkulu haberle iyice galeyana gelen ve Venizelos'un başını çektiği Rum isyancılar Akrotiri'de tek çözümün Osmanlı sultanın egemenliğine son verilmesi gerektiğini belirterek Yunan bayraklarını göndere çekmiş ve Ada'nın Yunanistan'a ilhak edildiğini bildirmiştir.²²⁸ Bu sırada Yunan Kralı I. George'da gerek Yunan kamuoyundan gerekse de Avrupa kamuoyundan aldığı destekle Atina'da Büyük Devletlerin elçiliklerini toplayarak şu açıklamada bulundu: ²²⁹

İngiltere Kıbrıs'ı, Almanya Schleswig – Holstein'ı ve Avusturya Bosna ve Hersek'i işgal ettiyse Yunanistan Krallığı'nın da Girit işgal etme hakkı vardır”

Bu açıklama ile birlikte Kral George, Yunanistan'ın devletinin Ada'ya yönelik temel gayesini de dile getirmekle birlikte bu girişimi Avrupa Devletlerinin geçmiş yıllardaki işgal eylemleriyle bağlantı kurarak meşruiyet kazanmayı hedeflemiştir. Öte yandan Bab-ı Ali Yunanistan'ın bu eylemine tepkisi son derece sert olmuş ve bu tepkiyi Büyük Devletler elçiliklerine iletmiştir. Bab-ı Ali 8 Şubat

²²⁵ Mehmet Oytun Yılmaz, **a.g.t.**, s. 47.

²²⁶ Hasan Ali Cengiz, Girit İsyanları(1866 – 1908), **Trakya Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi)**, Edirne, 1999, s. 110.

²²⁷ “ The Situation in Crete”, **Times**, 8 Şubat 1897, s. 5.

²²⁸ Pınar Şenışık, **a.g.e.**, s. 173.

²²⁹ Murat Eser, **a.g.e.**, s. s. 38 – 39.

tarihinde Büyük Devletlere hitaben ya Yunan Birliklerinin Ada'dan bir an önce çekilmesi ya da Büyük Devletlerin bu konu çerçevesinde gerekli çalışmaları yapması gerekliliğini bildiren bir yazı gönderdi.²³⁰ Lakin Büyük Devletlerin tepkisi sınırlı kaldı. Her ne kadar Hanya'da göçe çekilen bayrak indirilse de Rum ahali içindeki öfke ve intikam hırsı daha da arttı. Öte yandan Yunan gemilerinin Girit suları civarında bulunması Müslümanlar arasında tepkilere yol açtı. Yunanistan'ın politik çerçevede böylesi endişe verici tavırları yüzünden Büyük Devletlerin elçilikleri derin bir kaygı duymaktaydı. Zira Yunan Hükümetinin bu kışkırtıcı davranışları nedeniyle Osmanlı Devletini Ada'ya asker göndermekten vazgeçirmenin zor olacağını düşünmekteydiler.²³¹

Ada'da Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki husumet her geçen gün artmasından mütevellit meseleler çok ciddi bir hal almaya başladı. Hanya'da yaşanan çatışmalarda Times gazetesi kesin olmamakla birlikte 30 insanın öldüğünü bildiriyordu. Şehirdeki insanların pek çoğu şehirden yabancı savaş gemileri aracılığı ile şehri terk ediyordu.²³² Artık şehrin köyleri ıssızlaşmış bir görünümde olup, sokaklar boş, dükkânlar kapalı ve tüm Hristiyanlar ortadan kaybolmuştu. Zira pek çok Hristiyan ya Büyük Devletlerin gemileri aracılığı ile göç etmiş ya da Fransız manastırlarına sığınmışlardır. Bilhassa bu göç mevzu üzerine Birleşik Krallık önemli bir görev almıştır. Yüzbaşı Custance emri altındaki Barfleur gemisi bu görev doğrultusunda yoğun faaliyetler göstermişlerdir. 1.500 göçmen bu zırhlıya bindi ki bunların 500'ü Milo'ya 650'si ise Spetza'ya gönderildi.²³³ Heraklion ve Resmo'da da durum giderek kötüleşmeye başladı. Müslümanlar kimi zaman Hristiyanların deniz yoluyla göçünü engelliyordu. Çünkü Amari bölgesindeki Müslümanlar kendi güvenlikleri için böyle bir girişimde bulunuyorlardı.²³⁴

Hanya'da olaylar içinden çıkılmaz bir hale girdi. Müslümanlar şehirden ayrılarak köyleri basarak, evleri yağmaladı. İki gün boyunca Hanya civarında çatışmalar vuku buldu. Konsolosların yaşanan bu hadiseleri pasifleştirme çabaları başarısızlıkla sonuçlandı. Sitia'da Müslümanlara yönelik katliam haberinin

²³⁰ Mehmet Uğur Ekinci, **a.g.t.**, s. 22.

²³¹ "The Situation in Crete", **Times**, 11 Şubat 1897, s. 5.

²³² "The Situation in Crete", **Times**, 8 Şubat 1897, s. 5.

²³³ "The Situation in Crete", **Times**, 9 Şubat 1897, s. 5.

²³⁴ "The Situation in Crete", **Times**, 11 Şubat 1897, s. 5.

söylentilerinden sonra Osmanlı Devleti bölge Müslümanlarına yardım etmek için gönderdiği Fuad adlı Türk gemisinin Yunan birlikleri tarafından saldırıya uğraması Müslümanların öfkesini doruk noktaya ulaştırdı. Aynı zamanda Yunanistan bu fiili müdahalesi ile birlikte resmen Girit sorununa müdahil bir konuma geçti. Bunun üzerine Osmanlı Devleti Ada'daki Müslüman haklarını korumak maksadıyla Ada'ya takviye birlikler sevk etme kararını aldı. Aydın bölgesinden yaklaşık bin kişilik bir orduyu yola çıkardı. Öte yandan Yunan gemisinin saldırısı da Hristiyan halkın coşkusunu arttırdı. Bu coşku ve Müslümanların öfkesi ile kesiştiğinde olaylar en vahşi halini aldı. Hanya'da bir Çarşamba gecesı 20 kişi öldü ve 30 kişi yaralandı. Bu yaralıları arasında Türk askerleri de bulunmaktaydı.²³⁵

Büyük Devletler Girit'te yaşananlardan son derece rahatsızdı. Bu olayları bir nihayete erdirmek için Büyük Devletlerin elçilikleri yaptıkları toplantı sonucunda Hanya, Resmo ve Kandiye'yi işgal etme fikrini kendi devletlerine iletiler. Öte yandan Yunan Kralı George Ada'ya sevk edilen Türk birliklerine mani olmak için Veliht Prens Yorgi komutasında bir filoyu Girit'e intikal ettirdi.²³⁶ Yunan askerleri coşku ile gönderilmiş olup Veliht Prens "Nereye gittiğini hatırla sen Helen'sin" parolasıyla askerlerini yolcu etmiştir. Altı hücumbot, bir zırhlı ve üç savaş gemisi eşliğinde Hanya'ya doğru hareket eden Yunan askeri birliğinin başında bulunan Albay Vassos'a şu talimat verilmişti:²³⁷

"Emriniz altındaki askerlerin karaya ayak bastığında en coşkulu nokta şu olacaktır ki; Kral adına Ada'yı işgal edecek ve Yunan bayrağını göğe dıkeceksiniz. Eylemlerinin Yunan yasalarına uygun ve Kral ile Hükümetin sorumluluğu altında olacaktır. Karaya ayak basar basmaz Ada'nın Yunan birlikleri tarafından işgal edildiğine dair bir bildiri yayınlayacaksınız."

Yunan birliklerinin bu harekâtı bilhassa Rum ahali ve basını nezdinde büyük bir heyecan ve coşku ile karşılandı. Bütün basın Yunan birliklerine selam duran yazılar kaleme alıyordu. Gazeteler Yunan ordusunun Girit'teki kardeşlerinin özgürlüğü için bulunduğunu yazıyordu. Hatta Akrotori'deki isyancılar Yunan

²³⁵ "The Situation in Crete", **Times**, 9 Şubat 1897, s. 5; Ayşe Nühket Adıyke, Nuri Adıyke, **Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi...**, s. 229.

²³⁶ Fahir Armaoğlu, **A.g.e.**, s. 561.

²³⁷ "Crisis", **Times**, 17 Şubat 1897, s. 7.

Bayrağını tekrar göndere çektiler. Bu sırada olaylar karşısında çaresiz kalan Corci Paşa görevinden istifa ederek, Rus gemileri aracılığı ile Ada'yı terk etti. Keza istifa eden Corci Paşa acınacak bir vaziyette görevini ifa ediyordu. Yaşanan elem ve menfur olayların yanı sıra görevini yürütememenin sıra dışı zorlukları bulunuyordu. Jandarmasız, mahkemesiz ve İstanbul engellemeleri, İdari konsülün tacizleri görevi sağlıklı bir şekilde yürütmesine mani oluyordu. Bu tür zorlukla daha fazla göğüs geremeyen Corci Paşa görevinden istifa etti. Bu istifa kararı Osmanlı Devleti nezdinde hiçte hoş karşılanmamıştır. Hatta Kesin olmamakla birlikte Padişah II. Abdülhamit'in Corci Paşa'nın görevini sürdürmesini istediği söylenir.²³⁸

Aynı dönemde Osmanlı Devleti ve Yunan Krallığı birbirlerini karşılıklı olarak suçlamaktaydılar. Yunan Devleti yaşanan olayların müsebbibinin Osmanlı Devleti'nin kötü yönetiminden kaynaklandığını belirterek, tek çözümün Ada'nın Yunanistan'a ilhakı ile sağlanacağını vurgulamaktaydı. Ayrıca Helen hükümeti reformların uygulamasındaki başarısızlık üzerinde duruyordu. Osmanlı Devleti ise karışıklığa sebep olan Yunan müdahalesine dikkat çekiyordu. İstanbul'da bulunan büyük devlet elçilikleri İngilizlerin ortak bir filo kurarak hem Yunan hem de Türk ordusunun askeri harekâtını engelleme teklifi konusunda hem fikirlerdi. Diğer yandan Yunanistan'dan cephane ve silah yardımının yanı sıra gönüllüler de gelmeye devam ediyordu. Hem gemilerin gelişi hem de Yunan anakarasından gelen destek Girit Rumlarını öylesine kamçıliyordu ki en dehşet verici halleri gün yüzüne çıkmaya başladı. Bu dehşet verici olaylar karşısında Hanya'da bulunan Büyük Devletlerin konsolosları güvenlik sebebiyle aileleri ile birlikte başka noktalara transfer edildi. Hanya'da kalan Yunan Konsolosluğu ise silahlanmış Hristiyan halk ve denizciler tarafından korunmaktaydı. Bunun haricinde karşılıklı çatışmalar devam etmekteydi. Müslüman silahlı gruplar²³⁹ ara ara şehirlerden çıkarak Hristiyan çetecilere karşı saldırılar düzenliyordu. Misillemelerde hız kesmeden devam etmekteydi. Sitia'da 100 Müslüman, Hristiyan isyancılar tarafından öldürüldü.²⁴⁰

13 Şubat tarihinde Albay Vassos Girit Adasına ayakbastı ve adım adım Girit topraklarını işgal etmeye başladı. Yunan ordusu gittiği pek çok yerde ateşli coşkular

²³⁸ "The Crisis in the East", **Times**, 15 Şubat 1897, s. 5.

²³⁹ Times gazetesi Müslüman silahlı grupları Başibozuklar olarak nitelendirirken, Hristiyan çeteler ise bozguncular olarak isimlendirmiştir.

²⁴⁰ "The Crisis in the East", **Times**, 15 Şubat 1897, s. 5.

ile karşılanıyordu. Albay Vassos, Gonia Manastırında Giritlilere şöyle seslenmekteydi:²⁴¹

“ Siz, anarşinin varlığından acı çekiyorsunuz ve ruhumuzda yoğun bir şekilde Yunan ulusalcılığının hislerini barındırıp bunu Helenler arasında tanıtıyorsunuz. Aynı ırk, din ve kadere sahip bir halkın içinde bulunduğu acıklı durum uzun süre dayanılmazdı. Aziz ustam Helen Kralı George Girit’i işgal ederek bu vaziye son vermeye karar verdi. Herhangi bir din ve ırk ayrımı olmadan ilan ettiğimiz bu işgal kararında Majesteleri adına söz veriyorum ki Ada sakinlerinin dini inançlarından, can ve mal güvencesine kadar her türlü saygıyı sunacağız ”

Yunan Başbakanı Deliyannis de Yunan meclisinde Girit’in resmen Yunanistan’a ait olduğunu belirten bir açıklama yaptı.²⁴²

2.2.6. Osmanlı Devleti, Yunan Krallığı ve Büyük Devletler Arasındaki Münasebetler

19. yüzyıl içerisinde Akdeniz’de mühim konuma sahip Kıbrıs, Mısır, Malta gibi stratejik noktalar Büyük Devletlerin etkisi altına girmiş hatta sömürgeleştirmiş idi. Böylesine önemli noktalar Büyük Devletlerin kontrolüne geçerken Girit gibi üç kıta ortasında bulunan bir Ada da bundan nasibini almaması beklenmezdi. Lakin Ada’nın Büyük Devletlerin herhangi birinin kontrolüne geçtiği senaryo Avrupa’daki hassas dengeleri bozacaktı. Bir nevi Ada’nın mevcut konjonktürü Büyük Devletlerarasındaki dengeyi tahsis ediyordu. Dolayısıyla 19. yüzyıl boyunca Girit sorunu çözülmez bir sorun olarak kaldı.²⁴³

Büyük Güçler Girit meselesinde çok dikkatli olmak zorundaydılar. Britanya ve Rus imparatorlukları gibi muhtelif devletlerin hanedanları ile akrabalık bağı olması ve Avrupa halklarının desteğine rağmen şartlar Yunanistan’ın emellerini lehineyse de mevzubahis olan bölgede çıkabilecek herhangi bir harp tüm dengeleri altüst edebilirdi. Açıkçası hiçbir Devlet’te bu dengeleri bozmak istemiyordu.

²⁴¹ “Crisis”, *Times*, 17 Şubat 1897, s. 7.

²⁴² Ali Kaya vd., *Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezalimi I*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s. 26.

²⁴³ Ayşe Nühket Adıyeke, Nuri Adıyeke, *Fetihten Kaybına Girit...*, s. 244.

Yunanistan'ın Balkanlar'daki Devletleri Osmanlı'ya karşı kışkırtma politikasından haberdar olan Büyük Devletler, dengeleri bozacak herhangi bir girişime izin vermemek için Girit meselesinde gayet tedbirli ve ihtiyatlı olmalarının farkındaydılar.²⁴⁴

Albay Vassos Yunan Krallığı adına Girit Adasını zapt ettiğinde bir anlamda bahsi geçen eşitlik de bozulmuş oluyordu. Yunanistan'ın beynelmilel çerçevede oluşturduğu bu tehdit Büyük Devletler nazarında hiçte hoş karşılanmadı. Bu sebeple işgalin hemen akabinde Büyük Güçler Yunanistan'a Girit sularından çekilmesi çağrısında bulundu. Bundan kısa bir süre sonra 22 Şubat tarihinde Fransız, Rus, İtalyan ve İngiliz ve Alman gemilerinden oluşan zırhlı bir birlik Ada'yı işgal ettiler ve dağlarda bulunan Hristiyan bozgunculara Ada'nın yönetimini emanet olarak aldıklarını bildirdiler. Böylece Ada Osmanlı İmparatorluğu tarafından kaybedilmişti, fakat Yunanistan tarafından henüz kazanılmamıştı.²⁴⁵

Ayrıca Büyük Güçler müşavir İsmail Bey'e Müslüman silahlı gruplara bir mesaj iletmesi istedi. Bu mesajda silahlarını indirerek kargaşaya son vermelerini ve Girit meselesinde Büyük Güçlerin atacağı adımlara güvenmelerini bildiriyordu. Babı Ali ise Büyük Devletlerin tavsiyelerini dinlemeye devam ediyor ve onların Girit'te sükûneti kazandırma çabalarına güveniyordu. Öte yandan resmen ilan edilmese de Osmanlı ile Yunanistan arasında bir savaş pratik olarak vardı. Bundan dolayı Osmanlı Devleti Atina'daki bakanlık temsilcilerini geri çağırdı.²⁴⁶

Giritli Hristiyanlar ise Büyük Güçlerin tek çözüm yolu olarak Ada'nın Yunanistan'la birleşmenin anlayacaklarını umut ediyorlardı. Lakin bu anlayışı Büyük Devletler nezdinde benimsetmek zor olacağından bunun için mücadele etmek gerektiğinin farkındaydılar. Bu mücadelenin de silah, kamuoyu faaliyetleri ve propaganda çalışmalarından geçiyordu. Bir taraftan Yunanistan'dan gönüllü ya da düzenli birlikler teçhizatlı bir şekilde Ada'ya doğru akın ederken diğer taraftan Helenler arasındaki ulusal his ve milliyetçi coşku tam gaz sürüyordu. Gerek Avrupa'daki gerekse de Osmanlı topraklarındaki Rum burjuvalar finansal destek göndermeye devam ediyorlardı. Yine, 30.000 kişilik bir grup şu an ki krizde Kral ve

²⁴⁴ Mehmet Uğur Ekinci, **a.g.e.**, s. s. 29 – 32.

²⁴⁵ Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.e.**, s. 113.

²⁴⁶ "Crisis", **Times**, 17 Şubat 1897, s. 7.

Hükümete bağlılıklarını sunmak için Atina Üniversitesi'nin önünde toplandı ve ilk olarak Kralın sarayına doğru ilerlediler. Kral ise bu coşkulu kalabalık karşısında balkona çıkarak şöyle seslendi:²⁴⁷

“ Bütün ulusun duygularını ifade ettiğinizi biliyorum. Bunun için size minnettarım Yüce Tanrı birleşme çabalarımız lehinedir. Çok yaşasın ulusumuz. ”

Daha sonra kalabalık aynı etki ve heyecanla Başbakanlığa ve Hazine Bakanlığına doğru yürüdü.

Diğer yandan Yunanistan Girit'e yönelik cephane ve para yardımını sürdürürken, Teselya sınırında ise olası bir Osmanlı taarruzuna karşı asker sevk ettirmekteydi. Buradan anlaşılmaktadır ki Yunanistan'ın askeri politikası denizlerde saldırırken karada savunma üzerine kuruludur. Büyük Güçler ise her fırsatta Girit sularından Yunan Devleti'nin çekilmesi gerekliliğini bildirmeye devam ediyordu. Yunan Devleti de Büyük Güçlerin bu ısrarına karşı işgal politikasına devam etmekteydi. Hatta Albay Vassos Ada'yı Yunan Devleti'nin bir eyaleti şeklinde dizayn ediyor ve Kral ve Hükümetten aldığı talimatlarla atamalar yapıyordu. Kral George Girit krizi çerçevesinde Büyük Güçlerin bakanlarından biri ile görüşme yaparak, Avrupa'nın Girit lehine olan ilgisi anımsatmış ve karışık bir jandarma oluşturma fikrini açıklamıştır. Ayrıca bu görüşmede:²⁴⁸

“Sabrım tükendi ve Yunanistan ruhuna ve vücuduna ait olan Girit'i ilhaka karar verdim. Bu karar bana karşı tabi ki zorlayıcı önlemleri teşvik edebilir fakat Helenizm'in bütün taraftarları benim lehime dir. İdari olarak organize edilecek olan Ada işgalinin terk edilmemesinin emrini orduya verdim ”

Kral'ın bu ifadelerinden işgale olan bakış açısının nasıl değiştiğini açıkça görebiliriz. Çünkü başlangıçta Osmanlı Devleti ile savaştan çekinen ve Büyük Devletler ile arayı bozmak istemeyen Kral George'un ürkek tavırlarının yerini cesur ve olası yaptırımlardan korkmayan bir hale bırakmıştı. Kral'ın tavır ve konuşmalarındaki bu değişim hiç kuşkusuz ki konuşmasında da belirttiği gibi tüm Helen dünyasından aldığı maddi ve manevi destektir.

²⁴⁷ “The Crisis in the East”, **Times**, 22 Şubat 1897, s. 5.

²⁴⁸ “The Crisis in the East”, **Times**, 22 Şubat 1897, s. 5.

Yunanistan birleşme konusundaki ısrarı ile birlikte harp gemilerini Girit limanlarından çekmemesi üzerine Büyük Güçler Yunan karargâhını bombaladılar. Bu bombardıman sırasında Hristiyan silahlı grupları açık bir şekilde hedef alındı. Ayrıca Yunan bayrakları da vuruldu. Bu bombardıman haberi Avrupa ve Helen kamuoyunda büyük bir tepki ile karşılandı. Bilhassa bombardımanın ilk olarak bir İngiliz gemisi üzerinden başlaması tam bir infiale neden oldu. Atina’da ve Avrupa’nın farklı muhitlerinde bu eylemi tepki ile karşılayan nümayişler vuku buldu.²⁴⁹ Avrupa filosunun bu olayından ötürü Yunanistan’da her birey aşağılanmış, rezil bir duruma düşmüş olarak görüyordu. Yunan basınında Alman, İngiliz ve Fransız denizcilerinin Girit köylülerini kestiği ve süngülediği karikatürler çizilip, abartılı bir dil kullanılmaktaydı.²⁵⁰ Veliaht Prens Konstantin saldırıya maruz kalan komutanlarına şehit olan askerlerin kanı ile Girit zaferinin hatıralarında daima anılacağını belirten bir mesaj yolladı. Bu ifadelerin ardından Kral George, Büyük Güçlerin bakanlarından biri ile yaptığı konuşmada:²⁵¹

“ 1896 Girit devriminden beri on ay geçti ve Avrupa müdahalesinden elde edilen tek sonuç karmaşık jandarma birliğinin kurulması oldu. Bu reform saçma bir yamaydı. Müslüman nüfusun artmasına ve çatışmaların artmasına neden oldu.

Sabır sınırlıdır benimki de sona erdi. Avrupa’dan daha fazlasını istiyorum. Aynı dil, din, ırk hassasiyeti ile birleşmiş olan bir ülkenin Yunanistan’a ilhakına bizzat karar verdim. Diğer uluslar nasıl başka bölgelere sahip oluyorsa Yunanistan’ın da uğruna pek çok şey feda ettiği Girit üzerinde böyle bir hakkı vardır.

Muhtemelen bu kararım nedeniyle bana karşı bazı zorlayıcı tedbirler uygulanmak istenecektir. Lakin bu durumda bütün Helenler benimle olacaktır, bu da bana yeter. İşgal ordusu Girit’i terk etmeyecek hatta bugün daha da kesin emirler aldılar. Kısa bir zamanda Ada yönetimi, Yunan Krallığı adına şekillendirilecektir.”

Kral George’u böylesine cesur bir şekilde konuşturan yukarıda belirttiğimiz gibi olağanüstü kamuoyu desteği idi. Bu destek sayesinde ki Yunan Devleti,

²⁴⁹ Pınar Şenışık, **a.g.e.**, s. 182.

²⁵⁰ “Greece and Crete”, **Times**, 27 Şubat 1897, s. 7.

²⁵¹ “Greece and Turkey”, **Times**, 23 Şubat 1897, s. 5.

Büyük Devletleri bir oldubitti karşında bırakıp Ada'yı kendi egemenliği altına almayı amaçlanmıştı.²⁵²

Büyük Devletler arasında uygulanacak yaptırımlar arasında bir takım görüş ayrılıkları sürmesine rağmen Girit'in uluslararası arenadaki konumu ve oluşturulacak yeni düzen konusunda mutabakata vardılar. Öncelikle Girit hiçbir durumda Yunanistan'a eklenemeyecektir. İkincisi Sultanın hükümdarlığı altında kesin etkili özerk bir rejim konusunda anlaşıldı.²⁵³ Varılan bu mutabakattan sonra Büyük Devletler Yunanistan'a ortak bir nota vererek, 6 gün mühtesinde askerlerini Ada'dan çekmesini gerektiğini bildirdiler.

Yunanistan'a iletilen bu nota ve sunulan özerklik teklifine Rum ahali hiç sıcak bakmadı. Atina ve Pire başta olmak üzere Yunanistan'ın pek çok şehrinde gösteriler düzenlendi. Bu gösterilerde kitleler yüksek sesle savaş isteğini belirten naralar atılıyordu. Üstelik bu nümayişler şehrin sakinleri tarafından daha önce hiç olmadığı kadar ateşli ve istekli olduğu belirtiliyordu. Times gazetesi bu tarz gösterilerle birlikte Atina savaş vari bir görünümde olduğunu ve coşkulu kitlelerin Girit ile birleşme haricinde hiçbir şey dinlemeyeceklerini bildiriyordu. Ada'da Türk ordusunun varlığı sürdükçe Yunan ordusunun da çekilmemesi gerektiği üzerinde duran Yunan halkı, özerklik yapısının ise ancak Yunan bir prensin idaresi altında kabul edeceklerini belirtiyorlardı.²⁵⁴

Öte yandan Yunan Hükümeti, Büyük Güçler tarafından sunulan özerklik içeren yapının Anarşi doğuracağını ifade etmekteydi. Yunan Devleti Avrupa'nın ikiyüzlülüğünü kınıyor ve verilen notanın Helen dünyasında kabulü olmadığını söylüyordu. Bir Yunan gazetesi olan ve Yunan Mahkemelerinin düşüncelerini yansıtan Ephsmeris gazetesi şöyle yazıyordu:²⁵⁵

“Avrupa'nın tehditlerle zorlaması bizim için onursuzluktur. Kurtulmamız için sonuna kadar direneceğiz. Eylemlerle cevap vermeliyiz. Girit'teki orduya bol miktarda silah tedariki olmalı. Silah ve cephane kırsal alanlara kadar dağıtılmalı ve

²⁵² Hüseyin Hıfzı, **Girit Vekayi**, s. 9.

²⁵³ “The Powers and Crete”, **Times**, 4 Mart 1897, s. 5; Mehmet Oytun Yılmaz, **a.g.t.**, s. 49.

²⁵⁴ “The Situation in the East”, **Times**, 8 Mart 1897, s. 7.

²⁵⁵ “Greece and Crete”, **Times**, 5 Mart 1897, s. 5.

Yunanistan'ın Girit ile birleşmesinin Avrupalı güçlerce tanınması için her amaç uygulanmalı. Böylelikle barış sağlanacaktır.”

Girit Adasında da Büyük Devletlerin fikri pek hoş karşılanmamıştı. Giritli Hristiyan vekiller Yunan Başbakanına Girit sorunun tek çözümünün Girit'in Yunanistan'la birleşmesi ile olacağını ve Büyük Devletlerin özerklik çabaları ve reform yetkilerini genişletme uğraşlarının nafile bir çaba olduğunu belirten bir sunum gönderdiler. Milletvekilleri, Büyük Devletlerin çabalarının Doğu Barışı ve Ada sakinleri için yeni sorunlar yaratacağını belirtmektedirler. Sonuç olarak Milletvekilleri önerilen çözümleri reddediyor ve Yunanistan'la birleşme umuduyla çatışmaya devam etmeyi tercih ediyorlardı.²⁵⁶

Bütün bunlara rağmen Yunan Hükümetinin Ada'daki isyancılara silah ve cephane yardımı devam etmekteydi. İsyancılar kendilerini Kral George ve Yunan bayrağına adanmış durumdaydılar. Ayrıca Ada'ya sürekli gönüller gelmeye devam ediyordu. Lakin Yunan Hükümetinin Osmanlı Devleti ile savaşı ne ekonomik ne de askeri gücü olmadığından mütevellit Osmanlı'ya karşı resmi bir harp ilanı niyeti yoktu. Böyle bir adım ancak olası bir Teselya saldırısında ya da Büyük Güçlerin Yunan ordusunun Girit'teki konumunu dayanılmaz kıldığında atılacaktı. Bu yüzden Yunan Hükümeti geçmiş yılların aksine sorunu Girit sorunu yerelleştirmeyi ve genişlemesini engellemek niyetindeydi.²⁵⁷ Çünkü Girit'in Hristiyan halkı başta olmak üzere tüm Hristiyan âleminden aldığı destekle birleşme sağlanabileceği düşünülmekteydi. Yunanistan'ı böyle bir düşünce içine sürükleyen ise Büyük Devletlerdi. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Büyük Devletler Yunan ordusunun Girit'te bulunmasından memnun değildi ve çıkmasını istiyordu. Daha önceki Girit isyanlarında sorunu daha ziyade uluslararası arena taşımak isteyen Yunanistan, Ada için verdiği ekonomik ve askeri mücadeleye ek olarak Avrupa kamuoyundan da aldığı destek ile birleşmeyi sağlayabileceğini düşünüyordu. Lakin kamuoyu desteği sürmesine rağmen 2 Mart tarihli nota Yunan politikasında bir takım değişikliklere sebep oldu. Çünkü Büyük Devletler aralarındaki denge gereği Girit sorununda bu kez Yunanistan'ın kesinkes karşısındaydı. Bu sebeple Ada'ya gönderdiği gönüllüler ile

²⁵⁶ “Greece and Crete”, **Times**, 1 Mart 1897, s. 5.

²⁵⁷ “Greece and Crete”, **Times**, 27 Şubat 1897, s. 7.

isyan ateşini körükleyip Osmanlı Devletini yıldırmak ve kamuoyu desteği ile de Avrupa'yı birleşme konusunda ikna etmeyi hedeflenmişti.

2.2.7. Büyük Devletlerin Girit Ablukası ve Aralarındaki Fikir Ayrılıkları

2 Mart tarihinde Büyük Devletlerin Girit'ten Yunan savaş gemilerinin çekilmesi için verdiği nota 8 Mart tarihinde Yunanistan tarafından reddedildi. Yunanistan cevabında; Rumları Türklerin fanatizmine bırakmayacağını, Girit'te öngörülen özerklik yönetimi yeterli olmayacağını ve Girit'teki Türk askerlerinin çekilerek askeri ve idari yönetimin Yunan Hükümetine devredilmesi gerektiğini bildirdiler.²⁵⁸ Aslında Yunanistan'ın bu cevabı vermesi bekleniyordu ve merakla Büyük Devletlerin atacağı adım bekleniyordu. Çünkü abluka hususunda bir fikir birliği sağlanamamıştı. Büyük Güçlerin hepsi sıkı tedbirler alınması ve Girit limanlarının blokajı konusunda hemfikirlerdi lakin blokajın Pire ve diğer Yunan sahillerine uygulanıp uygulanmayacağı üzerine görüş ayrılıkları devam ediyordu.²⁵⁹

Ulusal birliğin geç tamamlayan Almanya, Büyük Devletler arasında sömürgecilik yarışına en son katılan ülke oldu. Bu politika doğrultusunda hareket Almanya Ortadoğu coğrafyasında söz sahibi olmak istiyordu. Bunun yolu da Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurmaktan geçiyordu. Nitekim Alman Hükümeti Girit mevzuunda Osmanlı çıkarlarından yana bir duruş sergiledi. Onlara göre Osmanlı Devleti Girit'te Yunan askeri varlığına sona erdirilmeli. Bunun içinde Ada'ya sefer düzenlemeliydi. Aksi takdirde, Almanya olayların Balkanlara da sirayet edeceğini ve bu da Osmanlı'nın gücünü daha da zayıflatacağından uluslararası arenadaki denge unsurunun tamamen ortadan kalkacağını savunuyordu. Dolayısıyla Almanya blokajın Yunan sahillerine kadar uzamasının taraftarıydı.²⁶⁰

Avusturya – Macaristan ve Rusya imparatorlukları da Almanya ile hemfikir olup blokajın Girit'le sınırlı kalmayıp Yunan sahillerine kadar yayılmasını istiyordu. Zira Osmanlı ile Yunanistan arasında vuku bulabilecek bir savaşın Balkan halklarına kadar sirayet edebileceğini ve bir takım ayaklanmalara sebep olacağından

²⁵⁸ Ali Kaya vd., **a.g.e.**, s. 27; Cemal Tukin, "Girit", s. 91.

²⁵⁹ "Crete to be Blockaded", **Times**, 15 Mart 1897, s. 7.

²⁶⁰ Pınar Şenışık, **a.g.e.**, s. s. 191 – 192.

korkmaktaydılar.²⁶¹ İngiltere ise bu fikrin tamamıyla karşısındaydı. O daha ziyade blokajın Girit ile sınırlı kalmasını ve özerklik alanın genişletilmesi taraftarıydı. Büyük Devletlerin olası bir Yunan sahillerini blokajı girişiminde Britanya Hükümeti kendi amirallerine buna katıyen katılmama talimatını verdi. Britanya Hükümetinin bu davranışı politik çerçevede önemli bir adım olarak görüldü. Çünkü Britanya böylelikle Osmanlı'ya da blokajın uygulanmadıkça Yunanistan'a da uygulanmaması gerektiği anlamında Britanya'nın adil bir tavır sergilediği biçiminde yorumlanmıştır.²⁶²

Fransa'da bir nevi Britanya ile aynı fikirdeydi. Fransız Dışişleri bakanı kendi meclislerinde yaptığı konuşmada Girit yönetiminin Osmanlı'ya devredilemeyeceği gibi Yunanistan'a da bırakılamayacağını ifade ettikten sonra Ada'da Sultan'ın egemenliği altında geniş bir özerk yapının tahsis edilmesi gerektiğini belirtti. Keza Fransa ancak böylesi bir adımla savaş olasılığının engelleneceğine inanmaktaydı.²⁶³

İtalya'ya baktığımızda ise yaşanan Girit'te yaşanan elem hadiselerin sorumlusunun Osmanlı olduğunu, 1896 reformlarının geç olarak yürürlüğe girmesi ve Ada'daki kötü yönetimin mevcut olaylara sebebiyet verdiği kanısındaydı. İtalya'da Fransa ve İngiltere ile aynı görüşe sahip olup, Ada'da geniş yetkilerle bir özerk yönetim kurulmasının taraftarıydı.²⁶⁴

Büyük Devletler arasında bazı fikir ayrılıkları olmasına rağmen Ada'da ne Yunanistan ne de Osmanlı hâkimiyetinin tam olarak bulunduğu geniş bir özerklik kurulması konusunda hemfikirlerdi. Büyük Devletlerin konsensüse vardıkları bir diğer nokta ise Yunanistan ile Osmanlı arasında muhtemel bir savaşa mani olmak ve diplomatik yollarla barışçıl bir şekilde çözmek niyetindeydi. Büyük Devletlerin bölgede savaş karşıtlığının tek sebebi ise sadece ve sadece kendi çıkarları idi. Zira savaşa mani olarak var olan dengeleri sürdürmeyi, hem Yunanistan'ın hem de Osmanlı tam olarak denetiminin bulunmadığı bir özerklik ile de kendi çıkarları doğrultusunda her iki devlete karşı kullanılabilecek idari bir yapı vuku bulmasını hesaplamıştılar. Böylece bir taraftan Avrupa devletleri bölgedeki çıkarlarını

²⁶¹ Mehmet Uğur Ekinci, **a.g.t.**, s. 30.

²⁶² "The Cretean Question", **Times**, 26 Mart 1897, s. 5.

²⁶³ Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 561.

²⁶⁴ Hasan Ali Cengiz, **a.g.t.**, s. 114.

arttırmayı hedeflerken, diğer taraftan Osmanlı ve Yunanistan'a karşı siyasi ve ekonomik anlamda baskı uygulanabilecek bir yönetim tarzı oluşturulmayı planlamıştı.²⁶⁵

Yunanistan nezdinde ise Avrupa Devletlerin işgal kararı tepkilere yol açtığı gibi ablukanın Yunan sahillerine de ulaşacağı söylentileri halk arasında derin endişelere vesile oldu. Diğer taraftan İstanbul, İzmir gibi Rum nüfusun yoğunlukta olduğu şehirlerden gönüllüler gelmeye devam etmekteydi. Yunan savaş bakanı Albay Metexas Ada'daki ve Teselya sınırındaki birlikleri herhangi bir provokasyona gelmemeleri konusunda sıkı emirler vermektedir. Fakat ne var ki, Bakan Etnik-i Eterya tarafından kışkırtılan köylü ve gönüllülerin sebep olabileceği bir çatışma yüzünden çıkabilecek savaştan korkuyordu. Keza Yunan tarafı gönüller aracılığı ile silahlanırken Müslüman gruplar ise çeteler halinde silahlanıyordu.²⁶⁶

Atina'da Yunan askeri yetkililer Avrupa Devletlerinin blokaj kararı üzerine bir toplantı düzenledi. Bir iç işleri organı olan Neo Ephemeris Girit sularında Yunan filosunun komutanlarına pozisyonlarını korumalarını ve Büyük Güçlerin isteklerine tehdit etseler dahi uymamaları için emirler gönderdi. Ayrıca Kral George tarafından Albay Vassos'a Büyük Güçlerin notasının reddedildiği ve tedbirler alması gerektiğini bildiren emirler verildi. Bu emirler doğrultusunda Albay askerlerine Büyük Güçlerle çatışmadan sakınmalarını ve Ada'nın iç bölgelerine çekilmesi gerektiğini bildiren talimatlar verdi. Bu bildirim üzerine Ada'da bulunan Hydra, Sachtouri ve Eurotas gemileri Girit'ten ayrıldı. Zira Büyük Güçler tarafından olası bir Yunan limanlarının blokajı karşısında tedbir alınmak amacıyla böyle bir adım atıldı.²⁶⁷

Büyük devletlerin blokaj fikri Ada'nın ve hatta tüm Rum ahali üzerinde tepki ve kaygı ile karşılanırken Müslümanlar nezdinde ise bir anlamda memnuniyetle karşılandığını söyleyebiliriz. Hatta Resmo'nun ileri gelenleri tarafından İstanbul'daki Büyük Devletlerin elçiliklerine gönderilen telgraftan bunu anlayabiliriz. Resmo Müftüsü İzzet Bey, Belediye Başkanı Salih Bey ve Halk Eğitim Müdürü Edhem Beyin imzasının bulunduğu bu telgrafta Büyük Devletlere şöyle sesleniyordu:²⁶⁸

²⁶⁵ Pınar Şenışık, **a.g.e.**, s. 196.

²⁶⁶ "Greece and Crete", **Times**, 13 Mart 1897, s. 7.

²⁶⁷ "Eastern Crisis", **Times**, 10 Mart 1897, s. 7.

²⁶⁸ "Greece and Crete", **Times**, 13 Mart 1897, s. 7.

“Girit’teki düzeni yeniden getirmek maksadıyla Büyük Güçler tarafından yapılan çabaları takdirle karşılıyor ve onlara tüm minnettarlığımızı ifade etmeyi bir görev biliyoruz. Girit’te bulunan Müslümanların yıllardan beri yüz yüze kaldığı sıkıntıları son yaşanan hadiselerde en yüksek halini gördü. İçlerindeki adalet duygusuyla hareket edip, barışın teminatı olan Büyük Güçler Ada’daki Müslümanların can, mal ve namus güvenliğinin helal getirecek ve Müslümanların mekânlarının tahribatına izin vermeyecektir. Bundan mütevellit eşitlik ve insanlık namına korunması için onlara hitap ediyoruz.”

Diğer taraftan özerklik konusunda henüz resmi bir açıklama yapılmamıştı. Bu erteleme Ada için oldukça zararlıydı. Çünkü resmi karar açıklanmadığı sürece zaten özerkliğe sıcak bakmayan pek çok Hristiyan bulunduğundan dolayı Ada içinde kargaşa sürmekteydi. Ayrıca ablukanın hangi şekil altında olacağı da Büyük Devletler arasındaki bir diğer anlaşmazlık noktasıydı. İngiltere bütün Avrupa Devletleri adına Fransa ve İtalya devletlerinin bu işi yapmasını istiyordu. Bu fikir Rusya tarafında memnuniyetle karşılanırsa da Fransa bu teklifi reddetti. Çünkü Fransa, İngiltere’nin Mısır’da daimi olarak kalmak için böyle bir öneride bulunduğunu belirterek ortak bir şekilde hareket etmenin gerekli olduğunu ifade ediyordu. Ne var ki İngiliz basını da gerekli reformların yapılması ve Ada’ya tekrar sükûnetin geri kazandırılması için ortak hareket edilmesi lüzumu üzerinde duruyordu.²⁶⁹

Nitekim aralarındaki uzun tartışmaların ahirinde ortak bir şekilde hareket etme kararı alan Büyük Devletler 18 Mart’ta ablukanın resmen ilan edildiğini ve özerkliğin Ada için en uygun yönetim şekli olduğuna karar verdiler. Yayınladıkları bildiriye göre:²⁷⁰

- 1- 21 Mart 1897 tarihinde Girit Adası saat sekizde Avrupa güçlerince abluka altına alınacaktır.
- 2- Yunan bayrağını taşıyan hiçbir gemi hangi amaç uğruna olursa olsun Girit limanlarına giremeyecektir.
- 3- Avrupa Devletlerinin gemileri ile tarafsız devletlerin gemileri Girit limanlarına girip, erzak bırakabilecektir. Ancak bu gemiler hiçbir şekilde

²⁶⁹ Ayşe Nühket Adıyeke, **a.g.e.**, s. 172.

²⁷⁰ Pınar Şenışık, **a.g.e.**, s. 194.

isyancılara erzak götürmeyecek ve hatta bu erzakları Ada'nın iç taraflarına dahi aktaramazlardı.

- 4- Girit limanlarında bulunan Yunan gemileri uzaklaştırılacak, şayet Yunan tarafı bunu reddederse zor kullanılacaktır.

Yunanistan 26 Mart günü Büyük Güçlerin Girit blokajı bildirisine cevap verdi. Bu cevapta blokaj sürecini ve Büyük Güçlerin adaletsizliğini eleştirmesi ve Giritlilerin haksızlığa uğradığını belirtmesi bekleniyordu. Lakin Girit'e tahıl ithalatının stopajı sayesinde sert bir cevap vermekten vazgeçtiler. Çünkü Giritliler aleyhine her ne kadar bazı olumsuzluklar olacaksa da bir kıtlık durumu asla olmayacaktı. Keza muhtelif sebze ve portakal başta olmak üzere meyve ağaçları ve zeytin ağaçları Ada'da bolca olup hayvancılıkta yaygın olduğundan süt ve süt ürünleri konusunda da sıkıntı çekilmeyecekti. Ayrıca blokaja rağmen Ada'ya bol miktarda un ve mısır gönderilebilecekti.²⁷¹

Özerklik kararı beklendiği gibi Hristiyan ahali nezdinde pek de hoş karşılanmadı. Hem Hanya hem Resmo'da hayal kırıklığına neden olan haberler gelmekteydi. Büyük Güçlerin bu şehirlerle birlikte eşzamanlı olarak Kandiye'yi işgal kararı anarşi ile sonuçlandı. Resmo şehrinde bulunan Müslüman çeteler hem şehri hem de muhtelif civar köylerini yağmaladılar. Şehirde kalan Hristiyanlar amirallerden yardım isteyen telgraflar çekseler de herhangi bir cevap alamadılar. Bunun yanında Darphane ve çevresindeki Müslümanlar çok kötü muameleler ile yüzleştiler. Yunan askeri birliklerinin emri ve yönlendirmesi altında olan isyancılar Girit'te tepeleri ele geçirmeye çalışmakta idi. Böylece Yunan ordusunun pozisyonunu kuvvetlendirmeyi hedeflemekteydi. Hanya'da işler hiç iç açıcı değildi. Buraya gelen mültecilerin sayısı her geçen gün artmaktaydı. Şu anda yerel hükümet bu mültecilere günlük olarak 21.000 ekmek yardımı yapıyordu. Lakin Ada'nın ekonomik şartları yüzünden bunun yeterli olmayacağı açıkça görülmekteydi. Bu sebeple bu insanların asgari şartlar altında olsa da yaşamlarını idame ettirecek bir bölgeye göç etmeleri gerekiyordu. Lakin Ada'nın her tarafında kargaşa devam ettiğinden mütevellit bu da pek mümkün görünmüyordu.²⁷²

²⁷¹ "Greece and the Blockade", **Times**, 27 Mart 1897, s. 7.

²⁷² "Blockade of Crete Begun", **Times**, 19 Mart 1897, s. 5.

Giritli Hristiyan delegeler Girit'in özerklik şemasına karşı protesto eden İngilizce bir broşür yayımladılar. Onlar Avrupa'nın asla Girit'teki ateşi söndüremeyeceklerini, Yunanistan ile birlik için savaşacaklarını ve Ada'da bulunan birlik ruhu var olduğu sürece ilhaktan başka bir şey kabul etmeyeceklerini söylüyorlardı. Yayınladıkları broşürün tüm kopyalarını elçiliklere gönderdiler.²⁷³

Rum basını nezdinde de bu karara olumlu bakılmadığı ifade etmemiz gerekmektedir. Gazeteler, Büyük Güçler Giritlileri özerklik ya da açlıktan kıvrınmak arasında bir tercihe zorladığını yorumluyorlardı. Giritliler ise ya ölüm ya da birlik mottosunu takınmışlar idi. Bu insanlar Avrupalı Devletlerin çabalarıyla meydana çıkan Anayasayı kabul etmektense öleceklerini bildiren bir manifesto yayımladılar. Şu anda Girit halkı Büyük Devletler tarafından ortaya atılan özerklik yapısının şüpheli olarak görmekte ve isteksiz olarak yaklaşmaktadır. Büyük Güçler halk nezdinde artan adaletsizlik duygusu güven eksikliğine son vermek için Suda Bay limanında Amirallerin davetiyle isyancıların önde gelen dört lideri İtalyan bayraklı savaş gemisinde toplandı. Burada Amiraller isyancılara özerkliğin ilanını ve Avrupa birliklerinin varlığının gerekliliğini anlatmakla birlikte ordularına itaat etmeleri konusunda teşvik ettiler. Lakin bozguncular ilhak haricindeki herhangi bir çözümü reddetti. Amiraller ise bozgunculardan bu tavırlarını değiştirmelerini istedi ve onlara iletişim yollarını daima açık tutmalarını tavsiye ettiler.²⁷⁴

2.2.8. Teselya Sınırına Askeri Yığınak ve Savaşın Ayak Sesleri

Büyük Devletlerin 21 Mart tarihinde Girit'i abluka altına almasından sonra Ada'da Yunanistan ve yaşanan olayların temel müsebbibi olan Etnik-i Eterya'nın faaliyetleri kısıtlanmış idi. Lakin Büyük Devletlerin işgali Yunan kamuoyunu galeyana getiren bir diğer husus oldu. Yunan halkı yeniden sokaklarda savaş naraları atmaya başladı. Diğer taraftan Yunan ordusu tarafından Teselya sınırına devamlı bir teçhizat sevki ve gönüllü yardımı yapılmaktaydı ve bu askeri sevk sırasında Yunan halkı Atina sokaklarında orduyu coşku ve adeta çıkacak savaşta galibiyet beklentisi ile sınıra gönderiyordu. Örneğin albayı veliaht Prens Konstantin olan I. Piyade Alayı sınıra doğru harekete geçtiğinde halk nezdinde büyük bir tesir yaptı. Halk bu etkiyle

²⁷³ "Greece and the Blockade", **Times**, 27 Mart 1897, s. 7.

²⁷⁴ "The Cretean Question", **Times**, 20 Mart 1897, s. 7.

orduyu sloganlar, tezahüratlar ve alkışlar eşliğinde Teselya'ya doğru uğurladı. Otellerde ve evlerde halk heyecanlı bir şekilde ordunun gidişini seyrederken, diğer yürüyüş alanlarında revolverler ateşleniyordu.²⁷⁵

Yunan ordusunun sınıra doğru askeri sevki doğal olarak Osmanlı Devleti tarafından tepkiyle karşılandı. Osmanlı Devleti bu askeri intikal karşısında başlangıçta bunun sebebini anlamak için Atina elçiliği vasıtasıyla Deliyannis Hükümetine rahatsızlığını bildirdi. Deliyannis ise verdiği cevapta bu sevkın saldırı amacı ile yapılmadığını Osmanlı Hükümetinin sınıra yaptığı askeri sevke tedbir amacıyla böyle bir girişimde bulunulduğunu ve ayrıca Etnik-i Eterya'nın faaliyetlerine engel olmak nedeniyle yapıldığını belirtmiştir. Deliyannis konuşmasında Osmanlı Devletinin sınıra sevki sürdüğü sürece Yunan askerleri de sınıra yığınak yapmaya devam edeceğini söyledi. Yunan Dış İşleri Bakanı ise hem Yunanistan hem de Osmanlı Devleti'nin çıkarlarının ortak olduğunu ifade emiş ve bütün bu sıkıntıların bir an önce nihayete erdirilmesi için hem Girit'te hem de Yunan anakarasında hummalı çalışmalar içinde olduklarını belirtiyordu. Dolayısıyla Büyük Devletlerin olabildiğince işe daha az karışması gerektiğini ve iki devlet arasındaki sorunları diplomasi aracılığı ile çözülebileceğini açıklamıştır.²⁷⁶

Bakanın bu itidalli sözlerine rağmen askeri sevkıyat son sürat devam etmekteydi. Times gazetesi sınırdaki Yunan askerlerinin 50.000 kişiyi aştığını belirtiyordu.²⁷⁷ Diğer yandan yine aynı gazetenin 24 Mart 1897 tarihli nüshasında 25.000 Türk'ün de sınırın diğer tarafında hazır bulunduğunu ifade etmekteydi.²⁷⁸ Metin Hülagu savaş kısa bir süre kala sınırdaki Osmanlı birliklerinin 160 – 170 bine ulaştığını belirtmektedir.²⁷⁹ Yunan bakanın Büyük Devletleri meseleye dâhil etmeme isteğinin arkasında yukarıda da belirttiğimiz gibi Yunanistan'ın geçmiş yıllarda yaptığının aksine Girit sorunu yerelleştirme politikası yatmaktadır. Keza Hristiyan halk her ne olursa olsun birleşme heveslerinden vazgeçmediğinden ötürü Yunan Devleti Ada çıkacak isyanlarla Osmanlı Devletini bezdirerek Girit'i kendi topraklarına katacağı hevesindeydi. Büyük Devletler ise Girit'in Yunanistan'a

²⁷⁵ "The Cretean Question", **Times**, 20 Mart 1897, s. 7.

²⁷⁶ Metin Hülagu, **a.g.e.**, s. s. 51 – 52.

²⁷⁷ "Blockade of Crete Begun", **Times**, 19 Mart 1897, s. 5.

²⁷⁸ "Force on the Frontier", **Times**, 24 Mart 1897, s. 7.

²⁷⁹ Metin Hülagu, **a.g.e.**, s. 54.

katılmasına taraftar olmadıklarından ötürü Yunan bakan bu meselenin iki devlet arasında çözülmesini istiyordu. Ayrıca bakanın sorunların diplomasi ile çözülmesi gerekliliğine belirten ifadelerin arkasında ise şayet bir savaş çıkarsa Yunan kuvvetlerine pek fazla şans tanımaması yatıyordu. Çünkü Osmanlı gerek asker sayısı bakımından gerekse de teçhizat bakımından Yunan ordusundan üstündü. Bundan mütevellit Yunanistan'ın daima diplomasi yollarını kovalamasından başka daha makbul bir arayış olmazdı.

Diğer taraftan Osmanlı Devleti de henüz kesin olarak savaşa karar vermemişti ve son raddeye kadar diplomasi ile bir çözüm arayışı içerisindeydi. Hem Yunanistan hem de Osmanlı sınırdaki saldırı hevesinde olan birliklerine sıklıkla itidal çağrısı yapmaktaydı. Tüm bu çağrılara rağmen savaş artık kapıdaydı. Lakin her iki tarafta savaşı başlatan taraf olmak istemiyordu. Her geçen gün savaş ihtimali artıyor ve henüz Avrupa tarafından kayda değer bir adım atılmamıştı. Her pratik öneri şu ya da bu çevreden gelen itirazlarla karşılaşılıyordu. İngilizlerin sınır boyunda bir sıfır bölge kurma teklifi mümkün görünse de zeminin kullanışsızlığı nedeniyle reddedildi. Yunan limanlarının blokajı fikrinden de tamamen vazgeçilmiş idi. Keza Rusya herhangi bir Yunan limanının blokajının artık çok geç olduğunu ifade ediyordu. Büyük Devletler arasında gezen Türk askerlerinin Girit'ten çekilme mevzuunda da kesin bir adım atılmamıştı. Zira bazı kesimler tarafından Türk askerinin Ada'daki varlığı Hristiyanların arasındaki öfkenin temel sebebi olarak görülüyor ve kavgacı ruh her geçen gün katlanarak artıyordu. Girit'te donanma komutanları her ne kadar elinden geleni yapsalar da Ada'da huzur ve güveni sağlamak için alınan önlemler gülünç derecede yetersizdi. Hatta işgal edilen şehirlerde düzenin korunması bile sağlanamıyordu. Hristiyan ve Müslüman çetelerin yağma ve talan gibi yırtıcı faaliyetler engel olunamıyordu. Üstelik Büyük Devletlerin yaptığı incelemelerde Hristiyanlar arasında Türklere karşı olan nefret Büyük Güçlerin askerlerine karşı da mevcuttu ve Türkler Ada'da kaldıkça bu hissin süreceğini düşünmekteydiler. Zaten blokaj eylemine son derece öfkeli olan Hristiyanlara göre bu fiil bir kez daha Türk egemenliğini pekiştirmek için atılmıştı. İşte böylesine nefret duygusunun hakim olduğu ve düzensizliğin sürdüğü bir ortamda huzur ve güveni tahsis etme çabaları şu an için uzak hatta her geçen gün de daha da zor oluyordu.²⁸⁰

²⁸⁰ "Greece and The Powers", *Times*, 1 Nisan 1897, s. 5.

Son zamanlarda bilhassa Yunan topraklarında Etnik-i Eterya'nın etkisi yoğun bir şekilde görülmekteydi. Halkı örgütlemeye, orduya gönüllü göndermede ve finansman sağlamada etkileri açık bir şekilde görülmekteydi.²⁸¹ Bu sıralarda Etnik-i Eterya haricinde Yunan sınırında neyin, ne zaman meydana geleceği hakkında hiçbir şey öngörülemiyordu. Dolayısıyla örgütün tüm Yunanistan'ı etkisi altına aldığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Örgüt Rum nüfusun yaşadığı her bölgeden Teselya sınırına ve Girit topraklarına olayların en başından itibaren gönüllü sevkini sağlamaktaydı. Lakin bu gönüllüler bir güç olmaktan ziyade zayıflık unsuruydu. Hatta aralarında eksik olan disiplin unsuru nedeniyle ordu otoritesini zayıflatıyordu. Ayrıca Yunan hükümeti içinde bulunduğu ekonomik çöküntü yüzünden gönüllülere silah ve mühimmat sağlamada epeyce zorlanıyordu. Herhangi bir askeri eğitim almadan tamamen hevesle katılan bu kişiler kötü bir izlenim veriyordu. Yunan ordusunun üst düzey görevlileri de bu vaziyet karşısında memnun görünmüyordu. Ordunun hücum gününün noksan olduğunu düşünen generaller bu eksikliğin giderilmesi için bir hafta on gün kadar zamana ihtiyacı olduklarını ifade ediyorlardı.²⁸²

Yunanistan başlangıçta Avrupa ve Rum kamuoyundan aldığı donelerle Büyük Devletlerin Girit sorunu başta olmak üzere Osmanlı ile yaşadığı problemlerde kendisini destekleyeceğini ümit ediyordu. Lakin Büyük Devletler kendi çıkarları gereği böyle bir adım atmadı. Bunun üzerine Avrupa Devletlerinin desteğinden mahrum kalan Yunanistan bir taraftan Makedonya Hristiyanlarını ayaklandırarak Osmanlı gücünü zayıflatmayı hedeflerken diğer taraftan gözünü Balkan topraklarında yaşayan halklara dikti. Özellikle bu dönemde Sırbistan ve Bulgaristan ile yoğun bir şekilde diplomatik ilişkiler içerisine girdi. Yunanistan Etnik-i Eterya cemiyetleri Osmanlı karşısı Sırp ve Bulgar çeteler ve cemiyetler ile münasebetler kurarak ortak bir savaş konusunda ikna etmeye çalışmıştır. Hatta Atinalı ve Sofyalı öğrenciler arasında sempatik paylaşımlar içeren telgraflar gidip gelmekteydi.²⁸³

Bulgar ve Sırp halklar da tıpkı diğer Avrupa halkları gibi Rumların davasına destek verseler de Sırp ve Bulgar devletleri Yunanistan'ın Makedonya üzerindeki emel ve tutkusunun kendi çıkarlarına aykırı düşüyordu. Ayrıca Panslavist politika gereği Sırp ile yakın ilişki içerisinde olan Rusya ve kendi genişleme politikası

²⁸¹ "The Powers and the Blockade", **Times**, 2 Nisan 1897, s. 5.

²⁸² "Popular Exciment in Athens", **Times**, 6 Nisan 1897, s. 7.

²⁸³ Ali Fuat Türkgeldi, **a.g.e.**, s. 74.

içerisinde Yunanlıların yayılmasını istemeyen Avusturya – Macaristan devletleri Sırpı, Osmanlı ile Yunanistan arasındaki sorunlara müdahil olmasını istemiyordu. Bulgaristan’a gelince geçmiş yıllarda olduğu gibi ihtiyatlı politikasını terk etmeye niyeti yoktu ve savaşın gidişatına göre adımlar atmayı kararlaştırmıştı.²⁸⁴

Öte yandan Hem Osmanlı nezdinde hem de Yunanistan nezdinde halk savaş çağrısı yapıyordu ve savaşın bir an önce ilan edilmesi için kendi devletlerine baskı yapıyordu. Bilhassa Yunan halkı nezdinde genel bir sabırsızlık artıyor, muhtelif noktalarda Kral ve Hükümetin eylemsizliğini kınayan sesler işitiliyordu. Halk bir an önce savaş bildirisi yayınlanması için baskı yapıyordu. Bu heyecanın artması belki de 6 Nisan 1897 tarihinde kutlanacak olan Yunan bağımsızlığının yıl dönümünün yaklaşması olabilir. Bu vesile ile Türklere karşı bir haçlı birliği ruhu oluşturmak isteniyor olabilirdi.²⁸⁵ Nitekim 6 Nisan günü Prensın konağı önünde toplanan halk “harp isteriz, Girit’i isteriz” diye sloganlar atmaya başladı. Halkın bu coşkusu karşısında Prens balkondan “ben de sizinle beraberim, Kral da sizin arzu ve duygularınızı paylaşmaktadır” diyerek halkın heyecanını dindirmeye çalışmıştı.²⁸⁶ Sınırdaki artan gerilimin yanı sıra hem Yunan hem de Osmanlı kamuoyunda artan savaş isteği üzerine Büyük Devletler her iki devlete de nota iletiler. Bu notada barışı bozarak savaş ilan eden tarafı mesul tutacaklarını ve harbin sonucu ne olursa olsun bundan istifade edemeyeceklerini bildirdiler.²⁸⁷

8 Nisan 1897 tarihinde Bab-ı Ali Büyük Devletlerin notasına cevap verdi. Bu cevapta Avrupalı Devletlerin barışı sağlamak gerçekleştirdiği uğraşları takdirle karşıladıklarını ve saygı duyduklarını fakat sınırda askeri yığınağın sebebi Yunanistan’ın silahlı kuvvetlerini konuşlandırması olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti Yunan askerlerinin sınırdan çekilmesi durumunda kendi askerlerini de çekeceğine ve olası bir savaş ihtimalinin de ortadan kalkacağını belirtmiştir.²⁸⁸

²⁸⁴ Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, s. 116; “Attitude of The Balkan States”, **Times**, 3 Nisan 1897, s. 7.

²⁸⁵ “Popular Exciment in Athens”, **Times**, 6 Nisan 1897, s. 7.

²⁸⁶ 1897 Türk – Yunan Harbi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, No: 5, Ankara, 1982, s. 9.

²⁸⁷ Ali Fuat Türkgeldi, **a.g.e.**, s. 74.

²⁸⁸ Pınar Şenışık, **a.g.e.**, s. s. 203 – 204.

2.2.9. 1897 Osmanlı – Yunan Harbi

Beklenen savaşın ilk büyük adımı 10 Nisan 1897 günü Teselya sınırında bulunan Yunan çetelerinin sınır tecavüzünde bulunmaları ile atılmıştır. Böylelikle savaş resmen olmasa da fiilen başladı. Bu kuvvetler Türk birlikleri tarafından geri püskürtüldü. Ancak Yunan basını yine bir kamuoyu çalışması yürüterek sınırda yaşanan hadiselerin sorumlusunun Türkler olduğunu iddia etmiş ve bu sayede Büyük Devletleri kendi tarafına çekmeye çalışmıştır.²⁸⁹ 16 Nisan günü ise Yunanistan Mart ayı başından beri süregelen çete hareketlerinin bir sonuç vermediğinin farkına vararak, tıpkı 93 harbi sırasında Rusların yaptığı gibi resmi bir harp ilanı vermeden Osmanlı mevziilerine saldırılara başladı.²⁹⁰

Osmanlı tarafında baktığımızda ise aslında Sultan II. Abdülhamit savaş taraftarı değildir. Lakin siyasi konjonktür Osmanlı lehine idi. Çünkü Yunanistan Büyük Devletlerin tüm tavsiye ve nasihatlerini kulak arkası etmiş ve hem bölge barışını bozup hem de Büyük Devletler arasındaki mevcut dengeleri tehlikeye atacak bir girişimde bulunmuştu. Üstelik Yunanistan'ın Osmanlı Devleti ile tek başına mücadele edebilecek bir askeri kuvveti de yoktu. İşte Sultan Abdülhamit hem politik hem de askeri bakımdan Osmanlı devleti lehine bir rüzgâr estiğinin farkındaydı. Ayrıca Osmanlı kamuoyunda da bir taraftan bir savaş isteği hâkimken diğer taraftan Sultan Abdülhamit'e yönelik yoğun eleştiriler bulunmaktaydı. Bilhassa eleştirilerin arakasında İttihat ve Terakki Cemiyetinin olduğu “Osmanlı” gibi gazeteler Girit'te yaşanan olayların Sultan'ın yanlış ve başarısız yönetiminden ötürü kaynaklandığını belirten sert bir dille yazılmış makaleler kaleme alıyorlardı. Tüm bunlar karşısında Sultan Abdülhamit bir taraftan mevcut siyasi ve askeri durumdan istifade etmek, diğer taraftansa hem halkın savaş çağrısına yanıt vermek hem de muhalifleri susturmak ve İslam ve Osmanlı halkları arasındaki itibarını arttırmak maksadıyla 16 Nisan'daki Yunan saldırısından bir gün sonra resmi harp ilanını yayınladı. Böylece resmen savaş başladı.²⁹¹

²⁸⁹ 1897 Türk – Yunan Harbi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, s. 10.

²⁹⁰ Metin Hülagu, **a.g.e.**, s. 73.

²⁹¹ Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789 – 2012)**, 10. b., Der Yayınları, İstanbul, 2015, s. 370; Güler Oğuz, “Osmanlı Gazetesinin (1897 – 1904) Girit İsyanlarına Bakışı” **Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. 7, S. 2, 2006, s. s. 94 – 95.

Yunanistan evvelinden hazırlanmış bir hareket planı yoktu. Temel gayesi çete usulü sınır tecavüzleri ile Osmanlı ordusunu yıpratmak ve Osmanlı ordusunun zayıf olduğu Epir bölgesi gibi alanlarda taarruza geçmek ve Teselya'yı savunmaktı. Diğer taraftan Yunanistan, Osmanlı toprakları içerisinde yaşayan Rum ve Ortodoks ahaliyi kışkırtarak isyanlara teşvik etmek niyetindedir. Böylece hem Osmanlı askerlerinin dikkati başka yönlere dağılacak hem de Osmanlı Hükümeti isyanları bastırmak için sarf edeceği paralardan dolayı zaten var olan ekonomik bunalımı daha da derinleşecekti.²⁹² Öte yandan Osmanlı ise Yunanistan ilk hamlenin gelmesini bekliyordu. Nitekim 10 ve 16 Nisan tarihlerinde Yunan kuvvetlerinin sınırdaki hücum girişimlerinden sonra Osmanlı taarruz planını devreye sokmuştur. Bu plana göre Yenişehir'de toplanması düşünülen düşman askerinin etrafını kuşatarak Atina ile iletişim yolunu kesip, Karaçayır bataklıklarında ve Ossa dağlarında sıkıştırıp yok etmeyi hedeflemişti.²⁹³

İki tarafın askeri kuvvetlerine baktığımızda ise; Osmanlı kuvvetleri 7 ordu 2 bağımsız tümeninden oluşuyordu. Askerin toplam sayısı: 21.634 subay ve 378.174 er olmak 399.808 kişi toplamındaydı. Osmanlı ordusunun karadaki kuvvetleri bu şekilde oluşmuş iken Yunanistan'ın karadaki kuvvetleri ise Atina, Misolongi ve Yenişehir şehirlerinden üç komutanlıktan meydana gelip 66.000 askerden oluşuyordu.²⁹⁴

Her iki tarafında deniz kuvvetlerine baktığımızda ise; 93 Harbinde ağır mağlubiyetten sonra Ege Denizindeki hem Rus tehdidi hem de Yunanistan eylemlerinden dolayı Osmanlı donanması zayıf düşmüş ancak yine de tam olarak etkinliğini ve caydırıcılığını yitirmemişti. Yunan donanması ise Osmanlı donanmasından daha iyi bir konumda olduğunu belirtmemiz gerekir. Keza Yunan Devletinin savaşa giriş nedenlerinden biri de donanmasına olan güveniydi. Zira Yunan Devleti karada Osmanlı kuvvetlerine karşı olan eksik tarafını denizdeki üstünlüğü ile giderebileceğini düşünüyordu. Osmanlı donanması 5 firkateyn, 18 zırhlı firkateyn, 60 vapur, 2 kalyon, 106 istimbot, 8 korvet, 6 navi, 2 kombozayet, 3gambot, 1 birlik, 1 uskuna, 10 tarak dubadan meydana gelmekteydi. Yunan Donanmasında ise dokuz gemi ve 12 kıta topçeker ile 12 torpidodan, 12 kıta sahip

²⁹² Metin Hülagu, **a.g.e.**, s. 80.

²⁹³ 1897 Türk – Yunan Harbi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, s. 18.

²⁹⁴ Emin Ünsal, **a.g.t.**, s. s. 83 – 84.

torpido gemi bulunuyordu. Ayrıca Yunan gemilerin sürati, manevra kabiliyeti, zırh ve çapı Osmanlı ordusundan çok daha iyi konumdaydı.²⁹⁵

Savaş genel itibariyle Osmanlı Devletinin üstünlüğünde geçti. Müşir Ethem Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu başarılı bir şekilde ilerlemekteydi. Ardı sıra alınan galibiyetler ile önce 25 Nisan’da Yenişehir 26 Nisan’da ise Tınhana’nın ele geçirildi. Böylelikle Yunan ordusu geri çekilmeye mecbur bırakıldı. 17 Mayıs 1897 günü vuku bulan Dömeke meydan muharebesi ile Osmanlı Devleti kesin zaferi kanarak Türk ordusu Yunan ordusu karşısından kesin zaferi elde etti ve kendisine Atina yolu açılmış oldu. Yunanlılar için asıl yenilgi ise denizlerde oldu. Zira Yunan donanması pek varlık gösteremedi.²⁹⁶

Yunan ordusunun Osmanlı karşısında ki ağır yenilgisi hem dünya hem de Yunan kamuoyunu endişe verici bir şaşkınlığa sürüklemişti. Yunanlıların başta çok güvendikleri donanmalarının bile Osmanlı karşısında biçare kalmaları genel bir panik havası yarattı. Harbin evvelinde savaş çıkırtkanlıkları yapan kimseler dahi sinmiş, Girit ilhakı için mücadele edenler şimdi Atina’nın kurtuluşunu arar konuma düşmüşlerdi. Öte yandan bu zafer Girit Müslümanları arasında coşku ile karşılanmış ve dini duygu ile karışık yurtseverliklerini arttırmıştır.²⁹⁷

Daha savaşın başlarından itibaren alınan yenilgiler Yunanlılar arasında kargaşayı doğurdu. Yunan halkı bu yenilgilerin sorumlusu olarak Başbakan Deliyannis’i sorumlu tutuyorlardı. Yapılan baskılar neticesinde Deliyannis 27 Nisan tarihinde görevinden istifa etmiş yerine Skouloudis geçmiştir. Yeni hükümet Teselya’da alınan ağır yenilgilerden sonra Büyük Devletlerin aracılığı ile mütareke teklifinde bulundular. Bu teklif başlangıçta Osmanlı Devleti tarafından reddedilse de sonrasında Rus Çarı Nikolas’ın Sultan’a savaşın durdurulması yönünde bir telgraf gönderilmesinin ardından savaş durdurulmak zorunda kaldı. Savaş sırasında işgal edilen topraklar Osmanlı Devleti’nin elinde kalması kaidesiyle 20 Mayıs tarihinde mütareke imzalandı. Böylece Büyük Devletlerin isteği ve doğrultusunda savaş sona

²⁹⁵ Sabri Can Sannav, Cem Turan, “Askeri Zaferden Diplomatik Yenilgiye Bir Örnek: 1897 Dömeke Meydan Muharebesi ve Sonrasında Meydana Gelen Gelişmeler”, **Turkish Studies – Historical Analysis**, C. 14, S. 4, 2019, s. 996.

²⁹⁶ Ali Kaya vd., **a.g.e.**, s. 28.

²⁹⁷ İsmail Hami Danişmend, **a.g.e.**, s. 340.

erdi. Büyük Devletler izledikleri tarafsızlık politikasını resmen Yunanistan lehine bozmuş ve gerek barış görüşmelerinde gerekse de Girit'in muhtariyeti döneminde izledikleri politikayla bu tavrını korumuşturlar.²⁹⁸

2.2.10. Savaşın Sonuçları ve Osmanlı ile Yunanistan Devletlerine Etkileri

Barış görüşmeleri 3 Haziran 1897 tarihinde başladı. İstanbul'da gerçekleşen görüşmelerine Büyük Devletlerin elçilikleri ve Hariciye Nazırı Tevfik Paşa başkanlığındaki altı kişilik bir heyet iştirak etti. Tevfik Paşa Osmanlı çıkarları uğruna maddeler öne sürerken, Büyük Güçler Tevfik Paşa tarafından önerilen maddeleri kendi çıkarları doğrultusunda revize ediyorlardı.²⁹⁹ 4 ay süren görüşmeler neticesinde 18 Eylül 1897 tarihinde Büyük Devletlerin elçilikleri bir takım esaslarda anlaşmaya varır, sonrasında 4 Aralık 1897 tarihinde ise kesin barış anlaşması imzalanır. Bu anlaşmanın genel hatlarına göre:³⁰⁰

- 1- Teselya bölgesi, sınırda Osmanlı lehine ufak bir değişiklik ile tekrar Yunanistan'a bırakılacaktır.
- 2- Yunan Krallığı Osmanlı Devletine savaş tazminatı olarak dört milyon Osmanlı Lirası ödeyecektir.
- 3- Savaş tazminatının dışında Yunanistan Osmanlı tebaasının zararları nedeniyle 100 bin Osmanlı Lirası daha ödeyecektir.
- 4- Sınır ihlalleri son bulacaktır.
- 5- Daha evvelinde Yunanistan Devletine verilen kapitülasyonlar ilga edilecektir.

Yapılan bu anlaşmayla birlikte Osmanlı bir anlamda harp sahasında kazandığı savaşı diplomatik safhada kaybetti. Zira kazanılan bu şanlı zafere rağmen Osmanlı Devleti savaş tazminatı ve sınırda kendi lehine olan ufak değişiklikler haricinde pek büyük bir kazanım elde edemedi. Lakin her halükarda kazanılan zafer İslam ve Türk dünyasında Osmanlı Devleti ve Sultan Abdülhamit'in itibarını arttırdı.³⁰¹ Ayrıca

²⁹⁸ Rıfat Uçarol, **a.g.e.**, s. 371.

²⁹⁹ "Peace Negotiations Begun", **Times**, 5 Haziran 1897, s. 7.

³⁰⁰ Sabri Can Sannav, Cem Turan, **a.g.m.**, s. 998.

³⁰¹ Sina Akşin, **a.g.e.**, s. 29.

gerek Girit'te yaşanan hadiselerde gerek savaş sırasında Osmanlı yanlısı bir hava sergileyen Almanya'nın Osmanlı Devleti içerisinde nüfuz alanı artmaya başladı.³⁰²

Savaş sonrasında Osmanlı Devleti yanı başındaki Yunanistan tehdidini belki de tamamen ortadan kaldıracakken Büyük Devletlerin araya girmesi Yunanistan'ı bu elem tablodan bir kez daha kurtarmıştır. Büyük Devletlerin bu hamlesi Osmanlı nezdinde tepki ile karşılanmış ve İngiltere, Rusya ve Fransa devletlerin itibarını sarmıştı. Özellikle sonrasında bahsedeceğimiz Girit'in uluslararası bir komisyona teslimi ve Prens George'un vali olarak atanması hem Sultan ve onun taraftarlarının hem de Jön Türklerin Avrupa Devletlerine olan kızgınlık ve kırgınlığı arttırdı. İşte Avrupa Devletlerinin açık bir şekilde Yunanistan lehine taraf alması Osmanlı kamuoyun riyakârlık olarak yorumlanmış ve gazetelerde ağır bir şekilde eleştirilmiştir.³⁰³ Belki de Avrupalı Devletlerin bu tarihten itibaren açık bir şekilde Osmanlı aleyhine faaliyet ve girişimlerde bulunması II. Meşrutiyet dönemindeki Alman yanlısı tavrı pekiştirmiş ve hatta I. Dünya Savaşı'nda Almanya yanında savaş girilmesine vesile olmuştur.

Peki, Büyük Devletleri Yunanistan'ı düştüğü durumdan kurtarmaya iten neydi? Bu durum sadece Avrupa kamuoyunun Yunanistan'a olan desteği ya da Avrupa Devletlerinin kendi demokrasi kökenini Antik Yunanistan'da görmesi ve bu sebeple onlara karşı sempati beslemesi ile açıklanabilir mi? Doğrusu bunlar da geçerli nedenler olarak görülebilir. Lakin eksik bir bakış açısı olur. Keza aynı dönemde Yunanistan büyük mali problemler içindeydi ve savaş sonrasında mali durum daha da fenalaştı. Üstelik halkın Krala karşı olan saygıları da azalıyordu. Zaten savaş sırasında kamuoyu baskıları nedeniyle Başbakan Deliyannis istifa etmişti. Barış anlaşmasının da Yunanistan'ın durumunu içinden çıkılmaz bir hale getirmesi durumunda halk ayaklanabilir ve hanedanın değişmesine sebep olan bir devrimci harekât ortaya çıkabilirdi. 19. yüzyıl devrimci hareketlerinden yeni yeni çıkmış olan Avrupa Devletleri, Yunanistan'da ortaya çıkabilecek ayaklanmaların tüm Avrupa'ya yayılabileceği endişesi içindeydi. Avrupa Devletleri ise böylesi bir

³⁰² Rıfat Uçarol, **a.g.e.**, s. 372.

³⁰³ Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895 – 1908)**, 15. b., İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. s. 159 – 160.

ayaklanmalara hiç hazır değildi. Dolayısıyla kendi çıkarları gereği Yunanistan tarafında yer aldı.³⁰⁴

Öte yandan Yunanistan bu yenilgi ile kendisini bir felaketten kurtaran Büyük Devletlere daha fazla bağımlı bir hale geldi. Savaş öncesinde ve sırasında aldığı borçlar yüzünden Yunan ekonomisi Uluslararası Mali Kontrol Komisyonun kontrolüne geçti. Ayrıca Yunanistan bu yenilgi ile ordu ve donanmasının yetersizliğini açık bir şekilde gördü.1897 yılındaki yenilgi Yunanistan için 1910 yılına dek sürecek bir şaşkınlık ve yalnızlık dönemine neden oldu.³⁰⁵

Görüldüğü üzere savaşın başlamasına da sebep olan kamuoyu etkisi olduğu gibi sonucuna da epeyce tesiri bulunmuştu. Çünkü Yunanistan'a sürükleyen kamuoyu baskısı savaşın sonucunda bir devrim dalgası yaratır korkusuyla Büyük Devletleri Yunanistan yanında yer almaya itti. Savaşın sonrasında da bu kamuoyu baskını sürdüren Rum ahali Girit üzerindeki emellerini gerçekleştirmek sevdasından vazgeçmedi. Bu yolda Büyük Devletlerin tüm itirazlarına rağmen ilhak tutkularından vazgeçmedi hatta daha da hız verdiler.

2.2.11. 1897 Savaşının Girit'e Tesiri

Savaştan sırasında ağır bir yara alan Yunanistan Büyük Devletlerden arabuluculuk istedi. Büyük Devletler ise Girit muhtariyetini kabulü şartıyla Yunanistan'a yardım edebileceğini söyledi. Bunun üzerine Yunan Hükümeti Ada'dan askerlerini çekerek muhtariyeti kabul edeceğini bildirdi.³⁰⁶ Üstelik savaş süreci ağır basmasıyla Yunanistan'da da Girit sorunu unutulmuştu. Öte yandan savaşın Yunanistan'ın mağlubiyet ile sonuçlanması Giritliler arasında da şok etkisi yaratmıştı. Etnik-i Eterya Cemiyeti misyonerleri tarafından ilhak lehine kışkırtılan Giritli liderler sonunda gerçeği fark etti. Onlar her zaman olduğu gibi yine Atina'nın öğüt ve tavsiyelerine bağlı kalacak lakin en azından şu an için birliğin erken

³⁰⁴ "Blockade of Crete Begun", *Times*, 19 Mart 1897, s. 5.

³⁰⁵ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 118; Şükrü Sina Gürel, *a.g.e.*, s. 51.

³⁰⁶ Sabri Can Sannav, Cem Turan, *a.g.m.*, s. 997.

olduğunu ve bunun için derin bir sabır ve ihtiyat gerekli olduğu konusunda hem fikirlerdi.³⁰⁷

Yunan ordusunun Girit'ten çıkmasından Büyük Devletler Ada'da kontrolü eline aldı. Muhtariyet resmen ilan edilene kadar Büyük Devletlerin amirallerinden oluşan ortak bir komisyon tarafından yönetilmesi kararlaştırıldı. Giritli isyancı çetecilerin muhtariyete karşı ılımlı bir tavır takınmaktaydı. Müslümanlar ise özerklik mevzuundan son derece gayrı memnundu ve Ada'nın Türk ve Müslüman bir vali tarafından idare edilmesi fikrindeydi. Lakin Hristiyan gruplar Türk Paşa'nın yönetiminde kalmaktansa Uluslararası haklarla koruma altına alınmış olan özerkliği tercih ediyorlardı. Avrupa Devletleri ise Ada'nın çoğunluğunu oluşturan Hristiyanların geçmiştekinin aksine uzlaşmacı ve ılıman tavırları nedeniyle Girit'te sükûneti yeniden kazandıracak bir muhtariyet yönetimi tahsis etmeye çalışıyordu.³⁰⁸ Ancak Büyük Devletlerin asıl gayesi ne Girit'e asayişin kazandırılarak, akan kanın son bulması ne de Osmanlı ile Yunanistan ile anlaşmazlıkların son bulmasını sağlamak idi. Büyük Devletler kurulacak olan muhtariyet ile nüfuz bölgelerini korumak ve menfaatlerini garanti altına almayı hedefliyordu.³⁰⁹

2.2.12. Muhtariyet İlanı

Osmanlı ile Yunanistan arasında yaşanan hadiselerin temel sebebi Girit idi. Lakin ne mütarekede ne de sonrasındaki barış antlaşmasında Girit sorunundan hiçbir şekilde bahsedilmedi. Büyük Devletler Almanya ve Avusturya haricinde hepsi daha isyanın başından itibaren muhtariyet ile sorunun çözülebileceğine inanıyordu. Üstelik savaş sonrasında Osmanlı'nın aldığı zaferden sonra "Dimyata pirince giderken evdeki bulgurdan olmak" misali Giritli Hristiyanlar muhtariyet fikrine savaş öncesinin aksine olumlu bakıyorlardı. 18 Aralık 1897 tarihinde muhtariyetin resmen ilan edilmesine kadar geçen sürede Büyük Devletler arasında Ada'da tahsis edilecek özerkliğin nasıl ve ne şekilde olması tartışılıyordu.³¹⁰

³⁰⁷ "Greece and Turkey", **Times**, 1 Haziran 1897, s. 7.

³⁰⁸ "Turkey and Greece", **Times**, 8 Haziran 1897, s. 3.

³⁰⁹ Metin Hülagu, **a.g.e.**, s. 261.

³¹⁰ Almanya bu tartışmalar arasında ikinci kısımda kaldığını ifade etmemiz gerekiyor. Zaten muhtariyet fikrine çok daha evvelden karşı çıkan Almanya, bölgedeki çıkarlarını Osmanlı üzerinden

Muhtariyetin ilan edilmesine kadar geçen sürede Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki çatışmalar yeniden alevlendi. Bilhassa yaşanan elem hadiselerden ötürü liman kentlerine göç etmek zorunda kalan Müslümanlar üzerinde baskı her geçen gün artıyor ve yaşam koşulları zorlaşıyordu. Ayrıca Hristiyan çeteler Müslümanlara Ada'yı terk etmek için baskı yapıyorlardı. Müslüman halkın maruz kaldığı baskılar karşısında Osmanlı Devleti Ada'ya asker sevk etmek istemiş ancak Büyük Devletler böyle bir hamlenin Ada iç karışıklıklara sebep olacağını belirterek bu niyetinden vazgeçmesi için Osmanlı'yı uyarmıştır.³¹¹

Uzayan barış görüşmeleri ve Girit sorunun bir neticeyi kavuşmaması birleşme yanlılarını tekrar harekete geçirdi. İlhakın ateşli bir taraftarı olan Etnik-i Eterya Cemiyeti üyeleri Avrupa'daki Rum işadamlarından aldığı finans desteği sayesinde Girit'e yeniden silah, cephane ve gönüllü desteği sağlamaya başladılar. Öte yandan bu uzayan süreçten Büyük Devletler de rahatsızlık duyuyordu. İngiltere hükümeti devletlerin durgunluk ve tereddüdü Avrupa'nın itibarını zedelediğini ve kendileri gülünç bir konuma koyduğundan yakınıyordu.³¹²

Diğer taraftan Büyük Devletler arasında Ada'nın geleceği üzerine müzakereler her ne kadar ağır olarak ilerlese de devam ediyordu. Bazı gazetelerde çıkan haberlere göre Büyük Devletler Ada'da bir an önce muhtariyet idaresini tahsis etmek arzusunda olduğunu ve vali atama görevinin başka bir tarihe ertelenmesi ve Osmanlı askerlerinin Ada'daki varlığını azaltma konusunda anlaştıklarını vurguluyordu. Osmanlı Devleti ise böyle bir girişimin yürürlüğe girmesi sadece ve sadece Hristiyan eşkıyalarının hal ve mevkiini meşru bir suret vermekten başka bir işe yaramayacağını belirtiyordu. Dolayısıyla Ada'nın geleceği üzerine verilecek herhangi bir kararda muhakkak Osmanlı Devleti ile istişare etmesi gerektiğini Büyük Devletlere bildirdi.³¹³

Büyük Devletlerin tavırlarından kaygılanan Osmanlı Devleti, muhtariyetin Giritli Hristiyan çetelerin istekleri doğrultusunda şekilleneceğinden korkuyordu. Bu

kurguladığından mütevellit Girit sorunun nihayetine kadar da bu tavrından vazgeçmemiştir; **BOA, Y. PRK. HR.**, No: 26/12.

³¹¹ Ayşe Nükhet Adıyeke, **a.g.e.**, s. s. 192 – 193.

³¹² Hüseyin Hıfzı, **Girit Vekayi**, s. 15.

³¹³ **BOA, İ.MTZ. GR.**, No: 32/1286.

sebeple Büyük Devletlere bir an önce muhtariyetin detaylarını konuşulması için görüşme talebinde bulundu. Büyük Devletler Osmanlı Devletinin bu talebi karşısında muhtariyetin kesin halini belirlemek için elçiliklerine tam yetki verdi. Osmanlı Devleti ise kendi çıkarlarını korumak gayesiyle bir komisyon oluşturdu. Bu komisyonda Ticaret ve Nafia Nazırı Mahmut Paşa, Müşir Rauf Paşa, Alexsandr Paşa ve Turhan Paşa bulunuyordu. Yapılan görüşmelerde komisyon iki noktada asla taviz vermiyordu. Birincisi Ada'ya Prens George'un vali olarak atanması, ikincisi Osmanlı askerlerinin Ada'dan çekilmesiydi. Bu arada Girit Genel Meclisi muhtariyetin şekline yönelik Osmanlı Devletine bir takım öneri ve tekliflerde bulundular. Ancak görüşmeler neticesinde Fransa'nın önerdiği ve İngiltere'nin desteklediği muhtariyet şekli kabul edildi.³¹⁴ Böylece Girit Sorunu bir kez daha Büyük Devletlerin istek ve arzuları doğrultusunda rafa kaldırıldı. 18 Aralık 1897 tarihinde Büyük Devletlerin elçileri ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan antlaşmayla birlikte ilan edildi.

Anlaşmanın ardından yayınlanan nizamname ile Girit Osmanlı Devletinin siyasi ve askeri muhtar bir vilayet olacak ve Ada'nın valisi Büyük Devletlerin onayıyla Bab-ı Ali tarafından tayin edilecek bir Hristiyan olacaktır. Ayrıca valinin biri Müslüman diğeri Hristiyan olmak üzere iki tane Giritli müşaviri olacaktır. Adliyenin ve jandarmanın düzenlenmesi özel bir nizamname ile sağlanacaktır. Mahalli vergilerin tümü Ada'nın mal sandığına ait olup, Girit Osmanlı Devleti hazinesine yıllık belirli bir miktar vergi ödeyecektir. İki yılda bir meclis toplanacak ve burada alınan kararlar ve yapılan düzenlemeler Bab-ı Ali'nin onayına sunulacaktır. Vilayetin resmi parası devletin parası olduğu gibi bayrağı da devletin sancağı olacaktır. Son olarak bu nizamnamenin ilanından hemen sonra Müslümanların şahsi ve medeni hakları güvence altına alınacaktır.³¹⁵

Savaş Girit sorunu yüzünden çıkmıştı ve Osmanlı savaştan şanlı bir muzafferiyet ile ayrılmıştı. Lakin bu nizamname Ada'nın fiilen kaybı ve yönetiminin Büyük Devletlere devri anlamına geliyordu.³¹⁶ Fakat bu nizamname Padişahın emirleri doğrultusunda Osmanlı kamuoyundan gizlenmeye çalışıldı. Zaten var olan sansür Girit'in muhtariyetinden sonra dozajı daha da arttırıldı. Hatta bu dönemde

³¹⁴ Emin Ünsal, **a.g.t.**, s. 89.

³¹⁵ Ayşe Nükhet Adıyeke, **a.g.e.**, s. 198; Mithat Işın, **Tarihte Girit ve Türkler**, Askeri Deniz Matbuası, 1945, (374 Sayılı Deniz Mecmuasının Tarihi, İlavesi), s. 59.

³¹⁶ Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.e.**, s. 114.

Girit kelimesinin dahi kullanılmasına izin verilmemiş, onun yerine geride, girüde gibi kelimeler kullanılmıştır.³¹⁷

Ada'nın Rum kesimi ise bu kararı memnuniyetle karşıladı. İlhak için önemli bir adım olarak yorumlandı. Bu sebeple Padişaha şükranlarını bildiren teşekkür yazıları kaleme aldılar.³¹⁸

2.2.13. Prens George'un Vali Olarak Atanması ve Osmanlı Askerlerinin Ada'dan Çekilmesi

Muhtariyetin ilan edilmesinden sonra Girit'in geleceğini belirleyecek ikinci bir belirsizlik dönemi başlıyordu. Çünkü Büyük Devletler ve Osmanlı Devleti arasında valinin kim olacağı üzerinde anlaşmazlıklar bulunuyordu. Girit Adasındaki hükümlerlik hakları gereği bu mevzuya epeyce ehemmiyet veren Osmanlı Devleti daha muhtariyet ilan edilmeden önce Ada'nın valisinin Hristiyan ve Osmanlı tebaasından bir kişi olmasını ve hem Müslüman hem de Hristiyanlara eşit mesafede olması lüzumunu Büyük Devletlere elçileri aracılığıyla aktarmıştı.³¹⁹ İngiltere ise Osmanlı vatandaşı olmayan bir Hristiyan valinin atanmasını istiyor ve Rusya ile birlikte Osmanlı'ya bu nedenle baskı uyguluyordu. Osmanlı Devleti böyle bir durumun gerçekleşmesi durumunda Ada'da Osmanlı Devletinin hükümlerlik haklarına büyük ölçüde zarar vereceğini ifade eden bir telgrafi İngiltere devletine gönderdi. Bu telgrafa cevap olarak İngiliz Devleti Osmanlı'nın endişelerini anladığını fakat şayet böyle bir adım atılmazsa Ada'da tekrar kargaşanın patlak vereceğini bu yüzden Ada'ya asker bile sevk edebileceklerini ifade etmiştir.³²⁰

Osmanlı Devleti Ada'nın valiliği için Karatodori Paşa gibi Osmanlı tebaasından olan kişileri Girit valiliği için önerirken Büyük Devletler ise Yunan Kralı'nın oğlu Prens George'un namzetliğini öne sürdü. Her zaman olduğu gibi bu çerçevede de kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden Büyük Devletler bu

³¹⁷ Ayşe Nükhet Adıyeke, "Türk Basınında Girit'in Yunanistan'a Katılması (1908 – 1913)", **Çağdaş Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. 1, 1991, s. 51.

³¹⁸ BOA, Y.PRK. ZB., No: 21/100.

³¹⁹ BOA, İ. MTZ. GR., No: 32/1283.

³²⁰ BOA, İ. MTZ. GR., No: 34/1477.

arzusunu Rusya aracılığıyla resmen Osmanlı Devletine sundu.³²¹ Ne var ki Osmanlı Rusya'nın bu teklife şiddetle karşı çıktı. Bab-ı Ali'ye göre Girit'teki kargaşa ve hatta savaşın temel sebebi Prens George'un emrindeki askerleri Ada'ya vali olarak göndermesi yüzünden ortaya çıktı. Ayrıca Sulh ve Muhtariyet hususlarında Osmanlı Büyük Devletlere tam olarak güvenip, işi onlara bırakmışken, Prens Büyük Devletlerin ve Osmanlı'nın bu çabalarını görmezden geldiği gibi askerlerini geri çekmeyi kabul etmemiştir.³²² Bu yüzden Bab-ı Ali Prens George'un olası bir valiliği Ada üzerinde olumsuz etkiler yapacağını düşünmekteydi. Prens George'un sadece namının bile kargaşalara sebebiyet vereceğini öne süren Osmanlı Devleti böyle bir kararın nice fedakârlıklar verilerek kazanılan Yunan harbine gölge düşüreceği gibi ilhak yolunu açacağını bildirerek Prens'in namzetliğine karşı çıktı.³²³

Rusya ve İngiltere'nin Yunan hanedanlığı ile akrabalık bağı vardı. Bu sebeple zaten Yunan hanedanlığına karşı sempati besliyordu. Öte yandan "hasta adam" olarak nitelendirdikleri Osmanlı Devleti'nin mirasını paylaşmak ve bölgede kendi çıkarları doğrultusunda hareket edebilecek bir piyon yaratmak istiyordu. Kültürel, siyasi ve diğer pek çok açıdan aralarında ortaklık olan Yunanistan'dan başkası düşünülemezdi. Aslına bakılırsa Fransa'da Rusya ve İngiltere ile aynı fikirdeydi. Lakin Fransız Meclisinde bu konu üzerine süren tartışmalarda Fransız vekillerin bazıları bir takım endişeleri bulunuyordu. Osmanlı Devletinde giderek artan Alman nüfuzundan rahatsız olduklarından Girit muhtariyeti ve Prens George'un vali olarak atanması Fransızların Osmanlı üzerindeki güvenini sarsacağı ve Alman nüfuzunun katlanarak artacağından şüphe etmekteydiler.³²⁴

Osmanlı Devleti ile Büyük Güçler arasında bu mevzular tartışılırken, evvelinde ev ve mallarını bırakarak şehirlere göç etmek zorunda kalan ve çok zor şartlar altında yaşayan Müslümanlar arasında Büyük Devletlere karşı bir takım rahatsızlıklar vardı. Zaten Muhtariyet ilanından gayr-ı memnun olan Müslümanlar, Prens George'un olası valiliği onları daha da öfkeliendirdi. 3 Eylül tarihinden itibaren Girit'teki aşar vergisinin Osmanlı Devleti tarafından değil de Büyük Devletlerin kontrolündeki geçici yönetim tarafından toplanması kararı bardağı taşıran son damla

³²¹ BOA, Y. PRK. TŞF., No: 5/23.

³²² BOA, Y. PRK. HR., No: 26/53.

³²³ BOA, Y. PRK. EŞA., No: 28/81.

³²⁴ BOA, Y. A. HUS., No: 381/45.

oldu. 6 Eylül tarihinde Müslüman halk İngiliz işgal birliğine ve muhtelif Rum mahallerine saldırılarda bulunarak istenmeyen olaylar meydana geldi.³²⁵

Ada'da tekrar bir kargaşa çıkmasında son derece rahatsız olan Avrupalı Devletler Ada'daki asker sayısını arttırdı. Örneğin Kandiye olayları öncesinde bin yedi yüz bir olan İngiliz asker sayısı olaylar sonrasında yirmi beş bine çıktı.³²⁶ Kandiye olayları İngilizlere Ada hususunda istediklerini Bab-ı Ali'ye kabul ettirmek için bir nevi bahane oldu. Osmanlı'ya Ada'dan askerlerini çekmesi ve Prens George'un valiliğinin kabulü için nota verdiler. Osmanlı'dan bu notanın bazı şartlar dâhilinde kabul etmesini bildiler. Bu notada Osmanlı'nın Ada'da Osmanlı hukuk ve hâkimiyeti koruncak lakin Osmanlı askerlerinin Ada'dan bir ay içinde çekilmesini bildiriyordu. Ayrıca Ada'daki Hristiyan silahlı gruplarda silahlarını ancak Osmanlı Devletinin Ada'dan çekilirse indireceklerini söylüyorlardı.³²⁷

Osmanlı Devleti Kandiye olayları meydana geldiğine Büyük Devletlerin bu olaydan son derece rahatsız olduğunu ve aralarında Osmanlı askerlerinin Ada'dan Osmanlı askerlerinin çekilmesi, Müslümanların Anadolu'ya nakli gibi konulardan bahs ettiklerinden haberdardı.³²⁸ Büyük Devletler notayı Osmanlı Devletine ilettiklerinde de başlangıçta her ne kadar reddetse de sonunda Büyük Devletlerin daha fazla baskına dayanamayan Osmanlı Devleti Hanya'da Osmanlı sancağını korumak için küçük bir birliğin kalması kaidesiyle Ada'yı terk etti. Bu andan itibaren Girit Müslümanları tek dayanak noktaları olan Osmanlı askerlerini de kaybedince yavaş yavaş Adayı terk etmeye başladı.³²⁹

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bilhassa son üç dört yıldır yoğun bir şekilde Girit meselesi ile ilgilenen Büyük Devletler nezdinde artık bir bezmişlik görülüyordu. Üstelik Avrupa kamuoyu da sadece Müslümanlardan değil Hristiyanların eylemlerinden de şikâyetçi idi. Hristiyanların yaptıkları eşkıyalık nefretle telakki edilmeye başlanmıştı.³³⁰ 1898 Eylül'ündeki Kandiye olayları da bardağı taşıtan son damla oldu. Keza Büyük Devletler Girit'teki asayiş ve sükûnet

³²⁵ Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, s. 124.

³²⁶ Rüştü Çelik, **a.g.e.**, s. 43.

³²⁷ Hüseyin Hıfzı, **Girit Vekayi**, s. s. 16 – 18.

³²⁸ **BOA, Y. PRK. EŞA.**, No: 31/52.

³²⁹ Ayşe Nühket Adıyke, Nuri Adıyke, **Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi...**, s. 321.

³³⁰ "Girit", **Ahenk**, 19 Haziran 1898.

ortamı için maddi ve manevi anlamda epey çaba sarf etmiş, ancak mevzu bir türlü nihayete ermiyordu. Bu noktada şunu itiraf etmemiz gerekir ki Rum halkının birleşme inadı çözümsüzlüğün ana faktörüydü. Artık bu inada daha fazla katlanamayan ya da katlanmak istemeyen Büyük Devletler Osmanlı ve Yunanistan arasında bir seçim yapması gerektiğinin farkındaydı ve bu seçimi de çıkarlarının daha uygun olacağını düşündüğü Yunanistan lehinde kullandı.

Bundan başka Büyük Devletlerin Girit meselesini nihayete erdirmek istemesinin bir diğer sebebi de kendi kamuoylarında kendilerine karşı yükselen baskı olabilirdi. Çünkü daha isyanın ilk günlerinden itibaren Büyük Devletler hem Müslüman başıbozuklarla hem de Hristiyan silahlı çetelerle çekişme halindeydi ve bu çekişme yer yer kendisini silahlı çatışmalara bırakmaktaydı. Büyük Devletler bu çatışmalar sırasında önemli kayıplar verdiği gibi maddi açıdan da epeyce masraf yapmıştı. Avrupa halkı Girit'in sükûneti için sarf ettiği maddi ve manevi eforu bir noktadan sonra gereksiz ve nafil bir çaba olarak görmeye başladı. Bu noktadan itibaren Avrupa kamuoyunda Büyük Devletlerin Girit'teki varlığı sorgulanmaya başladı. Hatta İtalyan gazeteleri İtalyan askerlerinin Girit'ten çekilmesini bile tavsiye ediyordu.³³¹ Avrupa kamuoyunda ortaya çıkan bu rahatsızlık karşısında Büyük Devletler ürkmüş ve bu mesele yüzünden kendi ülkelerinde çıkabilecek herhangi bir karışıkta Girit üzerindeki emelleri ve çıkarları sarsılacağından Girit meselesinin bir çözüme kavuşturulmasını arzuluyordu.

Osmanlı askerleri Ada'dan çekildikten sonra yönetim tamamıyla Büyük Devletlerin eline geçti. Rum inadı ancak Prens George'un vali olarak atanması ile kırılabileceğini anlayan Büyük Devletler o sıralarda Avrupa seyahatinde olan Prens'i 8 yıllığına Ada'ya vali olarak atadı.³³² Osmanlı Devleti ise Büyük Devletlerin bu kararın da şiddetle karşı çıkmış ve bir protestoname kaleme alacağını Büyük Devletlerin elçiliklerine iletiler.³³³ Lakin verdiği karardan dönme niyetinde olmayan Büyük Devletler Osmanlı Devletine daha önceden taahhüt ettikleri şartların ancak Prens George'un vali olarak atanması ile sağlanabileceğini ifade ettiler.³³⁴

³³¹ "Girit", **Ahenk**, 12 Haziran 1898.

³³² Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 563.

³³³ **BOA, Y. PRK. TKM.**, No: 41/14.

³³⁴ Hüseyin Hıfzı, **Girit Vekayi**, s. 20.

Bir an önce Girit meselesinde sıyrılmak isteyen Büyük Devletler aynı dönemde yaşanan Çin meselesini bahane ederek Girit'in Yunanistan'a ilhakına göz yumduğuna dair haberler dahi Osmanlı Devlet ricalinin kulağına geliyordu.³³⁵ Zaten askerlerinin çok büyük bir bölümü Ada'dan çekmek mecburiyetinde kalan Osmanlı devleti, Büyük Devletler arasında ilhak fikrinin daha coşkulu ve ayağı yere basan bir şekilde ele alınmaya başlamasından sonra hükümlerlik haklarına büyük zarar vereceğini bilmesine rağmen Prens George'un valiliğine razı gelmek zorunda kaldı. Zira Bab-ı Ali Girit'teki kontrolü kaybettiğinin farkındaydı en azından Girit'in tapusunu da kaybetmemek için Prens George'u valiliğini bazı şartlar dâhilinde kabul edeceklerini Büyük Devletlere iletiler. Bu şartlara göre:³³⁶

- 1- Girit Adasının taht-ı matbuatı Padişaha bağlıdır.
- 2- Osmanlı sancağının müstahkem bir mevkiye devamlılığı
- 3- Müslüman ve Hristiyan halklar eşit olup, aynı eşitlik kanunlar çerçevesinde de geçerli olduğu

Nitekim 21 Aralık 1898 tarihinde Prens George Ada'ya gelerek yönetimi eline aldı. Yeni valinin tayini Rum ahali nezdinde coşku ile karşılandı ve Ada'nın farklı bölgelerinde şenlikler düzenlendi.³³⁷ Müslümanlar ise bu karar derin mihnet ile karşıladı. Ada Müslümanları Prens George'u kabul etmeyeceklerini Büyük Devletlerin elçiliklerine iletiler. Öte yandan Prens George Ada'ya ayak basar basmaz gerek Büyük Devletlerin Bab-ı Ali'ye garanti ettikleri taahhütleri gerekse de Osmanlı'nın sunduğu şartlar çiğnendi. Çünkü Prens Girit'e gelişindeki karşılama merasiminde Osmanlı sancağı diğer bandıraların yanında yer almadı.³³⁸

Hiç şüphe yok ki Osmanlı sancağının diğer bandıraların yanında yer almaması aslında gizli bir mesaj içeriyordu. Giritli Hristiyanlar öteden beri istedikleri ilhakı, Osmanlı kuvvetlerinin Ada'dan çekilmesi ve Prens George'un vali olarak atanmasından sonra bu amaç doğrultusunda çalışacaklarını hem Büyük Devletlere hem de Osmanlı Devletine üstü kapalı bir şekilde ilan ediyorlardı. Bu tarihten itibaren Girit yönetiminin atacağı her adım nihai hedef olan birleşmeye yönelikti ya

³³⁵ BOA, Y. PRK. EŞA., No: 36/61.

³³⁶ BOA, Y. A. HUS., No: 391/45.

³³⁷ BOA, Y. PRK. AZJ., No: 37/120.

³³⁸ BOA, Y. PRK. AZJ., No: 37/90.

da diğerk bir ifadeyle Osmanlı'nın kâğıt üzerinde kalan hükümlranlık haklarına son vermek içindi.

1897 savaşından sonra Sultan Abdülhamit'in itibarı artmış ve kendisini çok şiddetli bir şekilde tenkit eden muhalefeti az da olsa dizginlemeyi başarmıştı. Ancak önce Osmanlı askerlerinin çekilmesi, sonrasında ise Prens George'un vali olarak tayini muhalefeti tekrar harekete geçirdi. Örneğin muhalif gazeteler Prens George'un valiliğinin baş sorumlusu Sultan Abdülhamit olduğunu söylüyorlardı. Zira Sultan Rusya'nın güzel hatırını kıramadığından mütevellit Prens valiliği onayladığı yazılıyordu.³³⁹

2.3. Girit'te Muhtariyet Rejimi

2.3.1. 1898 – 1908 Arası Girit'te Yaşananlar

Prens Girit idaresini ele almasından sonra Fransa, İngiltere, Rusya ve Fransa kuvvetleri Ada'da sekiz yüzer kişilik birlikler bırakarak Ada'dan çekildiler. 1899 yılında ise önce Kurucu meclis toplandı, sonra Elefterios Venizelos tarafından hazırlanan Anayasa kabul edildi. Girit için bir bayrak, posta pulu ve İtalyan subayları nezaretinde Girit polis teşkilatı oluşturuldu. Ayrıca Meclis ve Prense yardımcı olmak üzere dördü Hristiyan biri Müslüman olan beş kişilik bir heyet meydana getirildi.

Girit Kanun-u Esasisi ile birlikte özerk yönetimin hangi ad ve şekil altında işleyeceği resmen belli oldu. Bu anayasaya göre Girit'in resmi dili Rumcadır. Giritli sıfatını taşıyacak olan kimseler Giritli bir anne – babadan doğmuş olanlardır. Ada içerisinde herhangi bir dini baskı yasaktır. Eğitim ve öğretim serbesttir ve kanunların koruması altındadır. İlköğretim parasız ve zorunludur.³⁴⁰

Anayasanın en önemli özelliklerinden biri eşitlik prensibi üzerine tahsis edilmesi idi. Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki kavgalara ve ayrılıklara son vererek, yasalar önünde eşit bir toplum yaratan 1899 Girit Kanun - u Esasisi, Ada

³³⁹ Güler Oğuz, **a.g.m.**, s. 96.

³⁴⁰ Ayşe Nühket Adıyeke, Nuri Adıyeke, **Fetihten Kaybına Girit...**, s. 256.

içerisinde din, dil, ırk ayrımı olmadan “Giritlilik” üst kimliği üzerine bir toplum kurmayı hedeflemişti.³⁴¹

Büyük Güçler ise vücuda getirilen bu yerel yönetim şeklini destekliyordu. Daha önce de belirttiğimiz gibi Büyük Devletler Girit konusunda Rumlar lehine tercihini kullanmıştı. Onların bu kararı Yunanistan tahtının arkasında durduğunu gösteriyordu. Diğer taraftan Girit’te yaşanan bu gelişmeler Yunan milliyetçiliğini de körükleyerek megali idea fikrini Rumlar arasında perçinliyordu.³⁴² Bu suretle Girit’in Osmanlı Devleti ile olan bağları koptuğu gibi Yunanistan etkisi altında bağımsız bir statükoya kavuştu.³⁴³

1898 sonrası Girit’teki bahsi geçen yeni yönetim ile birlikte Yunan yetkililer ve bürokratlar Girit’in yeniden yapılanmasına doğrudan katılma fırsatı buldu. Yunan Krallığı Girit’i resmen ilhak etmek ve halkı bu konu hakkında bilinçlendirmek maksadıyla başta eğitim olmak üzere diğer tüm alanlarda faaliyetlerini arttırdı.³⁴⁴

Melike Öksüz 1898 tarihi ile 1908 yılında birkaç ilhak girişimi haricinde Osmanlı Devleti’nin Ada’da yaşanan gelişmelere ilgisiz kaldığını ifade etmektedir.³⁴⁵ Bu süreç içerisinde Girit Meselesinin kesin bir çözüm olmaksızın buzdolabında bekletilmesi başta Büyük Güçler olmak üzere, o sıralarda iç ve dış problemle boğuşan Osmanlı Devleti’nin de tercih ettiği bir durumdu. Lakin Yunan Krallığı ve Rumlar için aynı durum söz konusu değildi. Onlar Girit meselesini her daim kendileri lehine çözmek istedikleri gibi bunun için yeni fırsatlar kolluyor hatta fırsatlar yaratmaya çalışıyorlardı.

³⁴¹ Elektra Kostopoulou, “ Girit Muhtariyet Dönemi (1898 – 1912) ve Müslüman Cemaati: Bir Akdeniz Hikayesi”, **Mübadil Kentler: Yunanistan**, ed. Müfide Pekin, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 127.

³⁴² Elektra Kostopoulou, “ The Island That Wasn’t: Autonomous Crete (1898 – 1912) and Experiments of Federalization”, **Journal of Balkan and Near Eastern Studies**, S. 18, C. 6, 2016, s. 551.

³⁴³ Rıfat Uçarol, **a.g.e.**, s. 373.

³⁴⁴ Elektra Kostopoulou, The Island That Wasn’t: Autonomous Crete (1898 – 1912) and Experiments of Federalization”..., s. 557.

³⁴⁵ Melike Öksüz, “Girit Meselesi’nin Belirsizlik Yılları (1908 – 1913)”, **Karadeniz Araştırmaları**, S. 25, Bahar 2010, s. 98.

Nitekim muhtariyetin ilanından ilhak adına ilk ciddi girişim 1900 yılında Prens George tarafından gerçekleştirildi. Prens Hanya'da Hükümet konağının önüne Yunan bayrağını çekti ve ilhakı resmiyete bağlamak için hem Büyük Devletlere teklifte bulundu hem de uygun bir zemin için Avrupa seyahatine çıktı. Ancak bir sonuç alamadı.³⁴⁶

İlerleyen yıllarda Prens'in ilhak konusunda başarısız politikaları Prens'e karşı Venizelos'un başını çektiği ciddi bir muhalefet meydana gelmesine vesile oldu. Prens Ada'nın Yunanistan ile birleşmesini kendi de istiyordu lakin bunun için henüz çok erken olduğunu ve zaman içerisinde ilhakın sağlanacağına inanıyordu. Prens George'un valiliği devam ettiği sürece Ada'nın Yunanistan'a ilhakının gerçekleşmeyeceğini düşünen Venizelos ise Girit'in Therisso bölgesinde 400 kadar silahlı arkadaşı ile birlikte isyana katıldı. İlhak amaçlı olan bu isyanın 25 Mart 1905 tarihinde niyetini ve isteklerini dile getiren bir bildiri yayınlandı. Bu bildiride:³⁴⁷

“En başından beri prens milli davanın temsilcisi olarak tanınılıyordu. Ben o zamandan beri ve hal bu tanıma karşı çıkıyorum. Girit'in böyle milli dava temsilcilerine ihtiyacı yoktur. Asıl tanım Girit'i mücadelesidir. Biz Prensi yüksek komiser olarak kabul ederken Girit ile Yunanistan'ın birleşmesine katkıda bulunacağı düşüncesiyle hareket ettik. Bu birleşim hedefi Girit için çok zaman aldı ve artık hem ağır hem de kaldırılması imkânsız bir yük oldu. Çünkü beklediğimiz lider çıkmadı ve özgürlüğün kazanılması için lider gibi hareket edilmelidir.”

Venizelos tarafından kaleme alınan bu bildiriyle isyancılar niyetlerini çok açık bir şekilde dile getirdikleri gibi Prens George'un da görevden alınmasını istiyorlardı. Nitekim isyan kısa sürede tüm adaya yayıldı. Bu isyanın Ada da yeni problemler doğuracağından ürken Büyük Devletler, isyancıların lideri Venizelos ile bir takım görüşmeler gerçekleştirdiler. Bu görüşmeler neticesinde her ne kadar birleşme talebi vuku bulmasa da isyancılar ve ilhak taraftarları lehine gelişmeler yaşandı. Öncelikle Prens George görevinden istifa etti ve ilhak fikrinin en şiddetli savunucularından olan Venizelos'un Ada'daki itibarı çok büyük oranda arttı.³⁴⁸

³⁴⁶ Tahmiscizade Mehmed Macid, **a.g.e.**, s. s. 22 – 23.

³⁴⁷ Murat Eser, **a.g.e.**, s. s. 46 – 47.

³⁴⁸ Murat Eser, **a.g.e.**, s. 49.

Hatta yeni vali tayin edilmeden evvel Venizelos Büyük Devletlere geçici bir hükümet kurma fikrini ilettili.³⁴⁹ Bu teklif her ne kadar kabul görmemiş olsa da Venizelos'un Büyük Devletler ile bağlarının ne denli kuvvetlendiğini ve itibarının arttığını göstermektedir.

Yeni valinin tayinini Büyük Devletler Yunanistan'a bıraktı. 1906 yılının ekim ayında Zaimis vali olarak tayin edildi.³⁵⁰ Prens halefinin seçilmesini Büyük Devletler Yunan Kralından istemesi bir anlamda resmen olmasa da Büyük Devletler nezdinde de fiilen Girit'in Yunanistan'a ilhakını kabul etmek manasına geliyordu. Bu tarihten itibaren Ada'nın hâkimiyeti üçe bölündüğünü çok açık bir şekilde ifade edebiliriz. Birincisi sadece kâğıt üzerinde kalmış ve pekte hükmünün kalmadığı Osmanlı hâkimiyeti, ikincisi büyük oranda Yunan Krallığının güdümünde olan yerel yönetim ve üçüncüsü ise Büyük Güçlerdi.³⁵¹

Bu dönemde Ada'nın Yunanistan ile olan bağlarını pekiştiren bir diğer husus ise 1907 yılının Kasım ayında gerçekleşmiştir. 1905 tarihindeki Therisso isyanından sonra Büyük Güçler Ada'da bulundukları askeri gücün yeterli olmadığını farkına vardı ve ileri tarihte çıkacak olası bir kargaşa sırasında güvenlik zafiyetine engel olmak adına Ada'ya daha fazla asker ihracına karar verdiler. Büyük Devletler bu açığı kapatmak adına Yunan Krallığının Osmanlı Devletinin tüm itiraz ve protestolarına rağmen Yunan ordusundan asker gönderme teklifini kabul ettiler.³⁵²

Osmanlı yönetiminin Girit konusunda kalan bu aciz ve biçare tavrına karşı o dönemde muhalefette bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti II. Abdülhamit'in despot yönetime son vermek ve meşrutiyeti yeniden yürürlüğe sokmak maksadıyla Rum toplumu ve Yunan Krallığı ile aralarını sıkı tutular. Tıpkı Ermeni sorununda olduğu gibi Girit sorununda da yaşanan olayların müsebbibini II. Abdülhamit'in yanlış politikasında görüyordu. Bu nedenledir ki İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri Rumlar ile aralarını sıkı tutup, Meşrutiyet'in ilanı ile Girit sorunun her iki taraf için de uygun

³⁴⁹ BOA, Y. A. HUS., No: 505/72.

³⁵⁰ BOA, Y. A. HUS., No: 506/34.

³⁵¹ Elektra Kostopoulou, The Island That Wasn't: Autonomous Crete (1898 – 1912) and Experiments of Federalization”..., s. 554.

³⁵² Murat Eser, a.g.e., s. 50.

bir çözüme kavuşturulacağını söylüyorlardı. Böylece Meşrutiyetin ilanı için Rum cemaatinin desteğini arıyordu.³⁵³

Ancak kimi Rum toplulukları arasında da henüz meşrutiyet ilan edilmeden evvel Jön Türkler ile yapılan bu karşılıklı iyi niyet görüşmelerinin ve istişarelerin aslında Rum toplumu için pek bir fayda vermeyeceğini düşünmekteydiler. Örneğin Manastır Yunan konsolosu Dimaras, Jön Türklerin fikirlerinin Yunan ulusunun menfaatlerine hiç katkı sağlamayacağını her platformda dile getiriyordu.³⁵⁴

2.3.2. Meşrutiyet Rejimi ve Rumlar

İttihat ve Terakki Cemiyeti muhalefette iken gayrimüslim cemaatlerle arasını sıkı tutmuş ve meşrutiyetin ilanı ile cemaatler arasındaki gerginliğin son bulacağını ve daha güçlü bir Osmanlı yaratılarak tüm vatandaşlar ihya olacağını belirten bir dil kullanıyordu.³⁵⁵ Temmuz 1908 yılında Meşrutiyetin ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti muhalefette iken kullandığı dili pekiştiren bir siyasi politika ile hareket etmeyi hedeflemişti. O da hiç cemaat arasında din, dil, ırk ayrımı yapmaksızın bütün Osmanlı vatandaşlarını yasalar önünde eşit gören Osmanlıcılıktı.

İttihatçıların yeni rejiminin ilanından sonra benimsedikleri Osmanlıcılık politikası gereği önemli anlamda bir özgürlük ortamı meydana çıktı. Bu özgürlükçü ortamı dönemin basın – yayın faaliyetlerinden ve sivil toplum kuruluşlarından çok açıkça görebiliriz. Örneğin sosyalizmden milli iktisat politikasına, İslamcılıktan Türkçülüğe kadar birçok fikir rahat bir şekilde tartışıldığını görmekteyiz. Yine, aynı şekilde işçi grevleri, amele haklarının ahvali, kadının Osmanlı toplum yaşamı içerisindeki yeri ve onların hak ve hürriyetlerinin artırılması gibi muhtelif düşünceler devlet ricalinin en üst kademelerinde dahi dolaşmaya başlamıştı. Bunun gibi düşünceler yalnızca fikir aşamasında kalmadığı gibi bahsi geçen durumları iyileştirmek maksadıyla çeşitli kulüp ve cemaatler vücuda gelmişti.

³⁵³ Hasan Taner Kerimoğlu, **İttihat Terakki ve Rumlar (1908 – 1914)**, 1. b., Libra Kitap, İstanbul, 2009, s. 43.

³⁵⁴ Hasan Taner Kerimoğlu, **a.g.e.**, s. s. 45 – 46.

³⁵⁵ Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.e.**, s. 368.

Uzun bir istibdat dönemin ardından gelen özgürlük ortamı ile imparatorluk içerisinde yaşayan Müslüman veya gayrimüslim unsular da kendilerini ifade ediyor Arap Kulübü, Rum Kulübü, Kürt Kulübü gibi sivil toplum kuruluşları hayata geçirerek kendilerini ifade etmeye başladılar. Bahsi geçen İttihatçıların hayata geçirmeye çalıştıkları Osmanlıcılık fikrine katılmamakla birlikte onlar bu politikayı daha ziyade Türkleştirme politikası olarak görüyordu.³⁵⁶

İttihatçılara karşı oluşan bu muhalefetin en önde gelenlerini ise Rum cemaatleri oluşturuyordu. Bu karşı duruşun iki temel sebebi bulunuyordu. Birincisi İttihatçıların uygulamaya çalıştıkları merkeziyetçi politika Rum cemaatinin yıllardan beri Osmanlı hukuku içerisinde sahip oldukları ayrıcalıkların nihayeti anlamına geliyordu. Bu durum da onların kabul edeceği bir durum değildi. Zira yıllardan beri haiz oldukları imtiyazları kaybetmek istemiyorlardı. İkincisi ise İttihatçılar arasında hâkim olan milli iktisat düşüncesi idi. Yeni bir ekonomik anlayış ile hareket eden İttihatçıların en önemli gayeleri Müslüman – Türk sınıfının ticarete olan etkinliğini arttırmaktı. Oysa Osmanlı ticaretinde gayrimüslim sınıf daima ön plandaydı. Bu noktada Rumlar özellikle önemli bir yer tutmaktaydı. Müslüman Türk sınıfının ticarete yükselmesi demek Rumlar için yeni bir rakibin daha ortaya çıkması anlamına geliyordu.³⁵⁷

İttihatçıların hayata geçirmeye çalıştıkları merkeziyetçi ve milli iktisat düşüncesine dayalı yönetim anlayışı farklı cemaatler arasındaki gerilimi yükseltti ve yer yer bu gerilim şiddet olaylarına dönüştü. Rumlar her platformda uygulanan bu politikadan rahatsızlığını açık bir şekilde dile getiriyordu. Kısa bir süre sonra bu rahatsızlık Girit Adası'nda da kendini göstermeye başladı.³⁵⁸

2.3.3. 1908'deki Girit'in İlhak Girişimi

1908 yılının Ekim ayının beşinde Girit Meclisi aldığı karar üzerine Ada'nın Yunanistan ile birleştiğini ilan etti. Bu kararın sebeplerin sorgulayan araştırma ve incelemelere baktığımızda Türk ve Yunan kaynakları arasında farklı bakış açıları

³⁵⁶ Hasan Taner Kerimoğlu, **a.g.e.**, s. s. 94 – 65.

³⁵⁷ Y. Doğan Çetinkaya, **Osmanlı'yı Müslümanlaştırmak**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 133.

³⁵⁸ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, 4. b., C. 1/2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 182.

bulunmaktadır. Türk kaynakları daha ziyade o sıralar Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu iç ve dış sorunlara atıf yapmaktadır. Zira aynı yıl Bulgaristan'ın bağımsızlığı, Avusturya'nın Bosna – Hersek'i ilhakı gibi dış politika sorunların yanı sıra yeni rejimin oluşturmaya çalıştığı bürokratik ve toplumsal inşa süreci nedeniyle ortaya çıkan bazı iç sorunlar ile meşguldü. İşte Osmanlı Devletinin bu gibi sorunlar ile boğuştuğunun farkında olan Girit yönetimi, Büyük Devletlerin 1908'in Mart ayında askerlerini çekmeye karar vermesini de fırsat bilerek ilhak kararı aldıkları belirtilir.³⁵⁹

Yunan kaynaklarına baktığımızda ise Girit'in Yunanistan ile birleşme ilanı Jön Türklerin uygulama çalıştıkları fikirlerine karşı bir tepkiydi. Keza Yunan kaynaklarına göre İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hayata geçirmeye çalıştıkları Osmanlıcılık düşüncesi aslında gizli bir Türkleştirme politikası idi.³⁶⁰ Bu politikadan son derece rahatsızlık duyan Giritli Rumlar Eylül ayından itibaren Ada'nın muhtelif bölgelerinde Yunanistan ile birleşme için gösteriler düzenlendi.³⁶¹

Şunu da unutmamak gerekir ki 1897 yılında Yunanistan'ın Osmanlı karşında aldığı ağır hezimetten sonra Kral'ı tahtta tutan Girit'in muhtariyeti ve ileride birleşme umuduydu. Lakin bu umut şayet bir sonuca erişmezse Kral ve hatta hanedanın geleceğinin kararması kuvvetle muhtemeldi.³⁶²

Girit Meclisinin bu kararından akabinde Osmanlı Devleti büyük bir tepki ile karşıladi. Başta İstanbul olmak üzere tüm Osmanlı basının bu hareketi protesto etti.³⁶³ Üstelik İlhak kararı Osmanlı kamuoyunda da tepkiyle karşılandı. Anadolu'nun çeşitli coğrafyalarında gösteriler mitingler yapılarak “*Ya Girit Ya Ölüm*” sloganları atıldı. İttihat ve Terakki Cemiyeti ilhak kararının engellemek maksadıyla Büyük Devletlere başvurdu.³⁶⁴ Dönemin Sadrazamı Kamil Paşa ilhakın Büyük Devletlerce

³⁵⁹ Vahit Cemal Urhan, “Girit'te 1910 Yılında Yapılan Seçimler ve Müslüman Üyelerin Girit Milli Meclisinde Yaşadıkları Yemin Sorunu”, **Geçmişten Günümüze Girit**, ed. Ayşe Nükhet Adıyeke, Tuncay Ercan Sepetcioğlu, Kuşadası Belediyesi Yayınları, Ankara, 2017, s. 91.

³⁶⁰ Murat Eser, **a.g.e.**, s. 51.

³⁶¹ George Dalidakis, “Enosis, The Union of Crete with Greece”, **Crete Gazette**, Ocak 2006, s. 7.

³⁶² Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, 4. b., C. 1/2..., s. 181.

³⁶³ Ayşe Nükhet Adıyeke, Nuri Adıyeke, **Fetihten Kaybına Girit...**, s. 257.

³⁶⁴ Melike Öksüz, **a.g.m.**, s. s. 98 – 99.

onaylanacağı söylentileri üzerine İngiliz Büyükelçisine yazdığı bir mektupta endişelerini şu şekilde ifade ediyordu:³⁶⁵

“Girit’in Yunanistan’a ilhakının büyük devletlerce tasdik edilmesi ihtimali karşısında büyük bir inkisara uğradım, bu böyle olmaktansa Girit’in Kıbrıs gibi İngiltere tarafından işgalini tercih ederim ve eğer Girit Yunan’ca ilhak olursa bu bütün Ege adaları için fena bir örnek olacaktır.”

Büyük Devletler başta İngiltere olmak üzere bu karara kuvvetle karşı durdular. Yunanistan’ın bu teklifi onaylamaması için baskı uyguladılar. İngiliz Hükümeti Ada’da Osmanlı hâkimiyetini korumak ve mevcut düzeni sürdürmek maksadıyla yedi gemiden oluşan filoyu Ege’ye gönderdi.³⁶⁶ Hem Büyük Devletlerle hem de Osmanlı Devleti ile arasını bozmak istemeyen Yunanistan ise bu kararı kendi meclisinde onaylamadı.

2.3.4. Yemin Meselesi

İlhak kararının başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra Giritli Rumlar ve Megali İdea destekçileri ilhakin hem Yunan Meclisi’nde hem de uluslararası alanda kabul görmesine yönelik faaliyetlerini arttırdı ve bu amaçla 1908 yılından itibaren muhtelif teşebbüslerde bulundular.³⁶⁷ Nitekim 1909 tarihinin temmuz ayında Büyük Devletlerin askerinin çekilmesini fırsat bilerek Hanya Kalesi’ne Yunan Bayrağı çektiler ancak Osmanlı Devletinin protestoları üzerine bayrağı indirmek mecburiyetinde kaldılar.³⁶⁸

Girit’in ilhak çabaları ve isteği Rumlar nezdinde her geçen gün şiddetle artarak devam etti. 1910 yılına gelindiğinde Yemin krizi ortaya çıktı. Girit yerel yönetimi önce idari ve adli kadrolarda görev yapan memurların Yunan Kralı adına yemin etmesi zorunluluğunu getirdi. Bu zorunluluk başlangıçta muhtelif görevlerde bulunan kısıtlı sayıdaki Müslümanları da kapsıyordu. Ancak sonrasında Girit Genel Meclisi’nde de Yunan Kralı namına yemin zorunluluğu getirilmesi ve Meclis’te

³⁶⁵ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, 4. b., C. 1/2..., s. 124.

³⁶⁶ Werner Zürer, “ Girit Meselesi(1908 – 1912)”, (Çev. Mustafa Aydın), **İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S. 7, 2005, s. 158.

³⁶⁷ Vahit Cemal Urhan, **a.g.m**, s. 92.

³⁶⁸ Ayşe Nükhet Adıyeke, Nuri Adıyeke, **Fetihten Kaybına Girit...**, s. 259.

bulunan 16 Müslüman üyenin bunu reddetmesi üzerine yeni bir kriz ortaya çıktı. 9 Mayıs 1910 tarihi Girit Genel Meclisi açıldıktan sonra Rum üyelerin Yunan Kralı namına yemin etmesi ve 30 Mayıs tarihinde bu mecburiyete uymayan Müslüman üyelerin Meclis'e alınmaması kararı üzerine Osmanlı Devleti ve kamuoyu nezdinde şiddetli bir tepki ile karşılandı.³⁶⁹

2.3.5. Yunan Mallarına Karşı Boykot

Girit'te yaşanan bu hadiseler Osmanlı kamuoyunda son derece büyük rahatsızlıklar doğurdu. En son yaşanan Yemin meselesi Osmanlı hâkimiyetini tanımama anlamına geldiğinden mütevellit bu kamuoyunu öfkeliendirdi. Hatta dönemin Osmanlı basınında Girit'te yaşanan bu olaylardan ve Yunanistan'ın ilhak yönünde girişimlerinden dolayı savaş ilan edilmesini belirten yazılar kaleme alınıyordu. Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi bir yazısında Yunanistan'a savaş ilan edilmesinin sebeplerini şu şekilde belirtiyordu:³⁷⁰

- Yunan Kralı Avrupa ülkelerini tek tek dolaşarak Girit'i Yunanistan'a bağlamak için lobiler oluşturmaktadır.
- Osmanlı donanması Yunan donanmasından üstün olduğunu ve bu avantajın kullanılması gerektiği
- Büyük Devletler Yunanistan ile gizlice Girit'in ilhakı konusunda anlaştığı

Dönemin gazetelerinde de Büyük Devletlerin Girit'in Yunanistan ile birleşmesi hususunda hem fikir oldukları yazılıyordu. Keza Kopenhag'daki Büyük Devletlerin elçilikleri o sıralarda Kopenhag bulunan Yunan Kralına Girit Meselesi tanıma hususunda anlaştıkları haberleri Osmanlı basınında dolaşmaktaydı.³⁷¹

Gerçekten de bu tarz söylentiler Büyük Devletler arasında da ciddi bir şekilde dolaşmasına rağmen net bir atamıyordu. Çünkü Osmanlı kamuoyu Girit mevzu nedeniyle Rumlara karşı bir öfke ortaya çıkmıştı. Verilecek olası bir ilhak kararı Osmanlı coğrafyasında ikamet eden başta Rumlar olmak üzere tüm Hristiyanlar

³⁶⁹ Melike Öksüz, **a.g.m.**, s. 99.

³⁷⁰ Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, "Girit Giderse", **Hikmet**, C. 1, S. 7, 2 Haziran 1910, s. s. 1 – 2.

³⁷¹ Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, "Eğer Sahih ise Girit Yunanistan'a Verilmiş Demektir", **Hikmet**, C. 1, S. 8, 17 Eylül 1911, s. 1

yönelik bir takım nahoş olaylara vesile olabilirdi. Keza Osmanlı Devleti de savaş taraftarı değildi. Zira o sıralarda içinde bulunduğu ekonomik durum yeni bir savaşın giderlerini karşılayabilecek durumda değildi. Ayrıca olası bir savaş Ada'daki zaten elzem şartlar içerisinde yaşayan Müslümanların halini daha beter bir duruma sokabilirdi. Üstelik çıkabilecek bir savaş iki cemaat arasındaki gerginliği şiddet hadiselerine dönüştürebilir bu da İttihatçıların Osmanlıcılık politikasına büyük darbe vurabilirdi.³⁷² Ayrıca Büyük Devletlerle de arasını bozmak istemeyen Osmanlı Devleti savaş taraftarı durmuyordu.

Yemin Krizi ortaya çıkmasından sonra Osmanlı Devleti savaş ilan etmese de Yunanistan'a karşı boykot ilan etti. Ekonomik bir harp manasına gelen boykot aslına bakacak olursak Osmanlı coğrafyasında ilk defa uygulanan bir araç değildi. İlk olarak 1908 yılında Bosna Hersek'in işgal etmesinden sonra Avusturya – Macaristan'a karşı uygulandı.³⁷³ Sonrasında ise 1909, 1910 ve 1913 senesinde Yunanistan karşı meydana geldi. Bizim burada ele alacağımız Girit meselesi ile yakından alakalı olmasından mütevellit 1909 ve 1910 yıllarında ki boykot hareketleridir.

1909 yılındaki boykot kararı geniş kapsamlı olmayıp Yunanistan birleşme kararını veto etmesi üzerine son bulmuştu. Oysa 1910 yılındaki boykot hareketi bir öncekine nazaran daha geniş kapsamlı ve daha uzun süreli oldu. Her iki boykotun da temel sebebi Girit meselesiydi. Ancak İttihatçılara göre boykotların arkasında yatan asıl sebep bir birikmişlikti. Bu birikmişliğin temel nedeni ise Yunanistan'ın yıllardan beri Osmanlı Devleti aleyhine takındığı tutum ve benimsediği yayılmacı politikaydı. Dolayısıyla Girit meselesi Yunanistan'a karşı biriken öfkenin bir aracı konumdaydı. Girit'te ortaya çıkan problemler bardağı taşıran son damlaydı ve ortaya çıkması beklenen tepkinin bir vesilesiydi.³⁷⁴

Boykot hareketi İttihatçılar tarafından belirli program veyahut doğrudan istek üzerine ortaya çıkmış bir hareket değildir. Bilakis milletin istek ve arzusu

³⁷² Y. Doğan Çetinkaya, **a.g.e.**, s. 67.

³⁷³ 1908 Boykotu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Y. Doğan Çetinkaya, **1908 Osmanlı Boykotu**, 3.b., İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.

³⁷⁴ Hasan Taner Kerimoğlu, **a.g.e.**, s. 298.

doğrultusunda vuku bulmuştu. Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi boykotajın ortaya çıkış nedenini şu şekilde açıklamaktadır:³⁷⁵

“Biz boykotajı Yunanlıların haddini siyaseten olduğu gibi iktisaden dahi bize merbut ve muhtaç olduklarını anlatmak için yapıyoruz... Girit meselesinde Düvel-i Erbaa’nın Osmanlı’yı yok sayan tavrını yok edip onun menfaatlerini göz önüne alan kararlar almalıdır.”

Boykotaj hareketinin en ateşli savunucuları tabi ki de Girit göçmenleriydi. İzmir’de bulunan boykot cemiyetlerince alınan karar gereği Yunan mallarına boykot kararı verildiğinde özellikle İzmir ve Aydın gibi liman kentlerinde Girit göçmenleri mühim bir rol oynadılar. İşin örgütlenme kısmında büyük bir oynadıkları gibi eylem aşamasında da payları hiç azımsanmayacak kadar idi.³⁷⁶

Boykot kararı doğrudan halk tarafından verilmiş bir karardı.³⁷⁷ Boykot hareketi Osmanlı vatandaşı olan Rumları değil Yunanlıları ve Yunan mallarını esas alıyordu. Ancak Meşrutiyet Hükümeti boykot sırasındaki eylemlerin coşkusu ile yanlış kararlar verilip başta Osmanlı vatandaşı olan Rumların ve diğer Hristiyan vatandaşların zarar görmesini engellenmek maksadıyla çeşitli tedbirler aldı. Bu çerçevede emniyet güçleri arttırıldı, boykotaj cemiyetleri sıkı bir takip altına alındı ve boykot hedefinin amacını aşan yerlere gitmesine mahal verilmemesi için nasihat örgütleri oluşturuldu.³⁷⁸

İttihat ve Terakki Cemiyeti her ne kadar doğrudan Boykot hareketine katılmasa da hiç şüphe yok ki dolaylı yoldan bu halk hareketine destek veriyor ve hatta örgütlenme aşamasında mühim bir konuma haizdi.³⁷⁹ Ancak İttihat ve Terakki Osmanlılık politikasına zarar vermemek için elinden gelen tüm çabayı gösteriyordu. Rum vatandaşlara bir zarar gelmemesi için tedbirler alıyor boykotaj

³⁷⁵ Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, “Boykotaj Ne Vakit Kalkar”, **Hikmet**, C. 1, S. 11, 29 Haziran 1910, s. s. 2 – 3.

³⁷⁶ **BOA, DH. MKT.**, No: 2904/ 53; Y. Doğan Çetinkaya, **a.g.e.**, s. 82.

³⁷⁷ **BOA, DH. MKT.**, No: 2699/79.

³⁷⁸ **BOA, DH. MUİ.**, No: 102/17; **BOA, DH. MUİ.**, No: 102/9.

³⁷⁹ Bu dönemde İttihat ve Terakki üyesi olan Rıza Tevfik’in boykotaj eylemleri esnasında oynadığı rol hakkında detaylı bir bilgi için bkz. Y. Doğan Çetinkaya, **1908 Osmanlı Boykotu**, 3.b., İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.

cemiyetlerine nasihat örgütleri gönderiyordu. Ancak ne var ki boykotun ilk aylarından sonra şiddet seviyesi arttı ve Rum vatandaşlarında boykotajdan zarar görmeye başladı. Özellikle Giritli Müslümanların başrolü oynadıkları bu şiddet olaylarında Yunan dükkânlarına cebir kullanılmasının yanı sıra Rum vatandaşlarının da saldırıldığı yönünde şikâyet gelmeye başlamıştı.³⁸⁰

Tüm bunlara rağmen boykot hareketi esnasında Yunan ekonomisi ciddi anlamada zarara uğramıştı. Osmanlı basınında verilen bilgiye göre Yunan ekonomisi 500.000 lira zarar etmişti.³⁸¹ Öte yandan bu hareketten yalnızca zarar gören Yunanlılar değildi. İtalyan ve Fransız vatandaşlarının da olumsuz etkilendiğini görmekteyiz ve elçilerin bu mevzu üzerine Osmanlı bürokratlarına şikâyetlerini aktarıyorlardı.³⁸²

Bu tür gelişmelerden sonra Yemin meselesinde Yunanistan'ın geri adım atması ve Büyük Devletlerin yaşananlardan ötürü meydana gelen sıkıntılara bir nihayet vermek için muhtelif girişimleri ile yemin krizi son bulmuştur. Bundan dolayı Osmanlı hükümeti boykotajı sonlandırma kararı aldı.³⁸³ Lakin kitlelerin böylesine yoğun bir şekilde içinde bulunduğu bu hareketi sonlandırmak pek kolay olmadı. Bunun için ilk olarak boykot hareketinin yoğun bir şekilde görüldüğü İzmir, Aydın, Selanik, Trabzon ve Rize gibi liman kentlerine nasihat örgütleri gönderilmiştir.³⁸⁴

Lakin bu nasihat örgütlerine rağmen boykot devam etmiştir. Bunun üzerine kimi bölgelerde sert tedbirler alındığını görmekteyiz.³⁸⁵ Diğer yandan boykotaj hareketinin devam etmesi Girit'teki Müslümanlar için de pekte iyi sonuçlar doğurmadığını itiraf etmemiz ıktiza eder. Zaten zor şartlar altında yaşan Giritli Müslümanlar boykot hareketi ile birlikte Rumların kendilerine olan kin ve garezinin artmasına vesile oldu. Boykotaj nedeniyle muhtelif saldırılara maruz kalan

³⁸⁰ BOA, DH.MUİ., No: 5/15.

³⁸¹ Şehbenderzade Filipeli Ahmed Hilmi, "Boykotajın Tesirâtı", **Hikmet**, C. 1, S. 8, 18 Ağustos 1910, s. 1.

³⁸² Hasan Taner Kerimoğlu, **a.g.e.**, s. 304.

³⁸³ BOA, MV., No: 131/92.

³⁸⁴ Boykotajın sonlanması hakkında gönderilen nasihat örgütlerine yönelik detaylı bilgi için bkz. **BOA, DH. MKT.**, No: 2904/51; **BOA, DH. MKT.**, No: 2909/10.

³⁸⁵ **BOA, DH. MKT.**, No: 2896/81.

Müslümanlar zeytin mahsulü geldiği halde bunu gerçekleştiremeyip şehirle iltica etmek zorunda kaldı.³⁸⁶

1911 yılında Trablusgarp savaşının ortaya çıkması ve Osmanlı'nın Balkan Devletleri ile ilişkilerini pekiştirme evresinde olduğu bir dönemde Selanik Boykot Komisyonu ve İttihat ve Terakki Cemiyetinin İzmir merkez heyeti boykotaja son veren beyannameler yayınladılar. Bu beyannamelerde böylesi bir savaş durumunda olunması ve boykotaj hareketinin Osmanlı'nın Balkan devletleri ile ilişkilerine zarar vereceği gerekçeleriyle boykotaj son buldu.³⁸⁷

2.3.6. Kadı Tayini Meselesi

Girit meselesinden ötürü Osmanlı ile Yunanistan'ı karşı karşıya getiren bir başka mesele ise Kadı tayini sırasında çıkan anlaşmazlıktı. 1911 yılında Osmanlı Hükümeti Kandiye, Resmo ve Hanya'ya kadı tayin etmek isteyince Girit Genel Meclisi bunun anayasaya aykırı olduğu ifade etti. Dönemin Rum basınında çıkan haberlere göre Osmanlı Devleti bu mevzu üzerine ısrarcı olursa Ada'ya gönderilecek olan kadıları katledeceğini belirten yazılar kaleme alınıyordu.³⁸⁸

Büyük Devletler kadı meselesi yüzünden Girit'te tırmanan gerginliğin yeniden bir problem çıkarmaması adına Osmanlı Devletinden kadı tayini etelemesini istedi. Sonrasında Büyük Devletler aldığı karar gereği kadının Ada'nın Müslümanları tarafından seçilmesini Girit Hükümetine bildirdiler.³⁸⁹

Erteleme teklifi Ada'nın Müslümanları tarafından tepkiyle karşılandı. Öte yandan Hem Atina Hükümeti hem de muhtelif ülkelerde bulunan Rum lobileri nihai hedef olan ilhakı gerçekleştirmek adına Girit'e para ve iane yardımıyla bulunuyordu.³⁹⁰ Her geçen gün Girit'in kâğıt üzerinde kalan egemenliği Osmanlı'nın elinden kayıyordu. Bu da Müslümanları tedirgin ediyordu. Aynı dönemde İngiliz kabinesi içerisinde İngiliz Devletinin Girit politikasını eleştirerek Ada üzerine

³⁸⁶ BOA, HR. SFR. 3., No: 593/28.

³⁸⁷ Hasan Taner Kerimoğlu, **a.g.e.**, s. 308.

³⁸⁸ Melike Öksüz, **a.g.m.**, s. 107.

³⁸⁹ Ayşe Nühket Adıyeke, Nuri Adıyeke, **Fetihten Kaybına Girit...**, s. 270.

³⁹⁰ Şehbenderzade Filipeli Ahmed Hilmi, "Giridlilere İane Toplanıyor", **Hikmet**, C. 1, S. 34, 3 Eylül 1912, s. 2.

gereğinden fazla mesai harcadığını ve bunun İngiltere'nin asıl sorunlarıyla ilgilenmesine engel olduğu tartışmaları vardı. Bu tartışmalar bir taraftan Osmanlı kamuoyunu Ada'nın Yunanlılara bırakılacağı düşüncesini perçinlerken diğer taraftan İngiliz kabinesi içerisindeki Girit'e ilhak fikri tam olarak yerleşmemişti. Hatta Muhafazakâr partisi bu düşünceye şiddetle karşı çıkmıştı. Kabine de ilhak üzerine yapılan tartışmalardan birinde dönemin İngiliz Dış İşleri Bakanı Sir Edward Grey söz alarak ilhakı kesinlikle kabul etmeyeceklerini beyan etti. Üstelik Osmanlı hâkimiyetinin tartışmaya dahi açılmayacağını ve Ada'daki Osmanlı hakimiyetine aykırı bir duruma izin vermeyeceklerini belirtti.³⁹¹

Her ne kadar Büyük Devletler Ada'nın Yunanistan'a ilhakını tam olarak karar veremeseler de şurası su geçirmez bir gerçek ki Ada'da ki Osmanlı hâkimiyeti her geçen gün eriyordu.

2.3.7. Mebuslar Meselesi

Ada'nın Yunanistan ile birleşmesinde atılan adımlardan belki de en önemlisi 1911 yılının son aylarında Girit Genel Meclisinin Yunan meclisine gönderilecek üyeleri seçme ve gönderme çabası olmuştur.³⁹² Ancak Girit Genel Meclisini böylesi cesur bir adım attıran gelişme 1910 yılında Yunanistan'daki genel seçimler esnasında D. Rallis'in başında bulunduğu liberal parti o sırada Girit Genel Meclisinin başkanlığında olan Venizelos ve beş arkadaşını milletvekili adayı göstermesi oldu. Bu hem Osmanlı hem de Büyük Devletler nezdinde itirazlara sebep oldu. Osmanlı Hükümeti yasalara göre Osmanlı vatandaşı olan Giritli Venizelos'un Yunan parlamentosuna aday olması uygun olmadığını ifade ediyordu.³⁹³ Bu karar Osmanlı kamuoyunda da büyük infiale sebep oldu. Sırat- Müstakim yayınlanan bir yazıda Büyük Devletlerin ikiyüzlü politikası ve Osmanlı Devleti'nin Girit konusundaki pasif konumunu eleştirilerek, atılması iktiza eden adımların bir an önce atılması gerektiği vurgulanıyordu.³⁹⁴

³⁹¹ Abdulahad Davud, "Girit Meselesi ve İngiliz Siyaseti", **Beyanülhak**, C. 3, S. 66, 27 Haziran 1910, s. s. 1314 – 1317.

³⁹² Ayşe Nühket Adıyeke, Nuri Adıyeke, **Fetihten Kaybına Girit...**, s. 262.

³⁹³ Murat Eser, **a.g.e.**, s. 68.

³⁹⁴ Eşref Edip, "Girit Münasebetiyle", **Sırat-ı Müstakim**, C. 5, S. 106, 15 Eylül 1910, s. s. 33 – 34.

“ Devletler cevap verdi Venizelos Yunan tebaasıdır mebus olabilir lakin diğer dördü Osmanlıdırlar mani olunacaktır dediler. Bu ne rezalettir. Mademki Venizelos Yunanlı idi bu kadar vakittir neden Girid memuriyetinde tutuldu. Girid Osmanlı ise onlarda Osmanlı idiler ki memur oldular. Devletler Yunanlı olduklarını bildikleri halde neden bu aslını ve neslini saklayanların bizim vatanda icra-yı hizmette bulunmasına müsaade ettiler. Kanunumuz ve Girid Kanun-u Esasisi Ada’daki her bir memurun Osmanlı olması şarttır. Terk-i tabiet etmişlerse kimin haberi vardır. Ne vakt etmişlerdir. Hangi kanuna, usule tabien terk-i tabiet muamelesi olmuştur. Bunların hepsi zahmete değmez zahmete değmez yalanlardır. Avrupa bizi oyalıyor. Fakat bizde utanacak, kırılacak suret yok demek daha sahih bir nazariye olur. Devletler bizi susturmak için her vakit böyle hileler kurmuşlardır. Suda’daki bayrağı indirmekle bizi susturmuşlardır. Brüksel müzakeresiyle ağzımızı kapatmışlardır. Mahkemede ecnebi tercümanların kabulü meselesiyle münazaayı örtbas etmişler. Meclis-i Millide İslam azasının tahlifsiz kabulü ile İslam memurinin yeminsiz sözde istihdamı ile Osmanlı galeyanını bertaraf etmişlerdir. Boykotajda da ecnebi mallarının ihracı suretiyle Yunan ticaretini ve ticaret-i bahriyesini ihya etmişlerdir. Bu mebus meselesinde de beş kişiyi intihap ettirerek içinden üçünü istifaya zorlamak ikisini de Yunanlıdır diye kabul ettirmek desisesini kurmuşlardır. Bizde hala Avrupa hakkı gözetiyoruz. Osmanlı tebaasından üç Giridlinin mebusluğunu kabul etti. Diğer iki Yunanlı imiş ne yapalım deyip geçeceğiz diye aldanacaklardır. Bizde avanak Girid bizim “Ya Girit Ya Ölüm” teraneleriyle uyuşup kalacağız. Bakın ben size söyleyeyim vatandaşlar Girid’de her şey Yunan olmuştur. Yalnız bu mebus meselesi bizi Girid’e bağlayan en son halkadır. Bu da koparsa Girid’de Türklere veda demektir. Biz boyuna ölürüz, gideriz. Vermeyiz palavralarıyla vakit geçirdik, yeminler ettik. Fakat hiçbir defa sözümüzde durmadık. Bereket versin fakir hamalcıklara ve kayıkçılara ki yüzümüzü bir parça ak ettiler.”

Büyük Devletler ise bu karara büyük bir tepki ile karşılayarak Venizelos’un bu teklifi kabul etmesi halinde Girit’teki görevinden ayrılması gerekliliğini belirttiler. Ortaya konulan bu şart üzerine Venizelos Girit Genel Meclisi Başkanlığından ayrılarak bütün engelleme ve itirazlara rağmen Yunan parlamentosuna katıldı ve hatta Yunanistan’ın yeni başbakanı oldu.³⁹⁵

³⁹⁵ Ayşe Nühket Adıyeke, Nuri Adıyeke, **Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi...**, s. s. 349 – 350.

Bu hadise Girit Rumlarını ve Yunanistan'ı daha cüretkâr adımlar atmaya yöneltti. 1911 yılındaki Trablusgarp savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü çetin konumdan istifade etmek isteyen Giritli Rumlar bir sonraki seçimlerde Yunanistan'a göndermek üzere 25 üye belirlendi. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti Atina'daki elçisi aracılığıyla protesto etmiştir.³⁹⁶ Büyük Devletler ise Girit Genel Meclisi tarafından atılan bu adımı büyük bir tepki ile karşılayarak milletvekillerinin gönderilmesini engellemeye koyuldu. Büyük Devletler böylesi bir girişimin olması halinde Ada'yı abluka altına alacaklarının bildirdiler. Bunun üzerine Yunan başbakanı Venizelos Giritli üyelerin Yunan parlamentosuna katılamayacağı teminatını verdi. Buna bağlı olarak Büyük Devletler her hâlükârda böyle olası bir girişimin önüne geçmek maksadıyla Ada'yı beş gün boyunca karantinaya aldı.³⁹⁷

Büyük Devletlerin baskısı ile Yunan parlamentosuna katılması hedeflenen 25 üyenin engellenmesi üzerine Venizelos Yunan Meclisine katılmak üzere Atina'da bulunan Giritlilerden 30 kişi belirledi. Girit'teki mebus meselesi Balkan Savaşına kadar gündemde kaldı. Bu tartışmaların sürdüğü günlerde Osmanlı Devleti şayet Girit'ten Yunan Meclisine milletvekili katılımı olursa bunu savaş sebebi sayacağını açıklamıştı. Ancak bu Osmanlı'nın bu tehdidi pek karşılık bulmadı. 10 Ekim 1912 tarihinde Venizelos Giritli üyelerin Yunan parlamentosuna katılacağını ve her iki parlamentonun da aynı olduğunu duyurdu. Bu açıklamadan sadece dört gün sonra 40 Girit milletvekili büyük bir coşku ile Yunan Meclisine katıldı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti tıpkı daha önce çokça yaptığı gibi bir kez daha Atina Hükümetini protesto etti ancak bir sonuç alamadı. Nitekim kısa bir süre sonra Balkan Savaşı patlak verdi ve Osmanlı'nın bu savaştan ağır bir yenilgi ile çıkması üzerine 30 Mayıs 1913 tarihinde imzalanan Londra anlaşması gereği Girit Osmanlı toprağı olmaktan çıkıp resmen Yunanistan'a ilhak oldu.³⁹⁸

³⁹⁶ Melike Öksüz, **a.g.m.**, s. 109.

³⁹⁷ Ayşe Nühket Adıyeke, Nuri Adıyeke, **Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi...**, s. 350.

³⁹⁸ Melike Öksüz, **a.g.m.**, s. s. 110 – 112.

3. BÖLÜM: GİRİT MÜSLÜMANLARININ GÖÇÜ

3.1. Göç Kavramı ve Türleri

İnsanlık tarihinin ayrılmaz bir parçası olan göç olgusu Tarih, Sosyoloji gibi sosyal bilimler başta olmak üzere Ekonomi, Psikoloji ve hatta Hukuk gibi disiplinlerin ilgi alanına girmektedir. Böylesine geniş bir ilgi havuzuna haiz olan göç kavramının çalışma alanlarına ve bakış açılarına göre muhtelif tanımları mevcuttur. Ancak en basit ve genel anlamıyla kitlesel veyahut bireysel olarak yapılan bir yer değiştirme hareketi olarak tanımlayabiliriz.

İnsanları yer değiştirme hareketine maruz bırakan muhtelif sebepler bulunmaktadır. İlk çağlarda daha ziyade açlık, kıtlık ve iklim şartları gibi muhtelif sebepler ön planda iken sanayi devrimi sonrasında ise bu nedenler yerini siyasi, iktisadi, dini, eğitim ve sanayileşme gibi sebeplere bırakmıştır.³⁹⁹ Bu noktadan hareketle günümüzde yapılan göç tanımlarının ekseriyeti ikinci kısma girmektedir. Örneğin Türk Dil Kurumu'nun göç kavramını “Ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret” olarak tanımlayarak iktisadi ve siyasi mevzulara atıf yapmaktadır.⁴⁰⁰

Ancak göç hareketleri sadece zorunluluklardan ötürü kaynaklanmayabilir. Kişi özgür iradesi ile bir sebep aramaksızın başka bir şehre veya ülkeye göç edebilir. Bu tarz göçler hiçbir grup ya da siyasal yapı ve dini inancın baskısı olamadan da gerçekleşebilir. İster bir zorunluktan ötürü isterse de özgür irade ile gerçekleşen göçler iç göç ve dış göç olarak ikiye ayrılır. İç göçler bir ülkenin bir noktasından başka bir noktasına doğru yapılan göçlerdir. Dış göçler ise vatandaş olduğu ülkeden başka bir ülkeye doğru yapılan göç hareketidir. Göç kavramı içindeki bir diğer sınıflama ise geçici ve sürekli yapılan göçlerdir. Bir süreliğine çalışmak için veya yeni fırsatlar bulmak için yapılan göçlere geçici göçler denir. Mevsimlik işçi olarak ikamet ettikleri bölgeden iş sahalarına doğru giden insanlar bu kategoriye sokulabilir.

³⁹⁹ Buket Akıncı, Ahmet Nergiz, Ercan Gedik, “Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul” **Göç Araştırmaları Dergisi**, C. 1, S. 2, Temmuz – Aralık 2015, s. s. 60 – 61.

⁴⁰⁰ <https://sozluk.gov.tr/> (Son Erişim Tarihi: 24 Ekim 2021).

Örneğin günümüzde Çukurova topraklarında tarımsal işçi olarak çalışanları gösterebiliriz. Bu insanlar hasat sonrasında tekrar ikamet bölgelerine dönerler yani kalıcı bir durum söz konusu değildir. Geçici göçlerin aksine sürekli göçler ise göç edilen bölgeye yerleşme maksadıyla yapılan göçlerdir.⁴⁰¹

Aslında Türk tarihi içerisinde de göç olgusu önemli bir yer tutmakta olup, yukarıdaki kavramlara aşinadırlar. Orta Asya'dan beri sürekli bir göç halinde olan Türk toplumu içerisinde göç kültürü önemli bir yer teşkil etmektedir. Bilhassa Osmanlı İmparatorluğunun ilk ve son dönemleri göç olgusu olmadan yazılamaz. Balkan topraklarının Osmanlı nüfuzu altına girmesinden sonra fetih edilen bölgenin Osmanlı yönetim anlayışı ile pekişmesini sağlamak adına Anadolu bölgesinde bulunan Müslümanlar zorunlu göçe tabii tutularak Balkanlarda muhtelif bölgelere iskân ettirilmiştir. Lakin 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin toprak kaybetmeye başlamasından itibaren Balkanlar'daki Müslüman nüfus kimi zaman peyderpey kimi zamansa büyük kitleler halinde Anadolu'ya göç etmek mecburiyetinde kalmıştır.⁴⁰²

18. yüzyıldan itibaren yaşanan bu göç akınları ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu muhacir ve mübadil gibi kavramlarla tanışmıştır. Mübadele kavramı değiş tokuş manasına gelip tıpkı 1923 tarihinde imzalanan Lozan antlaşması gibi iki veya daha fazla devletin arasında imzalanan protokol vasıtasıyla göç yolları ve taşınmazların durumu gibi durumların belirli esaslara oturtularak gerçekleşen nüfus değiş tokuşuna mübadele denir. Bilhassa 19. yüzyıl Osmanlı belgelerinde sıkça karşılaştığımız muhacir kelimesine baktığımızda ise; Arapça kökenli bir kelime olup hicret kökünden türemektedir. Türkçe göç manasına gelen hicret sözcüğü göç edenlere ise muhacir denmektedir. Lakin muhacir sözcüğü Osmanlı'da göçmen sözcüğünden biraz daha farklı manada kullanılmaktaydı. 19. yüzyılda Balkanlarda, Kırım ve Kafkasya'da ardı sıra gelen toprak kayıplarından sonra gördükleri baskı ve

⁴⁰¹ Emre Dağışan, Selçuk Aydın, “ Göçün Sosyal Hayata Yansımaları: 93 Harbi Döneminde Oltu'dan Tokat'a Bir Göç Hikâyesi” **Geçmişten Günümüze Göç II**, ed. Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 2017, s. 739.

⁴⁰² Refiye Okuşluk Şenesen, **Çukurova Bölgesi Girit Göçmenleri**, Karahan Kitapevi, Adana, 2011, s. 2.

zulüm neticesinde Anadolu'ya göç etmek mecburiyetinde kalan insanlara muhacir denmekteydi.⁴⁰³

İnceleme alanı içerisine aldığımız Girit kaybından sonra mevcut Osmanlı topraklarına göç eden insanlara da muhacir denmektedir. Peki, bu insanları göçe teşvik eden zorunluluk muydu? Yani klasik Türk tarih anlayışında sıkça atıf yaptığı gibi bölge Hristiyanlarından gördüğü zulüm yüzünden mi hicret ettiler. Yoksa ardı sıra gelen isyanların yarattığı tahribat ile orta çıkan virane durumdan ötürü artık Ada da sağlıklı ve huzurlu bir şekilde yaşam mevcut olmadığının farkında olan Giritli Müslümanlar yeni bir başlangıç için mecburiyetten dolayı göç etmişler midir? Aslında her ikisinden biraz demek daha doğru olacaktır. Evet, kimi zaman Girit'in fark bölgelerinde Müslümanlar Hristiyan çetelerden ciddi anlamda zarar görmüş, evleri yağmalanmış, zeytin ağaçları yakılmış, hasatları tahrip edilmişti. Ancak sadece bu bakış açısı ile yaklaşmak kısmen basit bir yaklaşım olacaktır. Bu nedenle Müslümanları göçe sürükleyen sebepleri daha iyi anlamak için 1896 yılından itibaren gerçekleşen olayları ve yaşanan elem verici hadiseleri incelemek daha doğru olacaktır.

3.2. İç Göç

3.2.1. Müslümanları Göçe Sürükleyen Hadiseler

1896 yılında Ada'da çıkan ayaklanmalar neticesinde Müslümanlar ve Hristiyanların birbirlerine karşı ağır ve elem verici hadiselere girişmişlerdi. Her iki tarafta birlerine karşı yağma ve baskın faaliyetlerinde bulunuyor, birlerinin köylerini yakıyor ve evlerini tahrip ediyorlardı. Hangi tarafın kesin olarak suçlu olduğunu söylemek güçtü, lakin şurası bir gerçek ki Ada'nın ekonomik ve sosyal akışını etkileyen terör olayları ardı sıra yaşanmaktaydı. Bu olaylardan bilhassa Müslümanlar çok ciddi anlamda etkilenmişti. Zira silahlı Hristiyan çeteler Müslüman köylerine baskınlar düzenledikleri zaman büyük zararlar görmüş olan Müslümanlar şehirlere doğru göç etmek mecburiyetinde kalmışlardı. Bu mecburiyet nedeniyle Müslümanlar

⁴⁰³ Tuncay Ercan Sepetçioğlu, "İki Tarihsel "Eski" Kavram, Bir Sosyo-Kültürel "Yeni" Kimlik: Mübadele Nedir?, Mübadiller Kimlerdir?", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 3, Ocak 2014, s. s. 52 -53.

evlerini, mallarını geride bırakarak şehirlere doğru göç edince bunu fırsat bilen Hristiyan çeteler Müslümanların evlerini, ürünlerini ve hasatlarını yağmalayarak ateşe veriyorlardı.⁴⁰⁴

Ada'da her gün ardı sıra katliam haberleri birbirini kovalamaktaydı. Özellikle Müslümanların yoğun bir şekilde göç hareketini gerçekleştirdiği Kandiye vilayetinde acı haberler sürekli geliyordu. Ağustos düzenlemeleri bile Ada'daki kargaşayı nihayete erdirememişti. Kargaşa reformlara karşı olan mahallerde son sürat devam ediyordu. 24 Ağustos 1896 tarihinde Müslümanlar Strovrakia, Vastais, Apavo, Kalessa ve bütün Malevesi köyünü yaktı. Müslümanların bu saldırılarına misilleme olarak Gazi' de Müslümanlara saldırdı ve ayrıca bazı köyleri yaktılar. Bu kargaşalar neticesinde 4 kişi öldü 14 kişi yaralandı.⁴⁰⁵

Yine Ada'nın doğu kesiminden bir takım nahoş haberler gelmekteydi. Ada'nın doğusunda bir kıyı şehri olan İstiya kazasında gayrimüslim tebaa tarafından Müslümanlara karşı katliamlara girilmiş ve erkek, kadın ve çocuk olmak üzere 1. 146 kişi öldürülüp, 25 erkek hapsedildi. Ayrıca Müslüman tebaanın mülklerine el konulmuş, zeytin ağaçları yakılmış ve ürünleri yağmalamıştı.⁴⁰⁶

Ada'nın pek çok bölgesinde insanlık dışı hadiseler dur durak bilmiyordu. Müslümanların veya Hristiyanların birlerine karşı yaptıkları baskınlar ve saldırılar sonrasında daha şiddetli misillemelere neden oluyor bu da kargaşanın büyümesine sebebiyet veriyordu. 1896 yılında yaşanan olaylar sonucunda 5.180 Müslüman aile, 3.099 Hristiyan aile evsiz kaldı. Bu rakama göre 25.900 Müslüman evsiz kalırken 15.495 Hristiyan evsiz kaldığı tahmin edilmektedir.⁴⁰⁷ Aşağıdaki tabloda evsiz kalan ailelerin listesi ayrıntılı bir şekilde verilmektedir.⁴⁰⁸

⁴⁰⁴ Ayşe Nükhet Adıyke, Nuri Adıyke, **Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi...**, s. 322.

⁴⁰⁵ **Turkey No. 7(1897)**, No. 3.

⁴⁰⁶ Cengiz Parlak, "Girit'ten Çanakkale'ye Göçler", **Onsekiz Mart Üniversitesi (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi)**, Çanakkale, 2004, s. 23.

⁴⁰⁷ **Turkey No. 7(1897)**, No. 77 (EK 1).

⁴⁰⁸ **Turkey No. 7(1897)**, No. 77 (EK 2).

Tablo 3: 1896 Girit İsyanı Sırasında Evsiz Kalanlar

Şehir ve Bölgeleri	MÜSLÜMAN			HRİSTİYAN		
	Aile Sayısı	Evsiz Kalan Aile Sayısı	Evleri Zarar Görmüş Ailelerin Sayısı	Aile Sayısı	Evsiz Kalan Aile Sayısı	Evleri Zarar Görmüş Ailelerin Sayısı
Hanya Şehri	2385			944		
Cydonia	1158	300	-	4.156	150	900
Kissamos	442	300	-	4.184	450	100
Selinos	537	100	-	1.350	50	-
Toplam	2317	700	-	9.690	650	1, 000
Sphakia Şehri	-	-	-	1.172	-	-
Apakorona	} 268	} 267	-		200	20
Aghios Vassilios					178	11
Toplam	268	267	-		378	31
Resmo Şehri	1.451	-	-	599	-	-
Resmo	898	417	66	2.785	653	178
Mylopotamo	251	195	-	3.097	2	-
Amari	490	335	65	1.481	-	-
Toplam	1.639	947	131	7.363	655	178
Kandiye Şehri	3.595	-	-	1.450		
Malovisi	243	85	-	2.231	35	-
Temenos	537	87	-	880	45	-
Pedado	1.187	706	-	4.595	1.126	-
Monofatsi	1.195	1.589	-	1.280	200	-
Kenurio	505	493	-	1.796	} 10	-
Pyriotissa	141	108	-	923		-
Toplam	4.548	3.066	-	11.655	1.416	-
Sassithi Şehri	8	-	-	1, 234		

Mirabello	361	150	-	3.644	-	-
-	228	46	-	1.610	-	-
Hierapetra	635	-	-	1.790	-	-
Sitia(Estiye)	174	4	-	2.825	-	-
Toplam	2.105	200	-	11.103	-	-
Genel Toplam	18.135	5.180	131	49.911	3.099	1.209

Tablodan da görüldüğü üzere her iki halkta vuku bulan şiddetli münakaşalardan mütevellit ağır bir şekilde etkilenmişti. Tabloda evsiz kalan Müslümanların sayısı fazla iken zarar gören evlerde ise Hristiyan ailelerin sayısı fazladır.

Lakin Ağustos düzenlemeleri akabinde Ada'da kısmen de olsa sükûnet sağlanmış, asayiş geri kazandırılmıştı. Özellikle şehirlere göç etmek mecburiyetinde kalmış olan Müslümanlar gerekli güvenlik önlemlerin alındığı takdirde köylerine dönebileceklerini ifade ediyorlardı.⁴⁰⁹ Özellikle Aghios Vassilos ve Resmo bölgelerinde Müslüman mülteciler köylerine dönüyorlar. Ancak maddi olanakların yetersizliğinden dolayı yarısından fazlasının evlerine dönmesini engelliyordu. Bu mesele şehirlere göç etmiş tüm Müslümanlar için geçerliydi.⁴¹⁰ Müslümanlar köylerindeki zararlardan ve evlerinin tahrip olmuş olması nedeniyle köylerine dönmeyi reddediyorlardı. İngiliz Konsolosluğu ve Hanya Piskoposu bu durumdan büyük endişe duyuyorlardı.⁴¹¹ Bu koşullar altında Piskopos olası bir salgın hastalığın meydana çıkabileceğini belirtiyor ve acilen Büyük Güçlerden maddi yardım talebinde bulunarak Müslümanların köylerine dönmesinin sağlanması gerekliliği üzerinde duruyordu.⁴¹²

Tüm bu olumsuzluklara rağmen Hanya ve Resmo bölgeleri olağan hallerini geri kazandı ve bu bölgeye göç etmek zorunda kalan Müslümanların önemli bir kısmı köylerine döndü. Resmo ve Hanya'da başarılı bir şekilde evlerine dönmesi diğer bölgelerde dönüşü reddeden Müslümanlar üzerinde de tesiri olacağı

⁴⁰⁹ Turkey No. 7(1897), No. 3.

⁴¹⁰ Turkey No. 7(1897), No. 11.

⁴¹¹ Turkey No. 7(1897), No. 17.

⁴¹² Turkey No. 7(1897), No. 22.

varsayıyordu. Bu varsayıma göre Ada'nın farklı bölgelerinde bulunan Müslüman göçmenler nezdinde beklenmedik bir muhalefet çıktığında dahi daha az zorlukla karşılanacağı bekleniyordu.⁴¹³

Resmo ve Hanya'da geri dönüşler kısmen bir başarı göstermiş olsa da Kandiye'de durum hiç iç açıcı değildi. Keza Girit Valisi İsmail Hakkı 1898 yılında 40 binden fazla Müslümanın Kandiye'ye göç etmek mecburiyetinde olduğunu ifade ediyordu.⁴¹⁴ Bu insanlar köylerinin yakıldığını ve evlerinin yağmalandığını belirterek dönmeyi reddediyorlardı. Ayrıca bölgedeki üretimde oldukça düşmüştü. Vali tarafından gönderilen jandarma komutanı Bukolis muhtelif köy ve mahallerde çoğunluğu Müslümanlara ait olan 2.000 zeytin ağacının yandığını belirtiyor.⁴¹⁵ Zaten evleri yıkılmış veya yakılmış olan Müslümanların en önemli geçim kaynakları olan zeytin ağaçlarından da mahrum kalmışlardı. Bu sebeple köylerine dönmek için bir neden bulamıyorlardı.

1896 olaylarının tahrip gücü çok yüksekti ve bilhassa Kandiye şehri ve onun sakinleri üzerinde tesiri çok büyük oldu. Pediada bölgesinde yaşanan olaylardan sonra tahrip olan ev ve köyler:⁴¹⁶

Tablo 4: 1896 Olayları Sonucunda Pediada Bölgesinde Tahrip Olan Ev ve Köyler

Müslüman Evler	706
Hristiyan Evler	1.126
Tamamıyla Yanmış Müslüman Köyler	20
Kısmen Yanmış Müslüman Köyler	4
Tamamıyla Yanmış Hristiyan Köyler	15
Kısmen Yanmış Hristiyan Köyler	19

Öte yandan Ada'da bu göç süreci sadece Müslümanlara yönelik değildi. 1896 yılından itibaren ortaya çıkan terör olayları üzerine Giritli Hristiyanlar Yunanistan'a

⁴¹³ Turkey No. 7(1897), No. 34.

⁴¹⁴ Ayşe Nühket Adıyke, Nuri Adıyke, *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi...*, s. 322.

⁴¹⁵ Turkey No. 7(1897), No. 43.

⁴¹⁶ Turkey No. 7(1897), No. 51 (EK 1).

göç etti. Dönemin Yunanistan Başbakanı Deliyannis en az 10.000⁴¹⁷ Giritli Hristiyan'ın göç ettiğini ifade ediyor.⁴¹⁸ Müslümanlar Hristiyanlarla aralarındaki şiddetli münakaşalardan sonra şehirlere doğru göç etmeye başlayınca ya Camilere sığınmışlar ya da Hristiyanlar tarafından boşaltılan evlere yerleşmişlerdi. Ağustos düzenlemelerinden sonra Ada nispeten sükûnet kazanınca Yunanistan'daki Giritli Hristiyan göçmenler evlerinin Müslümanlar tarafından işgal edildiğini belirterek evlerini talep ediyorlardı. Bu nedenle Müslümanlara köylerine dönmeleri hususunda baskı yapıyorlardı. Fakat yukarıda belirtilen nedenlerden ötürü Müslümanlar köylerine dönemiyor, dönmek istemiyorlardı. Müslümanların böylesi yaman bir ikilem içerisinde kalması ise onların öfkelerini daha da artmasına sebebiyet veriyordu.⁴¹⁹

İşte böylesine sorunların tam olarak çözülemediği bir dönemde 1897 isyanın patlak vermesi işleri daha da içinden çıkılmaz bir hale getirdi. İsyanın perde arkasında muhakkak ki Megali İdea fikri ve onun savunucuları, Yunanistan'ın maddi ve manevi desteği sayılabilir. Diğer taraftan Müslümanların şehirlerdeki Hristiyan evlerini işgal etmek zorunda kalması ve bu durumdan son derece rahatsız olan Yunanistan'daki Girit göçmenleri, evlerini geri kazanmak için baskı yapıyor ve bu da gergin olan ortamı daha da ateşliyordu. Bu noktada 1897 isyanı diğer Girit isyanlarından ayrılıyordu. Çünkü Hristiyanların evini geri istemesi, Müslümanların hem evlerinin yanması hem de üretim ürünlerinin tahrip olması ve de yağmalanması gibi problemler kısa sürede çözülecek sorunlar değildi. Bu yüzden her iki halkta bu sorunların bir an önce çözülmesini istiyordu. Bu tarz sorunların yarattığı gerginlik nihayetinde 1897 yılının ilk günlerinde yıkıcı etkilere sebep olan isyanlar çıkmasına vesile oldu ve hiç kuşku yok ki isyan hem Müslüman hem de Hristiyan halk üzerinde oldukça kötü etkiler yarattı.

⁴¹⁷ Alman gazeteleri 1898 yılına değin Girit'ten Yunanistan'a 17 bin kişinin göç ettiğini beyan etmekteydi. "Girit", **Ahenk**, 12 Haziran 1898, s. 2.

⁴¹⁸ Turkey No. 7(1897), No. 35; Kargaşaların meydana gelmesinin akabinde Hristiyanlar kabile kabile Yunanistan'a göç etmesi ne Yunanistan Devletinin ne de Girit eşkıyasının istediği bir şeydi. Çünkü nüfus dengesinin Müslümanlar lehine bozulmasını istemiyorlardı. Şayet böyle bir durum söz konusu olursa Girit'in Yunanistan'a ilhakı emeline büyük darbe vuracaktı. Bunun için Megali İdea taraftarı olan bozguncular Hristiyanların Ada'dan göç etmesine mani oluyorlardı. "Girit", **Ahenk**, 6 Mayıs 1897, s. 3.

⁴¹⁹ **Turkey No. 7(1897)**, No. 67.

1897 yılının Ocak ayından itibaren Ada'dan kötü haberler ardı ardına geliyordu. Müslümanlar ve Hristiyanlar birbirlerine karşı en ağır tecavüzlerde bulunuyor ve karşılığında verdikleri misillemeler işleri daha da zorlaştırıyordu. Bu olaylar sırasında Girit tarihinin gördüğü en ağır katliamlardan bir Estiye kazasında meydana geldi. Öylesine şiddet içeren hadiseler vuku buluyordu ki Müslümanlar mülklerini terk etmek zorunda kalıp camilere sığınıyor, camiler petrol veya dinamitle ateşe veriliyordu. Bu korkunç cinayetler ve vahşet neticesinde 28 Müslüman vatandaş haricinde tüm Müslümanlar öldürülmüştü. Bu elem haberi Bab-ı Ali'ye nakl eden telgraf yazıldığı sırada da Vandalizm devam ediyordu ve gönderilen telgrafta 8 Müslüman köyünün de hala kuşatma altında olduğunu ve bu köylerdeki Müslüman ahalinin ahvalinden de haber alınamadığı aktarılmaktaydı.⁴²⁰ Tahmiscizade Mehmed Macid Efendi 23 Ocak 1897 tarihinde yaşanan olayları şu şekilde açıklamaktadır:⁴²¹

“23 Ocak 1897’de Hanya’da Rumların Müslümanlar üzerine kurşun yağdırmaya ve Müslümanların da buna şiddetle karşılık vermesiyle aniden patlak veren kavga, Ada’nın bir ucundan öbür ucuna kadar yayılmıştı... Gerçekten iki üç gün zarfında isyan olanca şiddetiyle Ada’nın her yerine yayıldı. Her tarafta silah sesinden, top gürültüsünden; köyleri, şehirleri bir ateş yığını haline çeviren yangın çatırtısından; yaralıların, dul kadınların, şehit yetimlerinin iniltisinden başka bir şey işitilmiyordu. O sırada Ada’nın doğusundaki “İstiye” kazasından gelen vatandaşlarımız, Rum barbarları tarafından camilere kapattırılıyor, dinamit veya petrole ateşe veriliyordu. Üç dört gün içinde Ada’nın o ücra köşesinde kadın, erkek, büyük – küçük binden fazla Türk kardeşlerimiz en vahşi, en alçakça bir şekilde imha edildi.”

Mehmed Efendinin de bahsettiği gibi Girit’te durum hiçte parlak olmadığı gibi durum her geçen gün daha da fenalaşıyordu. Osmanlı kaynaklarına göre Estiye’deki katliamda 2500 kişi öldüğü belirtiliyordu. Bu rakam abartılı olmasına rağmen olayların vahameti gerçeğini değiştirmiyordu.⁴²² İngiliz kaynaklarına göre

⁴²⁰ **Turkey No. 11(1897)**, No. 126; Ayşe Nükhet Adıyeke, “Girit Muhacirlerinin Terk-i Mal Etmelerine Dair”, **Geçmişten Günümüze Göç II**, ed. Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 2017, s. 1113.

⁴²¹ Tahmiscizade Mehmed Macid, **a.g.e.**, s. s. 39 – 40.

⁴²² **Turkey No. 10(1897)**, No. 154.

Şubat 1897’de Estiye’de Hristiyanlar tarafından öldürülen Müslümanların sayısı şu şekildedir:⁴²³

Tablo 5: Şubat 1897 Estiye’de öldürülen Müslümanların Sayısı

BÖLGE İSİMLERİ	ERKEK	KADIN	TOPLAM
Daphne	82	74	156
Sikia	63	81	144
Stravodoxari	55	53	108
Ethia	43	33	76
Palicpetsi	34	37	71
Ziro	59	42	101
Ahladia	34	9	43
Arinama	21	21	42
Vari	17	19	36
Zakathos	3	-	3
Kria	10	5	15
Paraspori	4	-	4
Roukaka	7	1	8
Lithinos	5	5	10
Handra	1	1	2
Gonia	1	-	1
Mina	2	3	5
Sklavons	11	4	15
Kato Piscopi	3	3	6
Pilalimata	2	2	4
Tourtoulons	1	-	1
Genel Toplam	453	393	851

Aynı dönemde Ada’nın farklı bölgelerinde de kargaşa ve terör olayları hüküm sürmekteydi. Hanya’da son zamanlarda çıkan ateş ve çatışmalar neticesinde

⁴²³Turkey No. 12(1897), No. 140 (EK 1).

Hristiyanların 73 evi, 51 dükkânı; Yahudilerin 4 evi, 4 dükkânı; Müslümanları 11 evi, 83 dükkânı; toplamında şehirde 138 dükkân, 88 ev tahrip olmuştu.⁴²⁴

Kısaca bilanço çok ağırdı ve bu bilanço Yunanistan'ın Girit'e asker göndermesi ile daha arttı. Osmanlı Devleti de Yunan ordusunun Girit'e ulaşmasını büyük bir tehdit olarak görüyor ve sayıları 70. 000'in üzerinde olan Girit Müslümanlarının tamamen ortadan kalkabileceği endişeni elçilikler aracılığı Avrupalı Devletlere iletliyordu. Yunan Dış işleri bakanı ise cinayet ve kargaşanın asıl sebebinin reformları engellemeye çalışan Müslümanlar olduğunu ifade ediyor ve Albay Vassos emrinde karaya çıkan birliklerin asıl gayesinin Hristiyanları Müslüman zulmünden korumak olduğunu ifade ediyordu.⁴²⁵ Ancak Yunan Bakanın bu açıklaması Britanya Dış işleri bakanlığınca dahi abartılı bir ifade olduğunu kabul ediyordu. Yaşanan kargaşalarda en az Müslümanlar kadar Hristiyanlarında sorumlu olduğunu söylüyor ve Girit'e asker gönderen Yunan Hükümetinin ahmakça bir davranışta bulunduğunu ve bunun da Ada'da var olan şiddeti arttıracaklarını ifade ediyordu.⁴²⁶

Nitekim Yunan ordusunun karaya ayak basmasının akabinde Ada'nın batı tarafında bulunan ve 6.000 Müslümanın yaşadığı Selene bölgesinden sonuçları çok ağır olan bir başka katliam haberi daha geldi. Yunan askerlerinin Osmanlı askerlerini ve Müslüman ahalisini top ateşine tutması ile kargaşa patlak verdi.⁴²⁷ Selene'nin Sarakina bölgesinde 61'i çocuk, 20'si kadın olmak üzere toplam 104 kişi öldürüldüğü haberi Müslümanlar arasında şok etkisi yaratmıştı.⁴²⁸ 22 Şubat tarihli Times gazetesinde katliama uğrayan ve askeri hastanede yaralı bir şekilde yatan kadınlardan biri ile bir röportaj yayınlandı. 20 yaşında olan bu kadının aynı şekilde kocası da aynı hastane de yaralı olarak yatıyordu. Olaylar sırasında annesi ve kardeşi öldürülen kadın kocası ile birlikte Selino'dan yaklaşık iki saatlik uzaklıktaki Sarakina koyunda toplandıklarını ve Hristiyanların Müslümanların elinde bulunan rehinelere karşılık kendilerini tuttuklarını belirtiyordu. Sonrasında Müslümanlar Hristiyanların rehine takas teklifini kabul etti lakin yoldayken Hristiyanların

⁴²⁴ **Turkey No. 10(1897)**, No. 124.

⁴²⁵ **Turkey No. 11(1897)**, No. 1.

⁴²⁶ **Turkey No. 11(1897)**, No. 13.

⁴²⁷ Pınar Şenışık, **a.g.e.**, s. 186.

⁴²⁸ "The Crisis in the East", **Times**, 19 Şubat 1897, s. 5.

saldırısına maruz kaldıklarını ve neticesinde 64 kadın ve çocuğun öldürüldüğünü beyan ediyordu. Ayrıca gazete de Hastanede yaralıların durumunun hiç iyi olmadığını ve vücudunda 3 kurşun bulunan 5 yaşında küçük bir kızın yattığı ifade ediliyordu.⁴²⁹

Estiye ve Selino'daki Müslümanlar yönelik katliam haberi Resmo'da Müslümanlar arasında heyecan yarattı. Dindaşlarının zulme uğradığını gören, duyan Müslümanlar, Hristiyan isyancıların bulunduğu bölgelere saldırmaya başladılar. Bu sebeple Resmo'yu bir panik havası sarmış durumda idi. Müslümanlar şehirdeki bütün köy ve mahallelere baskınlar düzenliyor ve Hristiyan evlerini yağmalyordu. Şehirde kalan diğer Hristiyanlarda bu panik havası nedeniyle gemilerle şehri terk ederek Yunanistan'a kaçtı.⁴³⁰

Diğer taraftan Estiye ve Selino katliamlarından sonra Ada'daki Müslümanların endişesi de arttı. Hali hazırda sürekli şehirlere yönelik göçün yaşandığı dönemde ardı sıra gelen katliam haberleri üzerine Müslümanlar şehirlere göçü hızlandırdı. Bilhassa Hanya'nın kırsal bölgesinde Hristiyan çetelerin saldırı faaliyetleri ve Müslüman ahalinin gördüğü zararlar neticesinde şehirlere doğru göç ediyorlardı.⁴³¹

Bu dönemde Müslümanların şehirlere göç etmesinin en büyük nedeni güvenliktir. Keza şehirlere de Büyük Devletler kısmen güvenliği sağlamış durumda idi. Oysa kırsal bölgelerde durum tam tersiydi. Bu yüzden Müslümanlar en azından can güvenliklerini garanti altına almak amacıyla şehirlere göç etmekteydi. Hatta Estiye ve Selino kazalarından sonra Büyük Devletlerin elçileri bölgedeki Müslümanları korumak maksadıyla kendi gemi veyahut askerlerinin koruması altında onları şehirlere intikal ettirmişlerdir.⁴³² Resmo müftüsü Salih Efendi Büyük Devletlerin bu muamelesinden ötürü teşekkürlerini bildiren bir yazı kaleme aldı. Bu yazıda bundan sonraki günlerde Müslümanların arzuları ve Büyük Devletlerden beklentilerini şu şekilde açıklamıştı:⁴³³

⁴²⁹ “The Crisis in the East”, **Times**, 22 Şubat 1897, s. 5.

⁴³⁰ “The Crisis in the East”, **Times**, 22 Şubat 1897, s. 5.

⁴³¹ **BOA, Y. PRK. ASK.**, No: 112/5.

⁴³² Pınar Şenışık, **a.g.e.**, s. s. 184 – 189.

⁴³³ **Turkey No. 10(1897)**, No. 205.

“Sayıları 100.000’ni aşan Girit Müslüman sakinlerinin tek arzusu diğer ada sakinleri ile barış içinde yaşamak ve ülkenin refahına katkıda bulunmak olmasına rağmen Hristiyanlar tıpkı geçmişte olduğu gibi bugünde Yunanistan Adayı işgaliyle birlikte Müslüman kimliğini ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. Geçen Mayıs ayındaki olaylardan sonra Büyük Güçler Girit’i kontrol altına aldığında şu ana kadar Hristiyanların kötü muamelelerine maruz kalmış olan Müslüman sakinler, barış içinde yaşayabilecekleri, köylerine dönüp, evlerinin onarılması konusunda Büyük Güçlere güveniyordu. Fakat Hristiyanlar hala tahrip etme arzularından vazgeçmiyor aksine daha şiddetlenerek artıyor. Resmo ve Kandiye’de epeyce kayıptan sonra Hristiyan çeteler püskürtüldü. Ancak bilhassa Hanya’da kadın, çocuk ve erkekler barbarca katledildi. Daha Selino’dakilerin durumları bile tam olarak bilinmemektedir. Sitia’daki 15 Müslüman köydeki 2000 üzerindeki Müslüman insafsızca katlediliyor ve Hazine destekli Helenik savaş gemileri Girit sularında geziyor ve savaş mühimmatlarını isyancılara aktarıyordu. Onlar ise aldıkları mühimmatlarla Osmanlı gemilerine savaş açıyor ve muhtelif saldırılarda bulunuyordu. Biz tamamıyla ikna olduk ki insanlığın ve uygarlığın koruyucuları denizden ve karadan Müslümanların blokajına izin vermeyecektir. Ada’da mülkiyet çıkarları olan çok sayıda Müslümanın yok edilmesi olağanüstüdür. İnsanlığın adına hakkımızı korumak, blokajdan uzak tutmak ve geleceğimizi sigortalamamız için yalvarıyoruz.”

Salih Efendi’nin Hristiyan çetelerin saldırılarından ve Yunanistan Devletinin tutumundan dem vurarak, Müslümanların aciz ahvalinden bahsettiği durum, Büyük Devletlerin de dikkatini celp etmiş olacak ki Sarakina köyünde ve Selinos bölgesinde 104 Müslüman vatandaşın öldürülmesi ve hemen hemen her bölgede Hristiyan blokajının sürmesi üzerine Amiraller Polaiohora ya da Selinos – Castelli bölgesine savaş gemilerinden birinin gönderilmesini kararlaştırdılar. Aynı zamanda bu hamle Müslümanlardan gelecek olası bir misillemenin önüne geçmek istiyorlardı. Oraya varıldığında Müslümanlara tıbbi yardım sağlandı. Sayıları 700’ü bulan Müslüman mültecilerin Büyük Devletlerin bu tavrından dolayı mutlu ve minnettar oldular.⁴³⁴

Bab-1 Ali ise Müslümanların uğradıkları zulüm karşısında sessiz kalmayarak, bu yaşananları Büyük Devletlere şikâyet etmekteydi. Müslümanların şehirlere göç

⁴³⁴ Turkey No. 10(1897), No. 249.

ettiğinin farkında olan Bab-ı Ali zeytin zamanı geldiği halde emniyet noksanlığından ötürü şehirden çıkamadıkları için Müslümanların işlerinden geri kaldıklarını, şehirlerdeki yığılmalardan ötürü salgın hastalıkların her an patlayabileceğini bildiriyordu.⁴³⁵

3.2.2. Girit Müslümanlarına Yönelik Yardımlar

1897 yılının yaz aylarına geldiğimizde Kandiye’de 25.000, Lassitti’de yaklaşık 6.000 ve Resmo’da 52.000 Müslüman şehirlere yığılmıştı.⁴³⁶ Bu şehirlerdeki Müslümanların halinin de pek parlak olmadığını itiraf etmemiz gerekiyor. Çoğu Müslümanın sığınacak barınak, hatta çadırları bile yoktu. Ayrıca Müslümanlar tarafından işgal edilmek zorunda kalan Hristiyan evleri yüzünden Hristiyanlar Yunanistan’dan dönemiyordu.⁴³⁷ Bu yüzden Yunanistan’daki Giritli mülteciler sürekli olarak hem Yunan Kralına hem de Büyük Devletlere evlerini geri kazanmak adına baskı kuruyordu. Belki de bu yüzden ki onlar evlerini kazanmak ve mülklerinin yağmalanmasını engellemek adına Megali İdea’ya sıcak bakıyor ve normalden fazla destek veriyordu.

Blokaj altında olan Müslüman köy ve mahallelerinde kargaşa devam ediyor ve bu kargaşa sırasında Müslümanların malları, tarlaları zeytin ağaçları vs. tahrip ediyor, yakılıyor veya yağmalanıyordu. Bir taraftan evleri Müslümanlardan geri isteyen Hristiyanlar, şehirdeki Müslümanlara baskınlar düzenleyip Ada’yı terk etmeye zorlarken diğer taraftan Ada’nın Resmo ve Hanya gibi büyük şehirlerinde salgın hastalıklar patlak vermişti.⁴³⁸

Görüldüğü üzere Ada’da Müslümanlar için artık düzenli bir yaşam pek mümkün görülüyordu. Şehrin suyu bile bozguncular tarafından kesilmiş, Müslüman halk sağlıksız kuyu sularına mahkûm edilmişti. Şehirdeki Müslümanların hayvanları susuzluktan ötürü telef olmasının yanı sıra Hristiyan bozguncular düzenledikleri baskınlarla koyun ve keçileri öldürüyor ya da çıkan olaylar

⁴³⁵ Turkey No. 11(1897), No. 423; BOA, MV., No: 133/14.

⁴³⁶ Turkey No. 12(1897), No. 62.

⁴³⁷ Turkey No. 12(1897), No. 167.

⁴³⁸ Turkey No. 12(1897), No. 199 (EK 1); Turkey No. 12(1897), No. 88.

neticesinde çobanlar öldürülüyordu.⁴³⁹ Zaten zeytin ağaçlarının yanması ve mal, mülk ve ürünlerinin yağmalanması ile epeyce sıkıntı içine düşmüş olan Müslümanların bir de hayvanlarının ya da çobanlarının öldürülmesi son kalan geçim kaynaklarının da yok olmasına neden oluyordu.

Büyük Devletlerin bölgede yaptığı incelemelerde halkın çok huzursuz olduğunu ve Müslümanların vahim durumundan mütevellit valinin çok çaresiz olduğunu beyan ediyorlardı.⁴⁴⁰ Bu acı tablo karşısında Müslüman nüfusun önemli bir bölümü de Girit Adasını terk etmek niyetindeydi. Zira kargaşalar sırasında büyük oranda zarar gören Müslümanlar Anadolu'ya ya da Rodos'a göç ederek yeni bir yaşam kurma amaçlıyorlardı. Hadiseler sırasında hemen hemen bütün Müslüman köyleri yakılmış, zeytin ağaçları ve Müslümanların hasat ve mülkleri mahvolmuşu. Olaylar sırasında çobanlarını bile büyük oranda kaybeden ve hiçbir üretim olanağı kalmayan Müslümanların mahvolan zeytin ağaçları yerine yenilerini alması yarım yüzyılı bulacaktı. Dolayısıyla Müslümanları köyelerine dönmek için hiçbir cazip yan kalmadığından Ada'yı terk etmek istiyorlardı.⁴⁴¹

Nitekim daha 1896 yılında Müslümanlar Anadolu'ya doğru göç etmeye başlamışlardı. Fakat Osmanlı Devleti bu göç dalgasından pek memnun olmadığı gibi bunun önüne geçmek istiyordu. Zira 70.000 civarında Müslümandan önemli bir kesiminin göç etmesi Ada'daki sosyal ve demografik yapının bozulmasına sebep olacak bu da Girit'in kaybına yol açabilirdi. Ayrıca böylesi bir göç hareketinin Osmanlı Devletinin de iktisadi ve sosyal yapısını sarsacaktı. Dolayısıyla Bab-ı Ali olası bir göçün önüne geçmek istiyordu.⁴⁴² Bunun yolu da bilhassa 1897 isyanı ile birlikte perişan bir şekilde şehirlerde yaşamak mecburiyetinde kalmış Müslüman göçmenlerin barınma, erzak gibi ihtiyaçlarının karşılanmasından geçiyordu.

⁴³⁹ **Turkey No. 12(1897)**, No. 24 (EK 2); Ayşe Nühket Adıyeke, "Girit Muhacirlerinin Terk-i Mal Etmelerine Dair", *Geçmişten Günümüze Göç II...*, s. 1114.

⁴⁴⁰ **Turkey No. 12(1897)**, No. 89.

⁴⁴¹ "The Cretan Question", **Times**, 24 Mart 1897, s. 7.

⁴⁴² **BOA, MV.**, No: 129/30, Hatta Dahiliye Nezareti Ada'dan olası göçe mani olmak maksadıyla Girit Müslümanlarının diğer vilayetlere girmesini yasaklamıştı. Erdal Taşbaş, "Osmanlı Topraklarına Yapılan Göçler ve Muhacirin-i İslam Komisyonu", **Akdeniz Üniversitesi SBE (Yayınlanmış Doktora Tezi)**, Antalya, 2011, s. 100.

Keza 1896 – 1898 yılları arasında 3. 000 Müslüman Rodos Adası ve İzmir’e göç etmişlerdi.⁴⁴³ Geri kalanların göçünü engellemek amacıyla Bab- ı Ali Büyük Devletlere Müslümanların emniyetlerinin sağlanması hususunu sıklıkla talep etmekte ve aynı zamanda kıyı bölgelerinde muhtaç durumda olan Müslümanların iâşe ve barınma ihtiyaçlarını karşılamak için 1896 yılından itibaren yardım yapılmasını kararlaştırdı.⁴⁴⁴

Girit yerel yönetimi tarafından iç göç başladığında ekmek yardımı yapılmaya başlamıştı.⁴⁴⁵ Lakin bu yardım şehirlerde çok zor şartlar altında yaşayan Müslümanların ihtiyaçlarını karşılamaktan çok uzaktı. Zira şehirlerdeki nüfus her geçen gün artmaktaydı ve yerel yönetim bu insanların yardım taleplerini karşılayamıyordu. Bu nedenle Girit Müslümanları gördüğü zarar ve zulümden ötürü maddi ve manevi anlamda Bab-ı Ali’den yardım isteyen telgraflar gönderiyordu.⁴⁴⁶ Bundan dolayı Bab- Ali devreye girmiş ve bu insanların ihtiyaçları için önce yüz bin kuruş göndermiş⁴⁴⁷ ancak bu da yetersiz kalınca 1896 ayının Ağustos ayında bir yüz bin kuruş daha göndermişti.⁴⁴⁸

Osmanlı Devleti Ada’da zor şartlar altında yaşayan Müslümanlar için para yardımının yanı sıra 1896 tarihinden itibaren muhtelif iâşe yardımları yapıyordu. Örneğin Nisan ayı içerisinde öncesinde 2500 çuval, sonrasında ise 1500 çuval un daha göndermişti.⁴⁴⁹ Yine Ağustos ayı içerisinde Hanya ve Kandiye’de şehirlerinde bulunmak mecburiyetinde kalmış olan Müslümanlara ekmek tevzi etmiştir.⁴⁵⁰ Resmo’da ise 1896’nın yaz aylarında şehre gelen Müslümanların sayısı 12 bin raddesine erişmişti ve buradaki insanların çektiği güçlük her geçen gün artıyordu. Daha evvelinden Bab-ı Ali tarafından Girit Adasına gönderilen 200.000 kuruşluk maddi yardım Resmo’da yetersiz kalmış ve şehirlerdeki Müslüman göçmenleri ihtiyaçlarını tam olarak karşılayamamıştır. Bunun üzerine Bab-ı Ali en azından

⁴⁴³ Süleyman Beyoğlu, “Girit Göçmenleri(1821 – 1924)”, *Türk Kültürü İnceleme Dergisi*, Sayı 2, İstanbul, 2000, s. 122.

⁴⁴⁴ BOA, Y. PRK. ASK., No: 2510/ 1315.

⁴⁴⁵ Ayşe Nûkhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 269.

⁴⁴⁶ BOA, HR. TH., No: 176/30.

⁴⁴⁷ BOA, İ. MTZ. GR., No:30/1115.

⁴⁴⁸ BOA, İ. MTZ. GR., No:30/1130.

⁴⁴⁹ BOA, Y. A. HUS., No: 371/49.

⁴⁵⁰ BOA, İ. MTZ. GR., No:30/1137.

bölgedeki muhtaç olanlarından büyüklere yevmi kırkar ve küçüklere yirmişer kuruş para verilmesi kararlaştırıldı.⁴⁵¹

Öte yandan Osmanlı Devleti Girit'te kargaşalardan dolayı muhtaç duruma düşmüş olan Müslümanlara yardım toplamak niyetiyle bir bildiri yayınlamış ve bilet numuneleri satışa çıkarılmıştı.⁴⁵² Osmanlı Devleti'nin bu yardım çağrısı hemen karşılık buldu. Ülkenin pek çok bölgesinden ve halkın ileri gelenleri yardımlar göndermeye başladı. Örneğin Tatarpazarcığı İslam ahalisi tarafından Girit muhacirleri için kurban bedeli ve derilerinin tutarı olan 5400 kuruş,⁴⁵³ Trablusgarp'tan Girit muhacirleri için toplananlar ile erzak ve muhtelif levazımlar ve⁴⁵⁴ Halep'ten elbise ve kumaşlar gönderildi.⁴⁵⁵

Bab-ı Ali toplanan bu yardımların rahat bir şekilde ulaşması için muhtelif kolaylıklar da sağladığı gözlemlenmektedir. Örneğin muhtelif Osmanlı memleketlerinden Girit muhtaç Müslümanları için gönderilen eşya ve erzaklardan gümrük vergisi alınmaması kararlaştırıldı.⁴⁵⁶

Bab-ı Ali'nin bu gibi yardım toplama faaliyetlerinden beklediği karşılığı bulduğunu itiraf etmemiz gerekiyor. Keza adı geçen yardımlar sadece Osmanlı sınırları içinde olan topraklardan değil aynı zamanda ülke sınırları dışından da yardımlar geliyordu. Bunlar içinde belki de en önemlisi Hindistan Müslümanları tarafından Girit muhtaç Müslümanları için gönderilen para, elbise ve levazımatı.⁴⁵⁷

Bunun haricinde Büyük Devletler de Girit muhtaç Müslümanları için yardımlar gönderiyordu. Rusya, İngiltere ve İtalya Hanya konsoloslukları vasıtasıyla Müslüman ahaliye para yardımı yapıyordu. İngiltere devleti 1896 yılında askerlerinden topladıkları yardımlar ile 40 altın akçe Girit Müslümanları için tahsis

⁴⁵¹ BOA, İ. MTZ. GR., No:30/113.

⁴⁵² BOA, Y. PRK. UM., No: 35/92.

⁴⁵³ BOA, HR. SFR. 4., No: 514/34.

⁴⁵⁴ "Aydın Vilayeti", *Ahenk*, 5 Ekim 1898, s. 2.

⁴⁵⁵ "Girit", *Ahenk*, 1 Mayıs 1897, s. 3.

⁴⁵⁶ BOA, İ. RSM., No: 7/71.

⁴⁵⁷ "Girit", *Ahenk*, 1 Mayıs 1897, s. 2; Hindistan Müslümanlarının Girit muhtaç Müslümanlarına gönderdiği yardımlar hakkında ayrıca bkz. BOA, HR. TH., No: 200/100; BOA, HR. TH., No: 202/15; BOA, HR. TH., No: 203/25; BOA, HR. TH., No: 206/100.

etmişti.⁴⁵⁸ Yine aynı şekilde İtalyan amirali Kanavardu askerlerinden toplamış olduğu 500 kûsur frangı Girit muhtaç Müslümanları için dağıtılmak üzere yerel hükumete teslim eylemişlerdi.⁴⁵⁹ Rusya'ya devleti tarafından gönderilen yardımlara baktığımızda ise; Rus imparatoru Ada'da muhtaç durumda olan hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar için sıklıkla para ve erzak yardımı yaptığı gözlenmekteydi.⁴⁶⁰ Keza Sultan Abdülhamit'te Rus imparatorluğunca yapılan yardımlar memnuniyetle karşıliyordu.⁴⁶¹ Lakin Rus İmparatoru tarafından Müslümanlara gönderilen yardımlar Hristiyanlarca pekte hoş karşılanmıyor ve hatta bu yardımlar protesto dahi ediliyordu.⁴⁶²

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılıyor ki Girit Adasındaki muhtaç insanlara yoğun bir erzak ve para yardımı vardı. Lakin kimi zaman bu konuda bir takım aksaklıklar meydana gelmiyor değildi. Örneğin Girit'teki Müslüman halka yardım etmek amacıyla toplanan hayvanlar bazı kimseler tarafından zimmetine geçirilmişti.⁴⁶³ Ayrıca Müslümanlara dağıtılan yardımlar sırasında da bir takım sorunlar görülmektedir. Zira bu dağıtım sırasında bilhassa şehirlerdeki geçimini kazanamayan yetim, dul ve yaşlılar arka planda kalıyordu.⁴⁶⁴ Bab-ı Ali bu gibi problemlerin önüne geçmek ve Girit'e gönderilen yardımların nasıl ve ne miktarda uygun bir şekilde dağıtılması için 1896 yılının Ekim ayında Hanya vilayetinde Girit Muhtacin-i İslamiye İane Komisyonunu hayata geçirdi.⁴⁶⁵ Bu komisyon Osmanlı vilayetinin farklı şehirlerinde şubeleri açılmıştır. İzmir'deki şubesinin başında dönemin İzmir Büyükşehir Belediye Başkanı Eşref Paşa bulunuyordu. Bu komisyon üyeleri şu şekildedir:⁴⁶⁶

⁴⁵⁸ BOA, Y. PRK. MYD., No: 20/35.

⁴⁵⁹ "Girid", Ahenk, 29 Haziran 1898, s. 3.

⁴⁶⁰ Rusya Devleti tarafından gönderilen Girit ihtiyaç sahipleri için gönderilen yardımlar için ayrıca bkz. "Girid", Ahenk, 25 Mayıs 1898, s. 2; "Girid", Ahenk, 27 Mayıs 1898, s. 2; "Girid", Ahenk, 16 Haziran 1898; s. 2; "Girid", Ahenk, 21 Haziran 1898, s. 2.

⁴⁶¹ BOA, Y. PRK. BŞK., No: 54/131.

⁴⁶² BOA, Y. PRK. MYD., No: 20/48.

⁴⁶³ BOA, DH. MKT., No: 248/103.

⁴⁶⁴ Turkey No. 5(1898), No: 13 (Ek 1).

⁴⁶⁵ BOA, Y. MTV., No: 148/51.

⁴⁶⁶ Metin Menekşe, "Girit'teki Muhtacin-i İslamiye'ye Yönelik Aydın Vilayeti'nde Yürütülen Yardım Faaliyetleri", Çağdaş Türkiye Araştırmaları Tarihi Dergisi, S. 28, Güz 2018, s. 459.

Tablo 6: Girit Muhaticin-i İslamiye İane Komisyonu İzmir Şubesi Üyeleri

Hacı Eşref Paşa
Evkaf Muhasebecisi Neş'et Efendi
Muavin Abdurrahman Efendi
Osmanzade Hacı Hasan Bey
İzmir Gazetesi Sahibi Hakkı Efendi
Tokadizade Şekip Bey
Yemişçizade Sabri Bey
Dava Vekillerinden Tefvik Nezvad Bey
Miralayzade İbrahim Bey
Sadık Beyzade Muammer Bey
Borsa Kâtibi Edhem Bey
Girit Tüccarı Rasim Bey
Bosna Tüccarı Hacı Mehmed Bey
İsmail Efendizade Hilmi Efendi
Nişli Tüccarı Hacı Ali Ağa
Kantar Ağasıade

1897 yılındaki isyana değin yapılan yardımlar da aslında kısmen de olsa başarı sağlanmış ve iç göçe ket vurularak, olası bir dış göçün önüne geçilmişti. Ayrıca Müslüman ahalinin köylerine dönmesi için muhtelif teşviklerde bulunmuş ve halkın yeniden üretim faaliyetleri içinde yer alması sağlanarak Ada'daki ekonomik hayatı tekrar canlandırması hedeflenmiştir.⁴⁶⁷

Ne var ki 1897 yılının ilk günlerinde patlak veren isyan her şeyi olduğu gibi Osmanlı Devletinin bu hedefini de yerle yeksan etmişti. Ortaya çıkan olaylar neticesinde Girit Müslümanları eskisinden daha fazla muhtaç bir hale gelmişti. Girit Müslümanları öyle muhtaç hale gelmişti ki İngiltere başta olmak üzere Büyük Devletlerden adeta yardım dileniyordu. Resmo limanında bulunan İngiliz amiralleri tarafından alınan telgraflarda, buralardaki Müslümanların mutlak suretle erzak

⁴⁶⁷ Metin Menekşe, **a.g.m.**, s. 459.

yardımı yapılması gerektiğini, Kandiye'deki Müslümanların sayısının 49 bini aşmış olduğundan bölgede kıtlık hâkim olmuştu.⁴⁶⁸

Daha evvelden gönderilen yardımların yetersiz kaldığının farkında olan ve Müslümanların Büyük Devletlere muhtaç olmasını istemeyen Osmanlı Devleti Ada'ya mevcut yardımlarını daha sıklaştırdı.⁴⁶⁹ Bab-ı Ali muhtaç Müslümanların ihtiyaçlarını gidermek amacıyla gerekli olan meblağın tedariki için İzmir, Selanik, Edirne, Bursa, Trabzon, Suriye, Erzurum ve Beyrut gibi vilayetlerden alınacak olan zephiye vergisi Girit Müslümanları için kullanılmasını kararlaştırdı.⁴⁷⁰ Yine aynı şekilde Girit memurlarından açıkta bulunup, muhtaç olanlarına birer maaş derecesinde akçe gönderildi.⁴⁷¹ Bunun haricinde İstanbul ve Aydın vilayeti başta olmak üzere tohumluk zahire, yakacak odun ve kömür ve muhtelif yiyecek ve giyecek yardımları son sürat devam etmekteydi.⁴⁷² Ayrıca Girit'te muhtaç Müslümanların hasta olanlarının tedavi masrafı temin edildiği gibi sıklıkla tıbbi malzeme yardımı yapılmıyordu.⁴⁷³ Sadece Temmuz 1896 – Mart 1897 arasında Girit'teki askeriye tarafından ilaç ve tıbbi alet bedeli olarak 6295 kuruş, 30 para harcanmıştı.⁴⁷⁴

Girit'te ihtiyaç sahipleri için gönderilen muhtelif yardımlardan ötürü şehirler de bulunan Müslümanlar müteşekkirlendi.⁴⁷⁵ Ancak gönderilen bu yardımlar Osmanlı Devletinin muhtelif bölgelerinde sıkıntı yapmıyor değildi. Örneğin Bulgaristan ahalisi tarafından Osmanlı Devletine gönderilen gümrük, şaire gibi muhtelif vergilerin Girit Müslümanları için kullanılmasından rahatsızdı ve bu rahatsızlığını sıklıkla padişaha bildiriyordu.⁴⁷⁶ Yine Erzurum, Kalkandere ve Karabiga ağnam tüccarlarının birçok vergi ödediklerini ve buna ilaveten geçici olarak Girit muhtaç

⁴⁶⁸ BOA, HR. SYS., No: 489/5.

⁴⁶⁹ Süleyman Beyoğlu, a.g.m., s. 123.

⁴⁷⁰ BOA, İ. MTZ. GR., No: 32/1259.

⁴⁷¹ BOA, MV., No: 100/51.

⁴⁷² BOA, MV., No: 95/99.

⁴⁷³ BOA, DH. MKT., No: 2168/18.

⁴⁷⁴ BOA, İ. MTZ. GR., No: 33/1354; Süleyman Beyoğlu, a.g.m., s. 122.

⁴⁷⁵ BOA, Y. PRK. MYD., No: 20/147.

⁴⁷⁶ BOA, HR. İD., No: 2099/18.

Müslümanları ödedikleri ek vergilere güçlerinin yetmediğini Bab-ı Ali'ye açıkça belirtmişlerdi.⁴⁷⁷

3.3. Dış Göç

3.3.1. Osmanlı Askerlerinin Ada'dan Ayrılışı ve Akabindeki Başlayan Göç

1898 düzenlemelerinin ilanından sonra Ada'da kısmen güvenlik ortamının tahsis edilmesiyle Bab-ı Ali Müslümanların köylerine dönmesi için muhtelif girişimlerde bulundu. Bilhassa hasat mevsiminin gelmesi ve Ada'da üretimin tekrardan canlanması için bunu bir fırsat olarak gören Bab-ı Ali Müslümanların köylerine dönecek olanlarına üçer lira vereceğini ilan etti.⁴⁷⁸ Lakin Müslümanlar köye dönmek için bir sebep bulamıyorlardı. Zira yukarıda da belirtildiği gibi yaşadıkları ev yağmalanmış ya da Hristiyanlar tarafından gasp edilmiş, geçimlerini sağladıkları zeytin ağaçları yakılmış, hayvanları öldürülmüş ve köyleri yaşanmaz bir hale getirilmişti. Dolayısıyla dönmek yerine Ada'dan göç ederek yeni bir yaşam kurmak daha mantıklı geliyordu.

Öte yandan 1898 yılının sonlarına doğru şehirdeki Müslümanların yaşamları daha müşkül bir hale gelmişti. Gönderilen yardımlar yetersiz kalıyordu. İngiliz belgeleri zor durumda olan insanların sebzelerini ekmeksiz ve yağsız yiyerek karınlarını doyurmaya çalıştıklarını ifade ediyor.⁴⁷⁹ Müslümanların ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli para sağlanmazsa göç edecekleri ve bu göçe Büyük Devletlerin de izin vereceği haberleri geliyordu.⁴⁸⁰

Yine İngiliz belgelerine göre şehirlerde 60.000 üzerinde Müslüman mültecinin bulunduğunu belirtiyor.⁴⁸¹ Ayrıca Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki gerilimde hat safhaya ulaşmıştı. Kargaşanın hüküm sürdüğü şehirlerde artık polis

⁴⁷⁷ BOA, DH. MKT., No: 2319/9.

⁴⁷⁸ Ayşe Nühket Adıyeke, Nuri Adıyeke, *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi...*, s. 325.

⁴⁷⁹ Turkey No. 5(1898), No. 72.

⁴⁸⁰ BOA, Y. PRK. TKM., No: 41/73.

⁴⁸¹ Turkey No. 6(1898), No. 54 (EK 1).

denetimi imkânsız hale gelmişti.⁴⁸² Nitekim Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki gerilimin son sürat devam ettiği bir dönemde buna ilaveten bilhassa Müslümanlar nezdinde yaşanan iâşe ve barınma sorunları neticesinde 1898 Eylül ayının ilk günlerinde Kandiye olayları patlak verdi. Bu olaydan sonra Büyük Devletlerin baskıları ile Osmanlı askerleri Ada'dan çıkmak mecburiyetinde kaldı. Türk askerlerinin Girit'ten çekilmesi üzerine Ada Müslümanları ruhen ve vicdanen yıkılmıştı.⁴⁸³ Zaten kargaşanın hüküm sürdüğü bir coğrafyada hayatını idame ettirmeye çalışan Müslümanlar bir de Türk askerlerinin de Ada'dan çekilmesiyle var olan güvenlik kaygıları katmerli olarak arttı. Tahmiscizade Mehmed Macid Efendi Türk askerinin Ada'dan ayrılışındaki manzarayı şu şekilde anlatıyor:⁴⁸⁴

“Türk Askerlerinin Ada'dan ayrılışı... Allahım, o ne korkunç, o ne acıklı manzara idi!... Milli tarihimize esef verici bir sayfa kaydeden o çöküş tablosunun büyük Türk Milletini ne derece elem ve kedere boğduğunu anlatmak gerçekten güç bir şey...”

Büyük Devletler ise daha önce de belirttiğimiz gibi Ada'nın geleceğine yönelik tercihini Hristiyanlar lehine yapmıştı. Bu kararın akabinde Müslümanlar arasında derin bir güvenlik endişesi doğmuştu. Lakin hem Büyük Devletler hem de bazı bölgelerdeki Hristiyanlar Müslümanların bu endişelerinin yersiz olduğunu belirtiyordu. Örneğin Archones'teki Hristiyanlar, Müslümanların evlerini onarmak ve kereste almak için yeterli meblağı sağlayacaklarını ifade ediyordu. Yine aynı Hristiyanlar Müslümanların un ve tohum tedariki kısmında da yardımcı olacaklarını belirtiyorlardı. Bu bölge Hristiyanları Müslümanların köylerine dönmelerini ve üretime geçmesini destekliyordu. Çünkü şehirdeki Müslümanlar köylerine dönünce içlerinde akrabaları olan ve yanında bulunan Hristiyan göçmenlerde köylerine dönebileceklerdi.⁴⁸⁵

Büyük Devletler ise 4 Ocak 1898 tarihinde yayımladıkları bir beyanname ile Müslümanların can, mal ve namus güvenliğinin Büyük Devletlerin koruması altında

⁴⁸² **Turkey No. 5(1898)**, No. 48 (EK 15).

⁴⁸³ Aynı dönemde Ada'daki yiyecek stokları da hızla tükenmekte idi. Bundan dolayı Dahiliye Nezaretine gönderilen telgraflarda Kandiye, Resmo ve Hanya'daki mahallere iane gönderilmez ise kıtlık ortaya çıkacağı bildirilmekteydi. **BOA, Y. EE. KP.**, No: 8/746.

⁴⁸⁴ Tahmiscizade Mehmed Macid Efendi, **a.g.e.**, s. s. 37 – 38.

⁴⁸⁵ **Turkey No. 1(1898)**, No. 95 (EK 1).

olduğunu ve Müslümanların isyanın başlangıcından itibaren yaşadıkları korku ve endişenin artık geride kaldığını ve güvenle köylerine dönebileceklerini bildiriyorlardı. Lakin beyanname Fransızca ve Rumca olarak yayınlamıştı. Yaklaşık 70. 000 Türk'ün yaşadığı ve içinde onları ilgilendiren maddelerin bulunduğu bir beyannamenin Türkçe olarak yayınlanmaması manidardı. Bu muamele ile bir anlamda Büyük Devletler Ada'daki Türk varlığını göz ardı etmekteydi.⁴⁸⁶

Büyük Devletler ve Ada'nın bazı noktalarındaki Hristiyanlar can, mal ve namus güvenceleri sunmuş olsalar da bu noktada birkaç istisna dışında dikkate değer bir adım atılmamıştı.⁴⁸⁷ Zaten Ada'da zor şartlar altında yaşamını idame ettirmeye çalışan ve köyleri ve üretim araçları tahrip edilmiş olan Müslümanlar Osmanlı askerlerinin de Ada'dan çekilmesiyle kitleler halinde Ada'dan ayrılmaya başladılar.

Ayrıca Müslümanlar Yaşadıkları zor şartların yanı sıra şehirlerde işgal etmek zorunda kaldıkları Hristiyan evleri yüzünden her an baskı görüyorlardı. Nitekim Haziran 1898'e kadar yalnızca Kandiye'den 8. 000 Hristiyan göç eylemişti.⁴⁸⁸ Bu insanlar her fırsatta evlerini geri talep ediyordu. İşte, yukarıdaki zikr edilen sebeplerden ötürü İngiliz Belgeleri Müslümanların göçünün bir mecburiyet olduğu izlenimini veriyordu. Üstelik aynı belgelerde Girit sorunun çözümü için Müslümanların göçünün gerekli olduğu belirtiliyordu.⁴⁸⁹

Osmanlı Belgelerinde ise bu göçün sebebi olarak sıklıkla Müslümanların isyanlar sırasında Hristiyan çetelerce maruz kaldıkları şiddet içeren kötü muamelelerden dolayı kaynakladığına yönelik atıflar yapılmaktaydı. Keza bu sebeple Giritli göçmenlere muhacir denmekteydi. Dolayısıyla Büyük Devletlerin aksine Girit'ten Müslümanların göçünün zorunluluk olduğu telakki ediliyordu.

Aslında bakacak olursak hem Osmanlı hem de İngiliz belgeleri kısmen haklıdır. Yani bu göç mecburi nedenlerle açıklayabileceğimiz gibi gayet tabi zorunluluk ile de açıklayabiliriz. Evet, Girit olayları sırasında Müslümanların maruz kaldıkları bir takım nahoş hadiseler vardı. Yine aynı şekilde göçe zorlayan bir takım şartlar da mevcuttu. Ancak tek bir bakış açısını odak noktasına alarak Giritli

⁴⁸⁶ Tahmiscizade Mehmed Macid Efendi, **a.g.e.**, s. s. 42 – 43.

⁴⁸⁷ Tahmiscizade Mehmed Macid Efendi, **a.g.e.**, s. 44.

⁴⁸⁸ **Turkey No. 5(1898)**, No. 248.

⁴⁸⁹ Pınar Şenışık, **a.g.e.**, s. 228.

Müslümanların göç sebebini açıklamak yetersiz kalacaktır. Bu açıdan şunu suhuletle söyleyebiliriz ki Giritli Müslümanlar göç sebebi zorunluluklar olduğu kadar isyanların sebep olduğu kötü şartlarda dâhildir.

3.3.2. Girit'ten İzmir'e Doğru Göç

Daha önce de belirttiğimiz gibi 1896 olaylarından sonra Müslüman Türkler göç etmeye başlamışlardı. Lakin bu göç hareketi kitleler halinde değildi. Mesela 1898 yılının Mayıs ayına kadar Rodos ve İstanköy'e Girit'ten göç edenler 40 – 50 nüfustan ibaret iken 1898 yılının sonlarında bu rakam 1500'e ulaşmıştı.⁴⁹⁰ Hadiseler ilk başladığı sırada Girit'ten göçün önüne geçmek isteyen ve hatta bunu yasaklayan Bab-ı Ali, askerlerinin Ada'dan çekilmesinden sonra bu kararından vazgeçmek mecburiyetinde kalmıştır. Kandiye olayları akabinde Ada'daki Müslüman ahalinin yaşadıkları güçlüklerden ötürü İzmir ve sair yerlere göç etme iznini verdi.⁴⁹¹

Girit Müslümanlarının göçü sırasında İzmir ili bilerek tercih edilmişti. Zira çok daha evvelden Ada ile yakın ticari ve sosyal bağlara sahip olan İzmir şehrinin coğrafi ve iklim yapısı da Girit ile benzerliklere sahipti. Dolayısıyla bir an önce şehri Ada'yı terk etmek isteyen Müslümanların İzmir'den daha iyi bir tercih noktası olamazdı.⁴⁹² Ayrıca Bab-ı Ali'de bilhassa Anadolu topraklarında Girit Müslümanlarının muhtelif vilayetlere dağılması yerine İzmir'de toplanması ve şehrin muhtelif bölgelerine iskânını öngörmüştü.⁴⁹³ Örneğin Aralık 1898 tarihinde Çanakkale'ye gelen 52 muhacirin dahi İzmir'e sevklerine karar vermişti.⁴⁹⁴

Bu noktada dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise Girit Müslümanlarının İstanbul'da bulunmasını istemiyordu. Keza göçün başlangıcı sırasında gelmiş

⁴⁹⁰ Ayşe Nükhet Adıyeke, **a.g.e.**, s. 271.

⁴⁹¹ **BOA, MV.**, No: 92/42; Rüştü Çelik, **a.g.e.**, s. 11; Osmanlı gazetesi Giritli Müslümanların hicret izni hususunda Sultan II. Abdülhamit'in kasıtlı olarak böyle bir karar aldığını iddia etmiştir. Zira gazeteye göre Giritli Müslümanların Ada'da yürürlüğe girecek olan Kanun-u Esasiyi öğrenmemesi için böyle bir adım atmıştı. Güler Oğuz, **a.g.m.**, s. 100.

⁴⁹² Tuncay Ercan Sepetçioğlu, "Sürgün ve İskân Kıskaçında Giritli Müslüman Kadın (1896 – 1913)", **History Studies**, S. 6, C. 2, Şubat 2014, s. 106; **BOA, İ. MTZ. GR.**, No: 33/1343.

⁴⁹³ **BOA, İ. MTZ. GR.**, No: 33/1346.

⁴⁹⁴ **BOA, A. MKT. MHM.**, No: 504/6.

olanları da şimendiferle İzmir'e sevk ettiği görülmektedir.⁴⁹⁵ Ancak ilerleyen dönemlerde İzmir'deki Girit Müslümanlarının sayısının artması ile birlikte şehrin kapasitesinin üzerine çıkması üzerine kimi muhacirlerde İstanbul'a getirilmek durumunda kalmıştır. Hatta Çemberlitaş ve Acımusluk civarına yerleştiren muhacirlerin kira bedelleri dahi hazinece karşılanmıştır.⁴⁹⁶

İzmir'in yanı sıra Osmanlı Devleti Girit Müslümanlarının Rodos, Sisam ve İstanköy gibi Ege Adalarında da göç ve iskân etmelerine müsaade ediyordu.⁴⁹⁷ Ancak yoğunluklu göç hareketi İzmir şehrine yönelikti. İngiliz ve Yunan vapurlarıyla gelen Girit Müslümanları, Ocak 1899 tarihinde sayıları 11.158 sayısına ulaşmıştı.⁴⁹⁸

3.3.3. Muhtacin-i Komisyonu Alisinin Kurulması

Öte yandan Girit'ten göç eden Müslümanlara her türlü kolaylığın sağlanacağını önceden belirtmişti.⁴⁹⁹ Kasım 1897 senesinden beri göç eden ve zor durumda olanlara ekmek başta olmak üzere muhtelif yardımlar yapılmaktaydı.⁵⁰⁰ Kitleler halinde gelen Müslümanların ihtiyaçlarını karşılamak, gelen göçmenlerin planlı bir şekilde iskânlarının sağlanmak ve olası karışıklıkların önüne geçilmesi için Sultan Abdülhamit'in emriyle Muhtacin-i İslamiye Komisyonu kuruldu. Tophane Müşiri Zeki Paşa'nın başkanlığında vücut bulan bu komisyonun üyeleri arasında Erkan-ı Harbiye'den dört zabıt, Dâhiliye Nazırlığından iki memur, Ticaret, Maliye ve Nafia Nezaretleri ile Orman İdaresinden birer üyenin bulunmaktaydı. Bu komisyonun görevleri şu şekildeydi.⁵⁰¹

- 1- Nereden ve ne kadar muhacir geldiğini ve bunların nerelere yerleştirileceğini gösterir bir tahrir defteri hazırlamak.
- 2- Muhacire iskân için ayrılan paralar ile ahaliden toplanan ianeleri gösteren cetveller hazırlamak.

⁴⁹⁵ BOA, Y. PRK. KOM., No: 2502/1317.

⁴⁹⁶ BOA, BEO., No: 1208/ 90504.

⁴⁹⁷ BOA, Y. PRK. ASK., No: 117/20.

⁴⁹⁸ BOA, Y. EE. KP., No: 9/808.

⁴⁹⁹ BOA, MV., No: 96/13.

⁵⁰⁰ BOA, MV., No: 94/99.

⁵⁰¹ Mehmet Yılmaz, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Muhacirinin İskân Politikası", **Osmanlı Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C. 4, Ankara, 1999, s. 591.

- 3- İstanbul'da bulunan muhacirlerin daimi iskân bölgelerine nakilleri için gerekli olan tren ve vapur ücretlerini mahalli idarelerden temin etmek
- 4- Anadolu'da muhacirler için kurulacak olan köylerin düzenli olmalarını sağlamak maksadıyla, mahalli teşkilatlar tarafından hazırlanan krokileri tetkik ederek onaylamak.
- 5- Muhacirlerin asli vatanlarında terk etmiş oldukları emlakın tasfiyesi için dava vekilleri tahsis etmek

Mayıs 1899 tarihine geldiğimizde şehirdeki Müslümanların sayısı 16.523 sayısına ulaştığını görmekteyiz. Sonrasında gelenler için şehirde iskân edilecek bir yer kalmadığından çadır ikmaline karar verilmiş olup, iskân problemi hal olana kadar iaşelerine devam edilmesi kararlaştırılmıştı.⁵⁰²

Öte yandan iskânları için Aydın vilayetinde bulunan Girit muhacirlerinin iskânları için Aydın valiliğince muhtelif yardımlar yapılmaktaydı. Evlerinin inşası sırasında yapılan alet edevat yardımların yanı sıra çift hayvanı ve tohumluk zahire konusunda da yardımlar sunulmaktaydı. Toplamında 265.912 kuruş yardım yapılmıştı.⁵⁰³

3.3.4. Girit Muhacirlerinin İskânı

İlerleyen tarihlerde Aydın vilayetine gelen Girit Müslümanların sayısı 21 bine ulaşmıştı ve her geçen gün sayıları artmaktaydı. Keza haftada üç kez vapurlar Girit'ten muhacirler getirmekteydi. Bu da bir izdiham yaratmasının yanı sıra bir güvenlik zafiyetine sebebiyet verebilirdi. Bunun içindir ki İzmir'de herhangi bir asayiş sorununa mahal vermemek için güvenlik kuvvetleri fevkalade teyakkuza geçirilmişlerdi. Hatta bu teyakkuz sırasında Girit'ten gelen Müslümanları taşıyan Nemçe posta vapurunda iki adet dinamit dahi bulunmuştur.⁵⁰⁴ Ayrıca İzmir'e gelen muhacirlerin içlerinden bazıları intikam alma hırsıyla Rum evlerine saldırarak intikam alma gibi dedikodular kol gezmekteydi. İşte bu gibi olası sorunların önüne geçmek maksadıyla Bab-ı Ali bürokratik ve askeri tedbirleri arttırmıştı.

⁵⁰² BOA, Y. MTV., No: 190/9.

⁵⁰³ BOA, DH. MKT., No:2778/65.

⁵⁰⁴ BOA, Y. PRK. ASK., No: 151/108.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Bab-ı Ali'nin Girit iklim ve coğrafyasına en çok benzeyen bölgelerden biri olan İzmir tercih edilmişti. Bab-ı Ali Muhacirlerin uyum sürelerini bir an önce aşmak ve muhtemel karışıklıkların önüne geçmek maksadıyla Giritli muhacirlerin iskân işini halletmek istiyordu. Bu nedenle başlangıçta Aydın vilayetindeki sahil bölgeleri Girit muhacirleri için en uygun bölge olacağı düşünülmektedir.⁵⁰⁵ Lakin kısa bir süre sonra Girit Muhacirlerinin sayıları artıp, izdihama neden oldu. Üstelik bir taraftan muhacirler gelmeye devam etmekteyken diğer taraftan bunların tam olarak ne zaman son bulacağı da bilinmemekteydi. Her ne kadar İzmir'e gelmiş olan muhacirlerden bin kişi Bingazi'ye gönderilmiş olsa da İzmir'de bulunan muhacirlerin sayısı şehrin kapasitesini aşmıştı.⁵⁰⁶ Ayrıca gönderilen yardımlar bile artık yeterli gelmemeye başlamıştı. Çünkü gönderilen yardımlar neticesinde bir kesim muhacire iş ve iane sağlandıysa da büyük bir kısmı bu yardımlardan yeterince faydalanamadı.⁵⁰⁷ Hatta öyle ki artık şehir içinde dahi kargaşa söylentileri dolaşmaya başladı. Bundan mütevellit şehirdeki ki fırın ve bakkal gibi dükkânların çoğu olası bir kargaşa vuku bulduğunda kapanabilir bu da ekonomik hayata büyük bir darbe vurabilirdi. Üstelik mezkûr dükkân sahipleri ekseriyetle Rum ya da İtalyan olduğundan Büyük Devletlerin Osmanlı iç işlerine daha fazla burnunu sokmasına sebebiyet verebilirdi.⁵⁰⁸

Aslında bakacak olursak İzmir'in muhtelif bölgelerine intikal ettirilmiş olan Girit Muhacirleri için de durum hiç iç açıcı değildi. Bab-ı Ali Kuş Adası civarında bulunan muhacirler için 5 ay boyunca 25 bin kuruşluk maddi yardımın yanı sıra dul kadınlara, muhtelif engele haiz olan erkeklere ve 15 yaşından küçüklere günlük yarımşar ekmek tahsis edilse de yeterli gelmediği çok açıktı. Öte yandan bu bölgedeki Hristiyanlar da muhacirlerden şikâyetçiydi ve sıklıkla bu şikâyetlerini de

⁵⁰⁵ BOA, İ. HUS., No: 75/52.

⁵⁰⁶ BOA, Y. PRK. ASK., No: 154/5.

⁵⁰⁷ Yardımların eksik kalması neticesinde Girit muhacirlerinden bazı kesimlerin yardım almak maksadıyla Büyük Devletlerin elçiliklerine başvurduğunu görmekteyiz. Farz-ı mahal Hanya köylülerinden olup Çeşme civarına göç eden bir kadın ve kızının vekâletname almak için ihtiyacı olan altı mecdidiyeyi bulamayınca Fransız konsolosluğuna başvurduğunu görmekteyiz. Bu durum da Osmanlı Devletini epeyce rahatsız ettiği gibi muhacirlerin iskân ve iane işlerinin bir an önce nihayete erdirilmesi gerektiği fikrini pekiştirmiştir. BOA, Y. EE. KP., No: 9/815.

⁵⁰⁸ BOA, MV., No: 97/ 62.

Bab- 1 Ali'ye bildiriyorlardı. Bu şikâyetler arasında çoğunlukla işsiz olan muhacirlerin geceleri kereste, kapı, pencere çalmak gibi hırsızlık eylemlerinde bulunduklarından ve hatta bazı cinayet olaylarının arkasında bile muhacirlerin bulunduğundan yakınıyorlardı. Osmanlı kaynaklarında bunların bir iftira olduğu söylene de bölgedeki muhacirlerin bir takım uygunsuz hadiseler içerisinde yer aldığı su götürmez bir gerçektir. Sadece bölgedeki Hristiyanlar değil aynı zamanda Konsolosluklardan da şikâyet mektupları gelmekteydi. 20 Kanun-u evvel 1314(1 Ocak 1899) tarihli bir telgrafta rıhtımda sarhoş bir şekilde dolaşan üç Giritli muhacirin vatanlarını kaybetmenin öfkesiyle Hristiyanlara saldırdığı ve bir kişiyi de yaraladıkları belirtilmiştir.⁵⁰⁹

İzmir'de bulunan muhacirler barınak bulamadığından ötürü Hükümet konağının önünde çadırlarda konaklıyorlardı. Durumları öylesine fenaydı ki dilencilik dahi yapmak zorunda kalıyorlardı. Muhacirlerin bu durumdan istifade etmek isteyen İngiliz misyonerler bölgede isyan çıkarmak maksadıyla muhtelif kışkırtıcı faaliyetler içerisinde bulunuyorlardı. İngilizlerin asıl amacı ise çıkacak olan kargaşadan yararlanarak İngiliz donanmasının İzmir'e demirlenmesini sağlamaktı.⁵¹⁰

Kışkırtıcı faaliyetler içerisinde bulunan sadece İngilizler değildi aynı zamanda kimi Girit muhacirleri içinde de bulunmaktaydı ve bu kişiler İzmir'deki Rumlara karşı muhacirleri kışkırtmaktaydı.⁵¹¹ Öte yandan Girit muhacirleri içinde de bir intikam alma duygusu yatmaktaydı. Zira sebebi ister zorunluluklar ister mecburiyetler olsun vatanlarını terk etmişlerdi ve bunun asli sebebi olarak Rumları görüyorlardı. Bab-1 Ali ise Girit muhacirleri içerisinde dolaşan bu intikam duygusundan haberdardı. Bilhassa vapurlarla İzmir limanlarına akın eden muhacirleri seyir eden Rumlar vardı. Bab-1 Ali muhacirlerin olası bir sinir harbi ile Rumlar ile muhacirler arasında bir arbede çıkmasından korkuyor ve işin uluslararası platformlara kadar uzamasından tedirgin oluyordu.⁵¹² Üstelik Bab-1 Ali böylesine bir

⁵⁰⁹ BOA, A. MKT. MHM., No: 504/20.

⁵¹⁰ BOA, Y. PRK. KOM., No: 10/21.

⁵¹¹ BOA, A. MKT. MHM., No: 505/14.

⁵¹² BOA, Y. EE. KP., No: 9/857; BOA, Y. MTV., No: 190/134; Kargaşa söylentilerinden ve Muhacirlerin şehirdeki Rumlara saldırma dedikodularından Konsoloslar da bihaber değildi. Kendileri de göç sürecini ve söylentileri yakinen takip etmekteydiler. Çıkan bu söylentiler üzerine Fransız konsolos Tunus açıklarında bulunan Britanya savaş gemisine İzmir limanına demirlemesini dahi

kargaşa çıktığında Girit'te kalan ve hali pekte parlak olmayan Müslümanlarında katl edilmesinden ürküyordu.⁵¹³

İzmir'e akın eden Girit muhacirlerini çok kültürlülük ve çok dillilik için bir tehdit olarak gören Bab-ı Ali muhtemel karışıkların önüne geçmek ve muhacirlerin asgari şartlar altında da olsa bir yaşam sağlayabilmek amacıyla muhacirlerin başka şehirlere iskân ettirilmesini kararlaştırdı. Bab-ı Ali bu karar ile birlikte muhacirlere göç sırasında her türlü yardımın yapılacağını dahi bildirmiştir. Ayrıca Girit'ten İzmir'e olan hicret yığılmasının önüne geçmek maksadıyla muhtelif tedbirler alınmış idi. Örneğin göç eden şahıslar İzmir'de toplanması yerine Mersin ve İskenderun başta olmak üzere doğrudan iskân edeceği şehre göç etmesine karar verildi.⁵¹⁴

Bu karar alındıktan hemen sonra Girit muhacirleri uygun iskân bölgeleri aranmaya başlanmıştır. İlk olarak Girit Muhacirin-i İslamiye Komisyonu azalarından Rıza Paşa'nın teklifiyle muhacirler için Konya ve Trabzon vilayetleri haricinde Erzurum, Van, Bitlis, Elazığ, Sivas, Diyarbakır gibi vilayetlere nakli düşünülmüştür. Zira bu vilayetlerde Girit muhacirlerinin iskânı için uygun araziler bulunduğundan bu teklif öne sürülmüştü.⁵¹⁵ Fakat bahsi geçen bölgelere yerleştirmek hem Girit muhacirleri için uygun olmayacağından hem de muhacirlerin kendileri de razı olmayacağından bu teklife sıcak bakılmamıştır. Ayrıca bu vilayetlere muhacirlerin sevki de çok masraflı olacaktı.⁵¹⁶ Bunun için başka çareler düşünölmeye başlanılmıştı. Sonrasında Girit göçmenlerinin sevki için Trablusşam, Şam, Halep, Beyrut, Bingazi, Adana Antalya, Mersin, Konya gibi vilayetlere sevki kararlaştırıldı ve bu işin sağlıklı bir şekilde yürütölmesi için de Ferik Haydar Paşa görevlendirildi.⁵¹⁷ Alınan karara göre her vilayete en az kırkar aile gönderilecek ve

söylemişti. Lakin Kamil Paşa konsoloslara bu söylentilerin hiçbir şekilde gerçeğı yansıtmadığını belirterek, bu dedikoduların temel gayesinin Girit'teki bütün Müslümanların hicreti için olduğunu ifade etmişti. Pınar Şenışık, "Cretan Muslims Immigrants, Imperial, Governance and " Production of Locality" in the Late Ottoman Empire", **Middle Eastern Studies**, C. 1, S. 49, Haziran 2013, s. 98.

⁵¹³ BOA, Y. A. HUS., No: 396/89.

⁵¹⁴ BOA, Y. PRK. KOM., No: 10/22; BOA, Y. PRK. A., No: 12/25.

⁵¹⁵ BOA, İ. HUS., No: 75/56.

⁵¹⁶ BOA, MV., No: 98/9; Osmanlı Devleti her ne kadar Girit muhacirlerini Doğı ve Güneydoğı Anadolu kentlerine göndermek istemediyse de ilerleyen yıllarda göçmen sayısının artmasına binaen Gaziantep iline yerleştirildikleri görölmektedir. BOA, İ. AS., No: 523/49.

⁵¹⁷ BOA, Y. EE. KP., No: 9/858.

bunlara birer hane, geçinecek kadar yardımda bulunulacak ve yaşamalarını idame ettirebilmek için iş tahsis edilecekti.⁵¹⁸

Lakin bu noktada büyük bir sıkıntı vardı. O sıkıntı da şuydu ki Girit muhacirleri İzmir'den başka bir bölgeye nakillerini istemiyorlardı. Bunun birkaç sebebi vardı. En öncelikli sebebi muhacirlerin Girit'ten uzağa gitmek istememesiydi. Çünkü Ada'daki çatışmalar son bulup sükûnet sağlandığında tekrar Ada'ya dönmek istediklerini, yeniden Ada'da kalan aile ve akrabalarının yanına döneceklerini belirtiyorlardı.⁵¹⁹

Muhacirler bilhassa Konya ve Bingazi vilayetlerine gitmeme konusunda ısrar ediyorlardı. İlk olarak Konya vilayetine neden gitmek istemediklerine bakacak olursak; her şeyden önce iklim şartlarını öne sürüyorlardı. Konya vilayeti kışın pek soğuk ve yazın ziyadesiyle sıcak olmasından mütevellit kendilerinin böyle hava şartlarına alışık olmadıklarını bu yüzden Konya'da yaşayamayacaklarını ifade ediyordu. İkincisi Konya ahalisinin İzmir'de hamallık ve amelelik yaptığını belirten muhacirler daha kendi insanlarına bakmaya bile gücü yetmeyen bir kente gitmek zaten perişanlık içinde olan hallerini daha da beter bir hale sokacağını belirtiyorlardı. Üçüncüsü ise Girit'te bulunan mal varlıkları idi⁵²⁰ ve Roma'daki elçiler tarafından da

⁵¹⁸ BOA, A. MKT. MHM., No: 508/19.

⁵¹⁹ Evren Dayar, "Antalya'da Girit Göçmenleri: Göç, İskân ve Siyaset", **Toplumsal Tarih**, S. 279, Mart 2017, s. 65.

⁵²⁰ Giritli Müslümanların malları 1896 ila 1898 yılları arasında yaşanan olaylar sırasında epeyce zarar görmüştü. Bu evler çıkan çatışmalar neticesinde tahrip olmuş ve Hristiyan çeteler tarafından yağmalanmıştı. Ayrıca en önemli geçim kaynakları arasında yer alan üzüm bağları ve zeytinlikleri de bu süreç içerisinde ya Hristiyan çetelerin baskınları neticesinde yanmış ya da köylerden şehir merkezlerine göç etmek mecburiyetinde kalan Müslümanlar iki yıl boyunca topraklarını ekip, biçemediklerinden dolayı mahsulleri heba olmuştu. Üstelik iki yıl boyunca bakılamayan topraklar çoraklaşmıştı.

Bu iki yılın sonunda zaten evleri yanmış ve toprakları çoraklaşmış olan Müslümanlardan bir kısmı Girit'ten göç etmeden hemen önce mallarını ederinin çok daha altında satmak zorunda kalmışlardı. Başka bir kesim Müslümanlar ise göç etmeden evvel tahrip olan mallarını ve topraklarını Bab-ı Ali'ye bildirerek Ada'yı terk etmişti. Geride kalan mülklerini halen Ada'da ikamet eden akrabaları aracılığı ile vekâletname yoluyla tasarruf etmeye çalışmışlardı. Lakin bu vekâlet işlemi için kadı mahkemelerinde oluşturulan gerekli senedin(hüccet) epeyce masraflı olması ve resmi makamlar ve konsolosluklarca onaylanması oldukça masraflıydı. Zaten zor şartlar altında yaşayan ve yeni bir

Girit Müslümanlarının Ada'daki mülkleri konuşuluyordu ve Eğer muhacirler Konya vilayetine intikal edecek olurlarsa bu görüşmelerden de uzak kalacaklardı. Aslında muhacirler Ada ile olan bağlantılarını koparmak istemiyorlardı. Zira günü geldiğinde tekrar Ada'ya dönme niyetleri vardı ve tüm zor şartlara rağmen bu umutlarını tamamiyle silip atmak istemiyorlardı.⁵²¹

Bingazi bölümüne geldiğimizde ise; Bab-ı Ali İzmir'deki yığılmanın önüne geçmek maksadıyla tıpkı Konya'da olduğu gibi muhacirlerin yerleşimine uygun araziler bulunan Bingazi ile Derne arasında bir yer tahsis eylemişti. Ancak Girit ahalisi Bingazi'ye de pek sıcak bakmıyorlardı. Gitmek istememe nedenleri Konya vilayetine gitmeme sebepleri örtüşmekteydi. Bununla birlikte geçmiş dönemlerde bazı Müslümanların Girit'ten Bingazi'ye zeytinlikler yetiştirmek niyetiyle gitmişler ve uzun zaman emek verip, yetiştirdikleri ürünler yerel halkın kendilerine karşı olan kötü niyetli muameleleri sebebiyle berhava olmuş idi. Ondandır ki bir daha aynı kaderi yaşamamak için Bingazi'ye sevk kararına da hoşnut yaklaşmıyorlardı.⁵²²

Bab-ı Ali ise bu sevk kararının kesinlikle arkasındaydı. Keza haftada 3 vapur İzmir'e muhacir getirmeye devam etmekte ve bu da izdihama sebebiyet vermekte idi. Bab-ı Ali yukarıda değinildiği gibi bunun bir güvenlik zafiyeti vereceğini biliyordu. Bunun yanı sıra yerel yöneticiler bu intikalın hem bölge ekonomisi için hem de göç konusunda ikna meselesinin ortadan kalması için faydalı olacağını düşünüyorlardı. Zira sevk edilecekleri bölgelerde tarımsal faaliyetler içinde bulunup geçimlerini

coğrafyaya iskân etmeye çalışan Müslümanların birçoğunun bu masrafı kaldırabilecek güçleri olmadığından ötürü hiç istemeseler de mallarından vazgeçmek zorunda kalmışlardı.

Öte yandan 1899 tarihinde Prens Yorgo başkanlığındaki Girit yerel yönetimi bu iki yıllık süreç boyunca malları zarar görenlere tazminat ödeneceğini ilan etti. Bu durumda Anadolu'ya göç etmek zorunda kalan zaten başka bir bölgeye sevkini istemeyen Giritli Müslümanlar mülkiyet haklarından vazgeçmemek adına Ada'ya geri dönmüşlerdi. Lakin adı geçen tazminat davası 1906 yılına kadar gündemde kalmasına rağmen asla yürürlüğe girmedi. Neticesinde tapusu Müslümanlara ait olan mülkler zaman geçtikçe Ada'da Osmanlı İdaresinin giderek zayıflaması ve Yunan Krallığının otoritesinin artmasıyla birlikte ya çok ucuz şekilde satın alınarak ya da doğrudan işgal edilerek elden çıkmış oldu. Ayşe Nükhet Adıyeke, "Girit Muhacirlerinin Terk-i Mal Etmelerine Dair", **Geçmişten Günümüze Göç II...**, s. s. 1118 – 1121; **BOA, Y. PRK. MYD.**, No: 22/55; "Aydın Vilayeti", **Ahenk**, 7 Ocak 1900, s. 1.

⁵²¹ **BOA, Y. MTV.**, No: 188/119.

⁵²² **BOA, Y. A. RES.**, No: 99/6.

sağlayabileceklerinden sevk kararına yanaşmayan muhacirlerinde direncini kıracaktı.⁵²³

Lakin muhacirler gerek mali sebepler yüzünden gerekse de Ada ile olan bağlantılarını külliye koparmamak adına sevk kararına pek hoşnut bakmamaya devam ediyordu.⁵²⁴ Dönemin Aydın valisi Kamil Bey’de muhacirlerin kesinlikle sevk yanaşmadığını belirten telgrafları Bab-ı Ali’ye bildiriyordu.⁵²⁵ Bu direnci kırmak amacıyla Bab-ı Ali muhtelif girişimler içerisine girdi. Örneğin Ferik Şakir Paşa ile birlikte Girit ahalisinin ileri gelenlerinden Kavurzade Hasan Bey, Bekiçraki Mehmed ve Babalaro Ahmed Ağalara harcırah verilerek, muhacirleri sevk için ikna etmeleri istendi. Yürütülen çalışmalar neticesinde Ferik Şakir Paşa başkanlığındaki ekip muhacirlerin sevk ve iâşe masraflarının karşılanması halinde direncin kırılacağını belirtmiştir.⁵²⁶

Bunun üzerine Bab-ı Ali sevk sırasında muhacirlere iâşe yardımının yanı sıra, iş bulma ve onlar için haneler inşa edeceğini belirterek muhacirleri ikna etmeyi başardı.⁵²⁷ Her şeyden önce Girit muhacirlerinin sevk yerlerine sağ salım bir şekilde ulaşması için Osmanlı Devleti tarafından tahsis edilen vapurlarla ya da şimendiferle intikal ettirilmişlerdir.⁵²⁸ Keza yol boyunca buğday, mısır, ekmek, un gibi iâşe yardımlarının yanı sıra maddi destekte verilmişti.⁵²⁹ Üstelik Girit muhacirleri sevk yerlerine ulaşmasının akabinde tohumluk ve yemeklik verilmesi kararlaştırıldı ve bunun için Maliye Nezaretinden 100 bin lira tahsis edildi.⁵³⁰

Muhacirlerin sevkini iki aşamada gerçekleştirdiğini gözlemlemekteyiz. Haziran 1899 yılında başlayan ilk sevk sırasında göçmen kafilesi 21.795’ti. Aşağıdaki tabloda muhacirlerin intikal ettirildikleri bölgeler gösterilmiştir.⁵³¹

⁵²³ Pınar Şenışık, **a.g.m.**, s. 96.

⁵²⁴ **BOA, Y. PRK. KOM.**, No: 10/22.

⁵²⁵ **BOA, Y. PRK. A.**, No: 12/26.

⁵²⁶ **BOA, DH. MKT.**, No: 2234/119.

⁵²⁷ **BOA, İ. DH.**, No: 1365/6; **BOA, Y. PRK. KOM.**, No: 10/23.

⁵²⁸ **BOA, A. MKT. MHM.**, No: 506/10.

⁵²⁹ **BOA, Y. PRK. KOM.**, No: 10/42; **BOA, Y. PRK. KOM.**, No: 10/46.

⁵³⁰ **BOA, Y. A. RES.**, No: 101/12.

⁵³¹ **BOA, ŞD.**, No: 1116/46.

Tablo 7: Haziran 1899 Yılındaki Muhtelif Vilayetlere Sevk Ettirilen Göçmen Sayısı

İskân Ettirildikleri Bölgeler	Muhacir Sayısı
Adana	3.000
Konya	3.000
Ankara	4.000
Suriye	1.000
Beyrut	1.000
Bingazi	5.000
Halep	2.000
Karahisar-ı Sahip	1.000
Aydın Vilayetinde Kalanlar	1.795
Genel Toplam	21.795

İlerleyen tarihlerde göçmenlerin sayısının artması ile birlikte yeniden şehrin kapasitesinin üzerine çıkınca bir sevk daha yapılmıştır. 11.180 kişiden oluşan bu ikinci sevk sırasında da muhacirler tıpkı evvelinde olduğu gibi muhtelif vilayetlere dağıtılmıştır. Bu dağılıma göre:⁵³²

Tablo 8: 11. 180 Kişiden Oluşan İkinci Göçmen Kafilesinin Sevki

İskân Ettirildikleri Bölgeler	Göçmen Sayısı
Halep	2.000
Şam	3.000
Beyrut	1.000
Bingazi	1.000
Aydın – Karahisar-ı Sahip ve Ankara	4.180
Genel Toplam	11. 180

⁵³² BOA, Y. MTV., No: 193/156.

Takriben 33.000 olan bu göçmenler yalnızca İzmir vilayetinden sevk edilenleri veyahut oraya yerleşenleri esas almaktadır. Bunun haricinde sonrasında Bursa,⁵³³ Antalya, Mersin gibi illere ya kendi imkânlarıyla ya da doğrudan Bab-ı Ali'nin tahsis ettiği vapurlar tarafından mezkûr vilayetlere gelmişlerdir. Dolayısıyla Girit'ten Osmanlı vilayetlerine göç eden muhacirlerin sayısını kesin olarak söylenilemez. Lakin Ayşe Nühket Adıyeke nüfus verilerine dayanarak yaptığı incelemelerde 60.000 üzerinde muhacirin göç ettiğini belirtmektedir.⁵³⁴

Aydın vilayetinde yerleştirilen Girit muhacirleri ise ağırlıklı olarak sahil bölgelerinde bulunan Çeşme, Kuşadası ve Bodrum, Urla, Söke gibi ilçeler ve Ödemiş ve Turgutlu şimendifer hatlarının bulunduğu bölgelere yerleşmişler⁵³⁵ 9 Haziran 1315(21 Haziran 1899) tarihli bir belge de İzmir ve civarına yerleşen muhacirleri göstermektedir.⁵³⁶

Tablo 9: İzmir ve Civarına Yerleşmiş Olan Muhacirler

YERLEŞTİKLERİ BÖLGELER	HAL-İ MİSAFİRETTE BULUNANLAR		KALICI OLARAK YERLEŞENLER		TOPLAM	
	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus
İzmir(merkez)	234	893	686	3331	917	4224
Bodrum Kazası	9	31	131	562	140	593
Alaşehir Kazası	19	81	5	25	24	108
Aydın Sancağı	34	53	68	340	102	393
Manisa Sancağı	9	40	223	1.124	232	1.164
Söke Kazası	162	590	41	150	203	240
Urla Kazası	16	61	3	18	19	79
Tire Kazası	38	190	22	442	126	632

⁵³³ 24 Temmuz 1316(8 Ağustos 1900) tarihli bir Osmanlı belgesinde İzmir'e göç etmiş olan Girit muhacirleri arasından yaklaşık 50 – 60 ailenin Bursa'ya intikal ettirildikleri belirtilmektedir. Yine Bursa'ya gönderilen muhacirlerin vapur masrafları da Bab-ı Alice karşılanmıştır. **BOA, Y. A. HUS.**, No: 409/43; **BOA, DH. MKT.**, No: 2178/53.

⁵³⁴ Ayşe Nühket Adıyeke, Nuri Adıyeke, **Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi...**, s. 355.

⁵³⁵ **BOA, Y. A. RES.**, No: 100/31.

⁵³⁶ **BOA, Y. PRK. MYD.**, No: 22/55.

Kuşadası Kazası	1	5	56	250	57	225
Milas Kazası	-	-	40	180	40	180
Menemen Kazası	78	331	35	136	113	465
Genel Toplam	600	2.276	1.373	6.558	1.973	8.834

Bu tablo da verilen rakam ve bölgeler haricinde İzmir'in farklı bölgelerine de Girit muhacirlerinin yerleştirildiği görülmektedir. Örneğin ilerleyen tarihlerde İzmir'e akın eden Muhacirlerin Çeşme'de Rumlar tarafından boşaltılan evlere yerleştirildiği görülmektedir.⁵³⁷

3.3.5. Girit Muhacirlerine Yönelik İaneler

Bab-ı Ali yönetimi Girit'ten göçmenler gelmeye başladığı ilk andan itibaren muhacirlerin bir an önce yeni geldikleri coğrafya da var olan sosyal çevreye uyum süreçlerini aşmak ve maddi ve manevi alanlarında hacetlerini karşılamak maksadıyla yoğun mesai sarf ettiği gözlemlenmektedir. Bilhassa iktisadi anlamdaki sorunları hızlı bir şekilde aşılması için İzmir'deki yerleşim dahi planlı bir şekilde yapılmaya çalıştığı görülmektedir. O tarihlerde Soma'dan Bandırma uzanacak olan bir demiryolu projesiyle Aydın demiryolunu uzatılması düşünülmekteydi. Bu projeye göre Ayasuluk'tan Kuşadası'na, Çeşme'den Aydın'a kadar şubeler inşa edilecek ve Giritlilerin işçi sınıfına mensup olanlar bu demiryollarında çalışarak maddi anlamda hayatını kazanıp, ailelerinin geçimlerini sağlanması hedeflenmiştir.⁵³⁸

Üstelik bu gibi önceden Bab-ı Ali tarafından belirlenmiş iskân bölgelerinde muhacirlerin barınma, ibadet, eğitim gibi ihtiyaçlarını karşılamak için haneler, camiler ve medreseler inşa edilmesi kararlaştırılmıştır.. Ayrıca Girit muhacirlerine yapılacak haneler ve dağıtılan araziler için Bab-ı Ali herhangi bir ücret talebinde bulunmamıştır.⁵³⁹ Bilhassa Aydın'ın Söke ve Kuşadası ilçesinde muhacirler ve muhacirler için yapılan evleri yakından takip eden Bab-ı Ali, Ferik Şakir Paşayı görevlendirmiştir.⁵⁴⁰ Öte yandan Afyon ve Aydın vilayeti civarında inşa edilen cami,

⁵³⁷ BOA, DH. ŞFR., No: 430/14.

⁵³⁸ BOA, A. MKT. MHM., No: 504/20.

⁵³⁹ Ayşe Nühket Adıyeke, Nuri Adıyeke, **Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi...**, s. 357.

⁵⁴⁰ "Aydın Vilayeti", **Ahenk**, 28 Kasım 1899, s. 1.

medrese ve evlerin fotoğraflarını isteyen Bab-ı Ali, bu davranışı ile aslında muhacirlerin durumlarını yakından takip ettiği çıkarımını rahatlıkla yapabiliriz.⁵⁴¹

Bab-ı Ali Giritli muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılamak için iskân ettirildikleri bölgelerde encümenler kurdu.⁵⁴² Söz konusu olan bu encümenler göçmenlerin iktisadi refahı başta olmak üzere muhtelif problemlerini gidermek maksadıyla kuruldu. Tam olarak yükümlü oldukları görevler şu şekildedir:⁵⁴³

- 1- Sorumlu bulundukları bölgelerde göçmenlerin her türlü işleriyle meşgul olmak
- 2- İskân ettirilen Giritlilerin ihtiyaçlarını kontrol etmek
- 3- Ev yapımı amacıyla işçilerin tayin ve kontrolüyle uğraşmak
- 4- Göçmen gelirlerini arttırmak için çaba sarf etmek
- 5- Muhacirlere tapu senedi vermek

Girit muhacirlerinin Anadolu'nun farklı vilayetlerine iskân ettirmeye başlamasının ahirinde bir yere sevk edilmeyerek İzmir'de kalmış olanlarından durumları çok kötü olanlara zephiye resminden 13. 150 kuruş tahsis edilerek günlük kırkar kuruş verilmesi kararlaştırıldı.⁵⁴⁴ Diğer taraftan muhacirlerin muhtelif vilayetlere sevkı sırasında ilk aşamada Aydın vilayetinde kalan 1795 Girit muhacirleri için 300 hane inşa edilecek ve bu hanelerin masrafı valilik tarafından karşılanacaktı. Bu inşaatlar belediye reisi veyahut onun yardımcısı gibi devletin üst düzey yöneticileri tarafından incelenecek, kayıt ve kontrol işleri için de vilayetçe bir komisyon teşkil edilecek ve açıkta kalan memurlarda bu komisyonlarda istihdam edilecektir.⁵⁴⁵

Girit muhacirleri içinde memur sınıfına mensup olan ve açıkta kalanların ahvaline baktığımızda ise, bu insanlar yeni bir göreve tayin oluncaya kadar maaşlarının yarısının verilmesi kararlaştırılıp, birer hizmette istihdamları sağlanmaya çalışılmıştır. Nitekim Girit'te iken adliye, gümrük ve maliye sınıfına mensup

⁵⁴¹ BOA, Y. PRK. KOM., No: 10/47.

⁵⁴² BOA, DH. MKT., No: 2208/9.

⁵⁴³ Sawsan Agha Kassar, "II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Vilayetlerine İskân Edilen Giritli Göçmenler", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 4, Ankara, 1999, 699.

⁵⁴⁴ BOA, A. MHT, MHM., No: 508/14.

⁵⁴⁵ "Aydın Vilayeti", *Ahenk*, 9 Aralık 1901; BOA, İ. DH., No: 1387/41.

olanlarından bir takımı münasip memuriyetlere tayin olunmuştu. Küçük memuriyetlerde bulunanlar ise henüz yeni bir göreve tayin olunmadıklarından sefalet çekmemesi için harcırah verilmesi, iâşe yardımında bulunulması ve iskân edecekleri bölgeler gitmeleri için yol masraflarının Bab-ı Ali tarafından karşılanması uygun görüldü. Ayrıca Girit'ten göç eden memurların on sene kadar öşür başta olmak üzere muhtelif vergilerden muaf tutulması kararlaştırıldı.⁵⁴⁶

Bab-ı Ali'nin Girit muhacirleri için sürdüğü yardım kampanyaları içinde dul kadınlar ve yetimlerde çok mühim bir konumda bulunmaktaydı. Bab-ı Ali muhacirlerin iskân ettirildikleri bölgelerde açılan encümenlere dul ve yetimlerim bakımı ve iktisadi refahının arttırılması maksadıyla ardı sıra talimatlar vermekteydi. Ferik Haydar Paşa'nın İzmir'de Girit muhacirleri üzerine yaptığı incelemeler neticesinde 950 kişiyi aşan yetim çocuk ve dul kadınların olduğunu belirterek, İzmir'de bulunan Girit muhacirlerinden sorumlu olan komisyona bu insanların iâşelerinin sağlanması için dokuz maddelik bir talimatname gönderdi. Zira Şakir Paşa'ya göre bu insanlar için şayet bir şeyler yapılmaz ise, hali hazırda müşkül şartlar içerisinde yaşadıkları durum daha da çetin bir hale dönüşecek ve büyük olasılıkla ortaya tam bir sefalet çıkacaktı.⁵⁴⁷

Aydın vilayetine hicret eden Girit muhacirlerden dul ve yetimleri yönelik Şakir Paşa'nın gönderdiği talimatnameye göre:⁵⁴⁸

- 1- Aydın vilayetine hicret etmiş olan Giritli kadınlardan yetim kızlara ve dul kadınların can ve namuslarının korunması iktiza ettiğinden İzmir'de bulunan sevk komisyonun bu mevzu ile yakından ilgilenecekti.
- 2- Aydın vilayeti dâhilinde bulunan her dul ve yetimlerin her biri kayda geçirilecek ve tespit edilenlere üzerinde bir sıra numarası olan remi bir vesika verilecekti.
- 3- 14 yaşından küçük olan kızlar evlatlık verilecek, 14 yaşından büyük kızlar ve evlenmeye müsait olan kadınlar ise ya Giritli erkeklerle ya da başka kimselerle masraflarının hükümetin karşıladığı bir evlilik yapabilirlerdi.

⁵⁴⁶ “Aydın Vilayeti”, **Ahenk**, 17 Ağustos 1901, s. 2; **BOA, Y. A. RES.**, No: 100/46; **BOA, Y. A. RES.**, No: 101/9.

⁵⁴⁷ **BOA, İ. MTZ. GR.**, No: 33/1366.

⁵⁴⁸ “Aydın Vilayeti”, **Ahenk**, 24 Ağustos 1900, s. 2.

Evlenmeye müsait olmayanlar ise Müslüman ailelerin yanında hizmetçilik yapması için dağıtılacaktı. Hizmetçilik yapmaya güçleri yetmeyen hasta ve muhtaç kadınlara iane ve para yardımı yapılacaktı. Kundakta bebeği olan veyahut büyümeye muhtaç çocuklara sahip olan kadınlara otuz kuruştan elli kuruşa kadar maaş bağlanacaktı. Erkek çocuklar yatılı ya da gündüzlü Sanayi Mekteplerine kayıt ettirilecekti.

- 4- 14 yaşını bitirmemiş olan erkek çocuklar ve ergenliğe girmemiş kızlar evlatlık verilmek suretiyle, mezkûr komisyona bu konu dâhilinde başvuran ailelerin uygun olanlarına verilecekti
- 5- Evlatlık olarak verilen çocukların durumlarını incelemek ise İstanbul Belediyesinin ve vilayette mülki memurun görevi olacaktı.
- 6- Evlendirilecek olan kız ve dul kadınların çeyiz ve zaruri masrafları komisyon tarafından karşılanacaktı.
- 7- Komisyona kayıtlı olan kadınlardan kendi kendilerine meşru bir çare buldukları veyahut evlenenlerin durumları da incelenip, kayıt altında tutulacaktı.
- 8- Komisyon marifetiyle evlendirilecek olan kadınların vesikalar geri alınacak, evlatlık süreci sırasında komisyona verilen belgeler ve diğer yazılar Muhacir Komisyonunca arşivlenecekti.
- 9- Muhacir dul ve yetimlerin vilayet dâhilinde iskânı münasip görülmeyenler başka bir vilayete gönderildiği zaman yanlarında güvenilir bir kişi onlara eşlik edecek ve yol masrafları komisyonca karşılanacaktı.

Girit'ten Osmanlı topraklarına gelen dul kadınlar ve yetim çocukların tam olarak sayısını vermek maalesef ki mümkün değildir. Lakin muhacirlerin sayılarının tutulduğu her belgede de dul kadın miktarına rastlamak mümkündür. Örneğin 14 Ekim 1899 tarihli Aydın vilayetine yerleşen muhacirlerin gösterildiği bir Osmanlı belgesinde şu şekilde beyan edilmektedir:⁵⁴⁹

⁵⁴⁹ Tuncay Ercan Sepetçioğlu, **a.g.m.**, s. 108.

Tablo 10: Aydın Vilayetine Yerleşen Muhacir Dul Kadınların Miktarı

	Hane	Nüfus
Hal-i Müsaferette Bulunanların Toplam Miktarı	600	2.276
Dul Hatunların Miktarı	109	307
Esasen Hal-i Müsaferette Kalan Muhacirin Miktarı	491	1.969

Hicretin devam ettiği yıllarda da Bab-ı Ali ve Aydın Vilayetin Girit muhacirleri içerisindeki yalnız başını geçimini sağlayamayacak olan dul ve yetimlere öngörülen yardımların ve yukarıda belirtilen talimatnamelerin büyük oranda gerçekleştiğini söyleyebiliriz.⁵⁵⁰ 27 Şubat 1902 tarihli Ahenk gazetesinin Girit muhacirlerine yönelik yardımların belirtildiği haberde, muhacirler için belediye sandığından toplam 43.154 kuruş tahsis olunduğunu ifade etmiştir. Yine gazete aynı haberde muhacirlerin sayısının gittikçe çoğaldığını bu yüzden bunların iâşesinden başka içlerinde yetim ve kimsesiz kızların çeyiz tedarik edilmekte ve mal sandığından dağıtılan otuz bin kuruşun elli bin kuruşa çıkarıldığı belirtmektedir.⁵⁵¹

İlerleyen zamanlarda Bab-ı Ali Girit göçmenlerinin sayılarının artması ve iskânlarını sağlayabilmek ve geçim sıkıntılarını azaltmak maksadıyla iki yıl vergiden muaf tutulması kararını aldı.⁵⁵² Üstelik muhacirler içerisinde muhtaç durumda olan hastalarında tedavi masrafları, tıbbi yardım ve edevat temini Bab-ı Alice karşılanacaktı.⁵⁵³ Bunun yanında kimi bölgelerde yerel halkta muhacirlerin uyum süreçlerini bir an önce aşması için muhtelif yardımlarda bulunduğu görülmektedir. Örneğin Muğla'nın üzümlü kazasında yerel halk kullanılmayan mülklerin Girit

⁵⁵⁰ 27 Nisan 1900 tarihli Ahenk gazetesinde şehirde bulunan dul ve evlatlarını beslemek zorunda olan kadınlara toplam on bin kuruş yardım yapıldığını, doksan kişinin hizmetçilik görevinde bulunduğunu ve yüz atmış dokuz çocuğunda evlatlık olarak muhtelif ailelere emanet edildiğini ifade etmektedir. "Aydın Vilayeti", **Ahenk**, 27 Nisan 1900, s. 1.

⁵⁵¹ "Aydın Vilayeti", **Ahenk**, 27 Şubat 1902, s. 1.

⁵⁵² **BOA, A. MKT. MHM.**, No: 509/30.

⁵⁵³ **BOA, DH. MKT.**, No: 2168/18.

muhacirine verilmesini kabul etmiş ve bu insanlara muhtelif yardımlarda bulunmuşlardır.⁵⁵⁴

3.3.6. Muhacirlerin Yüz Yüze Kaldıkları Problemler

Bab-1 Ali her ne kadar muhacirlerin Anadolu'da refah bir yaşam kurmasını sağlamak adına önemli çabalar sarf etse de bunun tam olarak başarıldığını söylemeyiz. İzmir bölgesinde bir takım başarılar sağlansa da Anadolu'nun farklı muhitlerinde göçmenlerin epey zorluklar çektiğini belirtmemiz gerekir. 1901 senesinde Tarsus kazasına yerleştirilen göçmenlerin aradan iki sene geçmesine rağmen halen iskânlarının sağlanmadığını ve almaları iktiza eden yevmiyelerinin de sıklıkla aksatıldığı görülmektedir.⁵⁵⁵

Kimi zaman Girit göçmenleri maddi ve manevi anlamda destek görmüş olsa da genellikle yerel halkla arasının çokta iyi olduğunu söyleyemeyiz. Bilhassa Girit göçmenlerinin Rumca konuşmaları ve çoğunlukla Bektaşî tarikatına mensup olmaları sebebiyle yerel halk tarafından dışlanmışlardır. Bahsi geçen nedenlerden ötürü yerel halk tarafından muhacirlere gâvur yakıştırmalarına maruz kalmışlardır.⁵⁵⁶ Bilhassa bu dil sorunu Girit muhacirlerinin işlerini epeyce zorlaştırtırdı. Örneğin lisan bilmediklerinden ötürü Girit muhacirlerinden olan Hanyalı Hasan ve İbrahim efendinin İzmir İdadisine kabul olmadıklarını bu yüzden Osmanlı Hükumeti bu sorunun bir an önce çözülmesi için Aydın Maarif Müdürlüğüne bir yazı dahi kaleme alınmıştır.⁵⁵⁷

Girit muhacirlerinin yerel halk tarafından benimsenmesi öyle kısa sürede olmuş bir şey değildir. Bu sorun onların Türkçe konuşmaya başlamaları ve zamanla Bektaşî tarikatı ile bağlarının kopmasına kadar sürdüğünü itiraf etmemiz gerekmektedir. Muhacirler ile yerel halk arasında ki problemler 1930'lu yıllarda da varlığını sürdürdüğünü görmekteyiz. Hatta bu iki grup arasındaki anlaşmazlık otuzlu yıllarda kutuplaşma ile sonuçlanmıştır. Zira Giritli muhacirler Serbest Cumhuriyet

⁵⁵⁴ BOA, A. MKT. MHM., No:524/2.

⁵⁵⁵ Fahriye Emgili, "Tarsus'ta Girit Göçmenleri (1897 – 1912)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 25, S. 39, 2006, s. 194.

⁵⁵⁶ Ali Selçuk, *a.g.e.*, s. 38.

⁵⁵⁷ BOA, MF. MKT., No: 648/8.

Fırkasını desteklemiş, o dönemde yaşanan bir takım nahoş şiddet olaylarına dahi katılmışlardır.⁵⁵⁸

Giritli muhacirler ve yerel halk arasında yaşanan bu gerginlik dönemin aydın ve siyasetçilerinin de dikkatinden kaçmamıştır. Bunu ilk fark edenlerden biri de Nazım Hikmet olmuştur. Şair *Memleketimden İnsan Manzaraları* adlı eserinde her ne kadar kesin olarak belirtmemişse de Antalya şehrini yerliler ve muhacirler arasındaki kutuplaşmadan ötürü “üç nokta kenti” olarak tanımlamıştır. Yine TBMM içerisinde de bu konu üzerine rahatsızlıklar bulunmaktaydı. Hatta bu mevzuyu araştırmak adına dönemin Cumhuriyet Halk Fırkası müfettişi Adnan Menderes gönderilmişti.⁵⁵⁹

Osmanlı Devletinin muhacirlere sağladıkları imkânlar ve sundukları kaynaklar yeterli gelmiyordu. Bu çerçevede onlara sunulan yaşam koşullarında bile plansızlık açık bir şekilde görülmektedir. Örneğin Afyonkarahisar sancağına göç ettirilen muhacirlerin bulundukları kasabanın kaynaklarının vaktiyle bazı ileri gelenlerin hanelerine tahsis edilmesinden dolayı birçok sıkıntıyla karşılaşmışlardır.⁵⁶⁰ Tarsus'ta ise Girit muhacirleri tapu ile trajikomik bir hadise başına gelmiş ve bu sebeple başka bir bölgeye ikamet ettirilmiştir. Tarsus'un Hebelli karyesi civarında ikamet ederken, hükümet tarafından kendilerine verilen arazilerin bir kısmının sahiplerinin çıkması ve mahkeme kararıyla arazilerini geri aldıkları için muhacirlerin perişan durumda olduklarından bahisle başka bir yerde ikamet ettirilmesi kararının alındığını görmekteyiz.⁵⁶¹ Zaten tüm yaşamlarını geride bırakmak kalan muhacirler bir de bu tür plansızlıktan kaynaklanan hatalardan dolayı tekrar hanelerini başka bir bölgeye göç etmek zorunda kalarak bu kısa sürede adeta göçebe konumuna düşmüşlerdir.

Yine İzmir Karşıyaka'da ikamet eden Girit muhacirlerinin yerel halk tarafından devlet tarafından verilen hanelerine saldırdıkları ve bu konuda gelen

⁵⁵⁸ Evren Dayar, **a.g.m.**, s. 70.

⁵⁵⁹ Evren Dayar, **a.g.m.**, s. s. 67 – 73; Girit Muhacirlerinin yaşam tarzları, kültürleri ve gelenekleri hakkında etraflıca bilgi için ayrıca bkz. Tuncay Ercan Sepetçioğlu, **Etno Tarih**, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017.

⁵⁶⁰ **BOA, DH. MKT.**, No: 1120/63.

⁵⁶¹ **BOA, DH. MKT.**, No: 2809/76.

şikâyetler üzerine Osmanlı Devleti bu tecavüzün nihayete erdirilmesi için asayiş birimlerini harekete geçirmiştir.⁵⁶²

Muhacirler çektikleri ekonomik zorluklardan ötürü kimi zaman bazı usulsüz mevzularla iştilal olmuşlardı. Gerek Devlet tarafından verilen ianelerin yeterli gelmemesinden gerekse de muhacirlerin iş bulamamasından dolayı Adana'da iskân eden kimi muhacirler silah kaçakçılığı dahi yapmışlardır.⁵⁶³

3.3.7. Muhtariyet ve Yunan Egemenliği Dönemindeki Girit Müslümanları

1897 yılındaki göç dalgasından sonra yaklaşık olarak 30.000 civarında Müslüman Girit topraklarında kalmıştı. Aslında bakacak olursak buradaki Müslümanların durumları 1908 yılına kadar birkaç istisna dışında stabil bir konumda idi. Lakin şunu da belirtmek gerekir ki artık Müslümanlar her ne kadar Girit Kanun-u Esasisine göre Hristiyanlar ile eşit bir konumda olmasına rağmen fiilen azınlık konumundaydılar.

Lakin 1908 yılında Rumlar arasında yeniden ilhak ateşi filizlenmeye başlanması ve ardından bu çerçevede yaşanan gelişmeler Müslümanların hayat şartlarını zorlaştırdı. Dönemin Osmanlı basını Ada'da Müslümanların karşılaştıkları problemleri sıklıkla kaleme alıyor ve hatta bu konu üzerine Osmanlı kamuoyunda farkındalık yatmaya çalışıyordu. Özellikle Osmanlı'da başlatılan boykot hareketinden sonra iki halk arasındaki gerginlik büyük ölçüde artmış Kandiye, Resmo, Hanya gibi büyük şehirlerde şiddet olayları kendini göstermeye başlamıştı. Ortaya çıkan bu isyanlar neticesinde köy ve kasabadaki Müslümanlar tekrar şehirlere göç etmeye başlamış ve bu göç olayı sırasında yine eşkıyaların saldırılarına maruz kalarak maddi ve manevi anlamda zarara uğramışlardır. Bunun karşısında Osmanlı basını olayların müsebbibi olanlara hafif cezalar verilmekte olduğundan şakilerin

⁵⁶² BOA, DH. MKT., No: 2766/40.

⁵⁶³ BOA, DH. MKT., No: 564/23.

cesaretlenmekte olduğunu ve Büyük Devletlerin olaylar karşısında aciz kaldığı vurgulanmaktadır.⁵⁶⁴

Bu dönemde Osmanlı basını içerisinde Giritli Müslümanların Rum çeteler tarafından uğradıkları zulümleri anlatan broşürler kaleme alınmaktaydı. Bunlar arasında en göze çarpan Naziktir Muzaffer tarafından kaleme alınmış Girit Kurbanları adlı metindir. Yazar bu metinde Müslümanların “vahşi Rumların” muhtelif zulümlerine maruz kaldıklarını ifade ediyordu. Yine bu eserde Rumların sorumlusu olduğu bu olaylar detaylandırılarak kadın ve çocukların barbarca katledildiklerini ve kadınların tecavüze uğradığını belirterek Müslümanların Ada’da çektikleri acıları örnekliyordu.⁵⁶⁵ 14 Ekim 1911 tarihli Tanin gazetesinin bir nüshasında Girit’ten gönderilen bir mektupta Girit Müslümanlarının çektikleri acılardan bahseden mektubun sonunda Müslümanlar arasından hiç olmazsa kadın ve çocukların anavatana göç etmelerini sağlamak adına Osmanlı Devleti’nden gerekli adımların atılmasını arzulamıştır.⁵⁶⁶

Girit Adası Yunan egemenliğine girmesinin akabinde Müslümanlar resmen azınlık konumuna düştüler. Müslümanlar bu dönemden itibaren hem kendi iç işlerini hem de Yunanistan ile olan münasebetlerini İslam Cemaatleri aracılığıyla yapmaya başladı. Bahsi geçen kurumlar cami, mescit hayrat gibi yapıların inşasının yanı sıra buralarda görev yapan memurları tayin etmek ve maaşlarını vermek işlerini de üstleniyordu. Diğer taraftan şunu da itiraf etmemiz gerekir ki Ada’da iki halk arasında yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen Müslümanlar kapalı bir toplum haline gelmedi ve Rumlar ile komşuluk ilişkileri ve ticari faaliyetleri devam etti.⁵⁶⁷

3.3.8. 1902 Sonrası Yaşanan Göçler ve Mübadele

Müslümanların Girit’ten göç hareketi yirminci yüzyıl başında da devam etti. Bilhassa 1904 yılından itibaren artan göç hareketleri ile birlikte Osmanlı Devleti içerisinde hummalı bir iskân politikası baş verdi. Bu çerçevede Kuşadası, Tire ve

⁵⁶⁴ Eşref Edip, “Girit Müslümanlarının Hali”, **Sırat-ı Müstakim**, C. 4, S. 101, 11 Ağustos 1910, s. s. 392 – 393.

⁵⁶⁵ Y. Doğan Çetinkaya, **a.g.e.**, s. 94.

⁵⁶⁶ “Girit Müslümanlarının Bir Feryadı”, **Tanin**, 14 Ekim 1911, s. 5.

⁵⁶⁷ Ayşe Nühket Adıyeke, Nuri Adıyeke, **Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi...**, s. s. 364 – 365.

Tarsus bölgeleri önemli bir yer tutmaktaydı. Zira bu bölgelerde henüz yerleştirilemeyen Girit muhacirleri için yeni haneler, camiler, mektepler inşa edilmiş olduklarını görüyoruz. Örneğin Söke ve Kuşadası'nda bulunan ve henüz iskân olmayan 400 nüfusluk Girit muhacirleri için Kuşadası'nın Çanlı mevkiine yerleştirilirdi. Sonrasında “Osmaniye adı verilen bu köyde 200 yeni hane inşası planlanmış ancak 75 tanesi bitirilmiş ve muhacirlere teslim edilmiştir.”⁵⁶⁸ Ağustos 1906 tarihine kadar Girit Muhacirlerinin yerleştikleri diğer mahaller ise şöyledir; Alaca Mescit, Camii-i Atik, Camii-i Kebir, Hacı Feyzullah, Dağ ve Türkmen mahalleleridir.⁵⁶⁹

Bunun haricinde Tire'nin Deliklitepe bölgesinde⁵⁷⁰, Turgutlu kazasında Girit göçmenleri iskân ettirilmiştir.⁵⁷¹ 1905 yılında gelen Girit muhacirleri için düzenlenmiş bir diğer bölge ise Tarsus'un Hamidiye Mahallesidir. Bu mahalle 1908'de Meşrutiyet'in ilanından sonra adı Reşadiye olarak değiştirilmiştir.⁵⁷²

1908 yılından sonra Girit merkezli sorunlar vasıtasıyla Osmanlı ile Yunanistan arasındaki ilişkileri bozmuş ve buna binaen Ada'daki Hristiyan ve Müslümanlar arasındaki hali hazırdaki gerginlik yerini bir takım şiddet olaylarına bırakmıştı. Ada'daki Müslümanlar karşı karşıya kaldıkları saldırılar karşısında anavatana göç etti. Osmanlı Devleti bu göç dalgasını da sağlıklı bir şekilde karşılamak maksadıyla yine göçmenler için hane, cami vs. bayındırlık faaliyetlerine giriştiler. Bu dönemde muhacirlerin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için birtakım cemiyetlerin meydana geldiğini görmekteyiz. Örneğin fakir muhacir çocukların öğrenimi sağlamak adına İzmir 'de “Giritliler Maarif-perver Cemiyeti” kuruldu. Yine Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti 9 Haziran 1910 yılında

⁵⁶⁸ BOA, DH. MKT., No: 882/9; Metin Menekşe, “1906 Yılında Kuşadası'nda Girit Muhacirlerinin Durumu”, *Kuşadası Yerel Tarih Araştırmaları Grubu*, S. 83, Kasım 2015, s. 10.

⁵⁶⁹ Cemile Şahin, Gamze Duran, “İzmir Turgutlu(Hamidiye) Köyünde Giritli Muhacirler”, *Yönetim ve Ekonomi Araştırma Dergisi*, C. 17, S. 1, Mart 2019, s. 103.

⁵⁷⁰ BOA, DH. MKT., No: 2793/75.

⁵⁷¹ Turgutlu bölgesinde iskân eden Girit muhacirleri için ayrıca bkz. Gamze Durmaz, “1897 Osmanlı-Yunan Savaşı Sonrasında Girit'ten Anadolu'ya Yapılan Göçler: İzmir Yöresi(Turgutlu ve Osmaniye Köyü) Örneği”, *Karabük Üniversitesi (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi)*, Karabük, 2017.

⁵⁷² Ayşe Nühket Adıyeke, Nuri Adıyeke, *Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi...*, s. 359.

yayınladığı bir kararname ile Girit muhacirlerine yardım etmek ve Girit adı verilecek bir zırhlı alımı için memleketin zenginlerini göreve çağırıyordu.⁵⁷³

Girit'ten anayurda yapılan göçün en son dalgasını ise 1924 yılındaki Yunanistan ile Türkiye arasındaki nüfus değişimi oluşturmaktadır. Lozan görüşmeleri sırasında Türk ve Yunan halklarının değişimine yönelik imzalanan sözleşme gereği Ada'da kalan Müslümanlar Türkiye Cumhuriyeti topraklarına göç etti. Resmi rakamlara göre Yunanistan getirilen göçmen sayısı 456.720 idi.⁵⁷⁴ Bu toplam sayı içerisinde Kandiye'den 8.837, Hanya'dan 5.200 kişi olmak üzere 13.975 kişi anayurda göç etti.⁵⁷⁵ Girit'ten gelen bu kimseler Mersin, Silifke, Marmaris, Bodrum, Gökabad, Göllük, Ayvalık, Çanakkale ve Erdek bölgelerine yerleştirildiler.⁵⁷⁶

Öte yandan mübadele sonrasında da Ada'da Müslüman – Türk nüfusun sayıları çok olmamasına rağmen varlığını sürdürdüğünü görmekteyiz. Bunların bir kısmı Mübadele anlaşması sırasında İtalyan tebaasına geçerek Ada'da kalırken diğer kısım ise muhtelif sebepler ile dinlerini değiştirerek Hristiyan olmuşlardır.⁵⁷⁷

⁵⁷³ Süleyman Beyoğlu, **a.g.m.**, s. s 129 – 130.

⁵⁷⁴ Pınar Şenışık, “1923 Türk – Yunan Nüfus Mübadelesi: Erken Cumhuriyet Döneminde Modern Devlet Pratikleri ve Dönüşen Kimlikler”, **Studies of the Ottoman Domain**, C. 6, S. 10, Şubat 2016, s. 97.

⁵⁷⁵ Ayşe Nühket Adıyeke, Nuri Adıyeke, **Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi...**, s. 368.

⁵⁷⁶ Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923 -1925)**, 2. b., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 37.

⁵⁷⁷ Ayşe Nühket Adıyeke, Nuri Adıyeke, **Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi...**, s. 369.

SONUÇ

Akdeniz’de Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının ortasında bulunan Girit Adası ekonomik, jeopolitik ve stratejik konumu itibarıyla son derece mühim bir konuma sahipti. Osmanlı Devleti uğruna 25 yıl boyunca hem ekonomik hem de askeri açıdan yoğun çabalar sarf ederek kazandığı bu Adayı 1898 yılında fiilen 1913 Londra anlaşması ile birlikte resmen kaybetti.

Osmanlı Devleti için Girit Adasının kaybı öyle sıradan bir toprak kaybı değildi. Her şeyden önce Doğu Akdeniz’in ortasında Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının ortasında bulunan Girit Anadolu sahillerinin güvenliği açısından derin bir önemi vardı. Girit kaybedildiğinde Batı Anadolu’nun güvenliği de tehdit altına girdi. Çünkü Batı Anadolu Yunan genişleme politikası içerisinde yer alıyordu. Bu andan itibaren Yunan Krallığı Ada’yı Osmanlı’ya karşı girişilen mücadelelerde bir askeri üs gibi kullanmaya başladı. Aslında Girit’in bu özelliği günümüzde de sürmekte olup, Türkiye Cumhuriyetine yönelik askeri tehdittin devam ettiğini belirtmemiz gerek.

Girit kaybı Osmanlı için gelir kaybına neden olduğu gibi aynı zamanda giderlerin önlenmesine vesile oldu. Zira bilhassa 1890 yıllarından itibaren Ada’da çıkan her isyandan sonra Bab-ı Ali Ada’ya asker sevk etmek mecburiyetinde kalıp, ekonomik anlamda büyük kaynaklar ayırmak zorunda kalıyordu. Osmanlı Ada’yı kaybederek belki de ekonomik bir yükten kurtuldu. Ancak ne var ki bu seferde Girit’ten toplanan vergi kalemlerini kaybetti gibi Ada yetişen zeytin, üzüm gibi mahsullerden mahrum kaldı ve bu ürünlerin ekonomik getirilerini de kaybetti.⁵⁷⁸

Osmanlı son döneminde Girit’te yaşananlar her ne kadar mikro bir alan gibi gözükse de hem Türk hem de dünya tarihi açısından fazlasıyla mühim bir konuma sahiptir. Zira Osmanlı Devleti’nin sonuna sebep olan ve Dünya tarihindeki en önemli olaylardan biri olan ve günümüzde bile halen etkileri sürmekte olan I. Dünya savaşına dolaylı ve doğrudan etkisi olmuştur. Girit meselesinde yaşananlar Avrupa Devletleri arasındaki blokların pekişmesine katkı sağlarken, Osmanlı Devleti’nin de savaşta hangi tarafta yer alacağına büyük oranda önayak oldu.

⁵⁷⁸ Ebuziya Tefik, Girit Kaça Mal Oldu?, s. s. 10 – 14.

Girit'te yaşanan tüm sorunlarda Büyük Devletler bir şekilde Yunanistan lehine karar vermesi Osmanlı Devleti ve kamuoyunun tepkisini çekmekteydi. Özellikle 1897 Osmanlı Devleti'nin harp safhasında kazandığı savaşın diplomasi sırasında kaybetmesi Bab-ı Ali nezdinde büyük bir tepki çekmişti. Yine ilerleyen yıllarda Girit'te çıkan her olayda Büyük Devletlerin bir şekilde Ada'daki Osmanlı egemenliğini hiçe sayarak Yunanistan lehine kararlar vermesi Bab-ı Ali içerisindeki Almanya yanlılarının seslerinin daha yüksek çıkmasına sebep oldu. Bu da her ne kadar tek sebep olmasa da I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı'nın Almanya yanında savaşa girmesine neden olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

1885 – 1923 yılları arasında Yunanistan'dan Anadolu'ya 750.000 Türk'ün göç ettiği tahmin edilmektedir.⁵⁷⁹ Bu rakam içerisinde gerek 19. yüzyılın sonunda gelen muhacirler gerekse de Lozan konferansından sonra gelen mübadiller olsun önemli bir azınlığı oluşturmaktadır. Osmanlı askerleri Girit'i terk attığı zaman binlerce Müslüman ana vatanlarını terk ederek o zamanki mevcut Osmanlı topraklarına göç etti. İşte bu göç olayları sırasında hem Rum halkının hem de Türk halkının maruz kaldıkları acılar iki halk arasındaki ilişkileri fena halde sarstı. Bu nedenle Hüseyin Cahit yıllar sonra “ Rumlarla aramızı bütün bütün açan ve Rum unsurunu bizim gözümüzde vatan haini mevkiine düşüren sebeplerden biri de Girit meselesidir” diye yazmaktaydı.⁵⁸⁰

Aslında bakacak olursak Girit'ten Anadolu'ya göç eden Türklerde Anadolu'dan Yunanistan'a göç eden Rumlarda zamanında çektikleri büyük sıkıntılara rağmen bir iskân ve iâşe problemleri bir şekilde nihayete kavuşmuştu. Lakin bu göç sırasında iki halkın maruz kaldıkları baskılar, şiddet olayları ve sonrasında yaşanan savaşlar iki halk arasında onarılması zor hatıralar bıraktı. Bundan dolayıdır ki bugün bile bu iki halk birbirlerini kötü anılarla yâd etmektedir.

⁵⁷⁹ Faruk Kocacık, “Rumeli'den Anadolu'ya Yönelik Göçler ve Sonuçları”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C. 4, Ankara, 1999, s. 657.

⁵⁸⁰ Hasan Taner Kerimoğlu, **a.g.e.**, s. 287.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

A. Britanya Parlamento Kayıtları (Affairs of Crete)

Turkey No. 7(1897), No. 3.
Turkey No. 7(1897), No. 11.
Turkey No. 7(1897), No. 17.
Turkey No. 7(1897), No. 22.
Turkey No. 7(1897), No. 34.
Turkey No. 7(1897), No. 35
Turkey No. 7(1897), No. 43.
Turkey No. 7(1897), No. 51 (EK 1).
Turkey No. 7(1897), No. 67.
Turkey No. 7(1897), No. 77 (EK 1).
Turkey No. 7(1897), No. 77 (EK 2).
Turkey No. 10(1897), No. 124.
Turkey No. 10(1897), No. 154.
Turkey No. 10(1897), No. 205.
Turkey No. 10(1897), No. 249.
Turkey No. 11(1897), No. 1.
Turkey No. 11(1897), No. 13.
Turkey No. 11(1897), No. 126.
Turkey No. 11(1897), No. 423.
Turkey No. 12(1897), No. 24 (EK 2).
Turkey No. 12(1897), No. 62.
Turkey No. 12(1897), No. 88.
Turkey No. 12(1897), No. 89.
Turkey No. 12(1897), No. 140 (EK 1).
Turkey No. 12(1897), No. 167.
Turkey No. 12(1897), No. 199 (EK 1).
Turkey No. 1(1898), No. 95 (EK 1).
Turkey No. 1(1898), No. 234(EK 1).

Turkey No. 5(1898), No: 13 (Ek 1).
Turkey No. 5(1898), No. 48 (EK 15).
Turkey No. 5(1898), No. 72.
Turkey No. 5(1898), No. 248.
Turkey No. 6(1898), No. 54 (EK 1).

B. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO.)
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.)
Dahiliye Muharebat-ı Umumiye (DH. MUİ.)
Dahiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.)
Hariciye Nezareti İdare (HR. İD.)
Hariciye Nezareti Londra Sefareti (HR. SFR. 3.)
Hariciye Nezareti Paris Sefareti (HR. SFR. 4.)
Hariciye Nezareti Siyasi (HR. SYS.)
Hariciye Nezareti Tahrirat (HR. TH.)
İrade Askeri (İ. AS.)
İrade Dâhiliye (İ. DH.)
İrade Girid (İ. MTZ. GR.)
İrade Hususi (İ. HUS.)
İrade Rûsumat (İ. RSM.)
Maarif Nezareti Mektubi Kalemi(MF. MKT.)
Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.)
Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (A. MKT. MHM.)
Şura-yı Devlet (ŞD.)
Yıldız Esas Evrakı Kamil Paşa Evrakı (Y. EE. KP.)
Yıldız Hususi Maruzat (Y.A. HUS.)
Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y. MTV.)
Yıldız Resmi Maruzat (Y. A. RES.)
Yıldız Perakende Arzuhal Jurnal (Y. PRK. AZJ)
Yıldız Perakende Askeri Maruzat (Y. PRK. ASK.)
Yıldız Perakende Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y. PRK. BŞK.)
Yıldız Perakende Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y. PRK. EŞA.)

Yıldız Perakende Hariciye Nezareti Maruzatı (Y. PRK. HR.)
Yıldız Perakende Komisyonlar Maruzatı (Y. PRK. KOM.)
Yıldız Perakende Sadaret (Y. PRK. A.)
Yıldız Perakende Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği (Y. PRK. TKM.)
Yıldız Perakende Teşrifat-ı Umumiye Dairesi (Y. PRK. TŞF.)
Yıldız Perakende Umumi (Y. PRK. UM.)
Yıldız Perakende Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye-i Erkan-ı Harbiye Dairesi (Y.PRK. MYD.)
Yıldız Perakende Zabtiye Nezareti Maruzatı (Y. PRK. ZB.)
BOA, A. MKT. MHM., No: 504/6.
BOA, A. MKT. MHM., No: 504/20.
BOA, A. MKT. MHM., No: 505/14.
BOA, A. MKT. MHM., No: 506/10.
BOA, A. MHT, MHM., No: 508/14.
BOA, A. MKT. MHM., No: 508/19.
BOA, A. MKT. MHM., No: 509/30.
BOA, A. MKT. MHM., No:524/2.
BOA, BEO., No: 1208/ 90504.
BOA, DH. MKT., No: 248/103.
BOA, DH. MKT., No: 564/23.
BOA, DH. MKT., No: 882/9.
BOA, DH. MKT., No: 1120/63.
BOA, DH. MKT., No: 2168/18.
BOA, DH. MKT., No: 2178/53.
BOA, DH. MKT., No: 2208/9.
BOA, DH. MKT., No: 2234/119.
BOA, DH. MKT., No: 2319/9.
BOA, DH. MKT., No: 2699/79.
BOA, DH. MKT., No: 2766/40.
BOA, DH. MKT., No:2778/65.
BOA, DH. MKT., No: 2793/75.
BOA, DH. MKT., No: 2809/76.
BOA, DH. MKT., No: 2896/81.

BOA, DH. MKT., No: 2904/51.
BOA, DH. MKT., No: 2904/ 53.
BOA, DH. MKT., No: 2909/10.
BOA, DH.MUÎ., No: 5/15.
BOA, DH. MUÎ., No: 102/9.
BOA, DH. MUÎ., No: 102/17.
BOA, DH. ŞFR., No: 430/14.
BOA, HR. ÎD., No: 2099/18.
BOA, HR. SFR. 3., No: 593/28.
BOA, HR. SFR. 4., No: 514/34.
BOA, HR. SYS., No: 489/5.
BOA, HR. TH., No: 172/53.
BOA, HR. TH., No: 176/30.
BOA, HR. TH, No: 200/100.
BOA, HR. TH., No: 202/15.
BOA, HR. TH, No: 203/25.
BOA, HR. TH., No: 206/100.
BOA, Î. AS., No: 523/49.
BOA, Î. DH., No: 1365/6.
BOA, Î. DH., No: 1387/41.
BOA, Î. HUS., No: 75/52.
BOA, Î. HUS., No: 75/56.
BOA, Î. MTZ. GR., No: 29/1082.
BOA, Î. MTZ. GR., No: 29/1089.
BOA, Î. MTZ. GR., No:30/113.
BOA, Î. MTZ. GR., No:30/1115.
BOA, Î. MTZ. GR., No:30/1130.
BOA, Î. MTZ. GR., No:30/1137.
BOA, Î. MTZ. GR., No: 32/1259.
BOA, Î. MTZ. GR., No: 32/1283.
BOA, Î.MTZ. GR., No: 32/1286.
BOA, Î. MTZ. GR., No: 33/1343.
BOA, Î. MTZ. GR., No: 33/1346.
BOA, Î. MTZ. GR., No: 33/1354.

BOA, Î. MTZ. GR., No: 33/1366.
BOA, Î. MTZ. GR., No: 34/1477.
BOA, Î. RSM., No: 7/71.
BOA, MF. MKT., No: 648/8.
BOA, MV., No: 92/42.
BOA, MV., No: 94/99.
BOA, MV., No: 95/99.
BOA, MV., No: 96/13.
BOA, MV., No: 97/ 62.
BOA, MV., No: 98/9.
BOA, MV., No: 100/51.
BOA, MV., No: 129/30.
BOA, MV., No: 131/92.
BOA, MV., No: 133/14.
BOA, ŞD., No: 1116/46.
BOA, Y. A. HUS., No: 371/49.
BOA, Y. A. HUS., No: 381/45.
BOA, Y. A. HUS., No: 391/45.
BOA, Y. A. HUS., No: 396/89.
BOA, Y. A. HUS., No: 409/43.
BOA, Y. A. HUS., No: 505/72.
BOA, Y. A. HUS., No: 506/34.
BOA, Y. A. RES., No: 99/6.
BOA, Y. A. RES., No: 100/31.
BOA, Y. A. RES., No: 100/46.
BOA, Y. A. RES., No: 101/9.
BOA, Y. A. RES., No: 101/12.
BOA, Y. EE. KP., No: 8/746.
BOA, Y. EE. KP., No: 9/808.
BOA, Y. EE. KP., No: 9/815.
BOA, Y. EE. KP., No: 9/857.
BOA, Y. EE. KP., No: 9/858.
BOA, Y. MTV., No: 136/64.
BOA, Y. MTV., No: 148/51.

BOA, Y. MTV., No: 188/119.
BOA, Y. MTV., No: 190/9.
BOA, Y. MTV., No: 190/134.
BOA, Y. MTV., No: 193/156.
BOA, Y. PRK. A., No: 12/25.
BOA, Y. PRK. A., No: 12/26.
BOA, Y. PRK. ASK., No: 112/5.
BOA, Y. PRK. ASK., No: 117/20.
BOA, Y. PRK. ASK., No: 151/108.
BOA, Y. PRK. ASK., No: 154/5.
BOA, Y. PRK. ASK., No: 2510/ 1315.
BOA, Y. PRK. AZJ., No: 37/90.
BOA, Y. PRK. AZJ., No: 37/120.
BOA, Y. PRK. BŞK., No: 54/131.
BOA, Y. PRK. EŞA., No: 28/81.
BOA, Y. PRK. EŞA., No: 31/52.
BOA, Y. PRK. EŞA., No: 36/61.
BOA, Y. PRK. HR., No: 26/12.
BOA, Y. PRK. HR., No: 26/53.
BOA, Y. PRK. KOM., No: 10/21.
BOA, Y. PRK. KOM., No: 10/22.
BOA, Y. PRK. KOM., No: 10/23.
BOA, Y. PRK. KOM., No: 10/42.
BOA, Y. PRK. KOM., No: 10/46.
BOA, Y. PRK. KOM., No: 10/47.
BOA, Y. PRK. KOM., No: 2502/1317.
BOA, Y. PRK. MYD., No: 20/35.
BOA, Y. PRK. MYD., No: 20/48.
BOA, Y. PRK. MYD., No: 20/147.
BOA, Y. PRK. MYD., No: 22/55.
BOA, Y. PRK. UM., No: 34/51.
BOA, Y. PRK. UM., No: 34/66.
BOA, Y. PRK. UM., No: 35/92.
BOA, Y. PRK. TKM., No: 41/14.

BOA, Y. PRK. TKM., No: 41/73.

BOA, Y. PRK. TŞF., No: 5/23.

BOA, Y.PRK. ZB., No: 21/100.

2- Resmi Yayınlar

KAYA, Ali vd., **Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezalimi I**, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995.

3- Süreli Yayınlar

A. Gazeteler

AHENK, “Aydın Vilayeti”, 5 Ekim 1898.

_____ “Aydın Vilayeti”, 28 Kasım 1899.

_____ “Aydın Vilayeti”, 7 Ocak 1900.

_____ “Aydın Vilayeti”, 27 Nisan 1900.

_____ “Aydın Vilayeti”, 24 Ağustos 1900.

_____ “Aydın Vilayeti”, 17 Ağustos 1901.

_____ “Aydın Vilayeti”, 9 Aralık 1901.

_____ “Aydın Vilayeti”, 27 Şubat 1902.

_____ “Girid”, 6 Mayıs 1897.

_____ “Girid”, 1 Mayıs 1897.

_____ “Girid”, 25 Mayıs 1898.

_____ “Girid”, 27 Mayıs 1898.

_____ “Girid”, 12 Haziran 1898.

_____ “Girid”, 16 Haziran 1898.

_____ “Girid”, 19 Haziran 1898.

_____ “Girid”, 21 Haziran 1898.

_____ “Girid”, 29 Haziran 1898.

CRETE GAZETTE, George Dalidakis, “Enosis, The Union of Crete with Greece”, Ocak 2006.

TANİN, “Girid Müslümanlarının Bir Feryadı”, 14 Ekim 1911.

TIMES, “Attitude of The Balkan States”, 3 Nisan 1897.

- _____ “Blockade of Crete Begun”, 19 Mart 1897.
- _____ “Crete”, 18 Aralık 1895.
- _____ “Crete”, 16 Eylül 1896.
- _____ “Crete”, 22 Ekim 1896.
- _____ “Crete”, 21 Kasım 1896.
- _____ “Crete”, 25 Ocak 1897.
- _____ “Crete to be Blockaded”, 15 Mart 1897.
- _____ “Crisis”, 17 Şubat 1897.
- _____ “Eastern Crisis”, 10 Mart 1897.
- _____ “Fighting in Crete”, 13 Aralık 1895.
- _____ “Force on the Frontier”, 24 Mart 1897.
- _____ “Greece”, 16 Kasım 1895.
- _____ “Greece and Crete”, 1 Mart 1897.
- _____ “Greece and Crete”, 5 Mart 1897.
- _____ “Greece and Crete”, 13 Mart 1897.
- _____ “Greece and The Blockade”, 27 Mart 1897.
- _____ “Greece and Turkey”, 23 Şubat 1897.
- _____ “Greece and Turkey”, 27 Şubat 1897.
- _____ “Greece and Turkey”, 1 Haziran 1897.
- _____ “Greece and The Powers”, 1 Nisan 1897.
- _____ “Popular Exciment in Athens”, 6 Nisan 1897.
- _____ “Peace Negotiations Begun”, 5 Haziran 1897.
- _____ “The Cretan Reforms”, 3 Eylül 1896.
- _____ “The Cretan Reforms”, 5 Eylül 1896.
- _____ “The Cretan Reforms”, 14 Eylül 1896.
- _____ “The Cretean Question”, 20 Mart 1897.
- _____ “The Cretan Question”, 24 Mart 1897.
- _____ “The Cretean Question”, 26 Mart 1897.
- _____ “The Cretan Situation”, 20 Ağustos 1896.
- _____ “The Cretean Question”, 26 Ağustos 1896.
- _____ “The Crisis in the East”, 15 Şubat 1897.
- _____ “The Crisis in the East”, 19 Şubat 1897.
- _____ “The Crisis in the East”, 22 Şubat 1897.
- _____ “The Powers and Crete”, 4 Mart 1897.

- _____ “The Powers and the Blockade”, 2 Nisan 1897.
- _____ “The Situation in Crete”, 30 Mayıs 1896.
- _____ “The Situation in Crete”, 6 Haziran 1896.
- _____ “The Situation in Crete”, 16 Temmuz 1896.
- _____ “The Situation in Crete”, 17 Temmuz 1896.
- _____ “The Situation in Crete”, 28 Temmuz 1896.
- _____ “The Situation in Crete”, 3 Ağustos 1896.
- _____ “The Situation in Crete”, 1 Şubat 1897.
- _____ “The Situation in Crete”, 8 Şubat 1897.
- _____ “The Situation in Crete”, 9 Şubat 1897.
- _____ “The Situation in Crete”, 11 Şubat 1897.
- _____ “The Situation in the East”, 8 Mart 1897.
- _____ “Turkey and Greece”, 8 Haziran 1897.

B. Dergiler

BEYANÜLHAK, Abdulahad Davud, “Girid Meselesi ve İngiliz Siyaseti”, C. 3, S. 66, 27 Haziran 1910.

HİKMET, Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, “Boykotaj Ne Vakit Kalkar”, C. 1, S. 11, 29 Haziran 1910.

_____ Şehbenderzade Filipeli Ahmed Hilmi, “Boykotajın Tesirâtı”, C. 1, S. 8, 18 Ağustos 1910.

_____ Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, “Eğer Sahih ise Girid Yunanistan’a Verilmiş Demektir”, C. 1, S. 8, 17 Eylül 1911.

_____ Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, “Girid Giderse”, C. 1, S. 7, 2 Haziran 1910.

_____ Şehbenderzade Filipeli Ahmed Hilmi, “Giridlilere İlane Toplanıyor”, C. 1, S. 34, 3 Eylül 1912.

İCTİHAD, Abdullah Cevdet, “Girid”, C. 2, S. 10, Temmuz 1909.

MECMUA-İ FÜNUN, “Girit Adası”, C. 7, S. 38, Cemaziyelevvel 1283.

SIRAT-I MÜSTAKİM, Eşref Edip, “Girid Münasebetiyle”, C. 5, S. 106, 15 Eylül 1910.

_____ Eşref Edip, “Girid Müslümanlarının Hali”, C. 4, S. 101, 11 Ağustos 1910.

4- İnceleme Yapıtlar ve Anılar

A. Kitaplar

ADİYEKE, Ayşe Nükhet, ADİYEKE, Nuri, **Fetihten Kaybına Girit**, 1. b., Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2006.

————— **Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi**, 1. b., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021.

ADİYEKE, Ayşe Nükhet, **Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı**, 1. b., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.

AFYONCU, Erhan, **Sorularla Osmanlı Tarihi**, 2. b., Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2012.

AKŞİN Sina, KUNT Metin vd., **Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600 – 1908**, 1. b., Cem Yayınevi, İzmir, 2002.

AKŞİN, Sina, **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, 1. b., Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1980.

ARİSTOTELES, **Politika**, (Çev Mete Tunçay), 1. b., Remzi Kitapevi, İstanbul, 1975.

ARI, Kemal, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923 -1925)**, 2. b., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

ARMAOĞLU, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasal Tarihi 1789 – 1914**, 1. b., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997.

BANOĞLU, Niyazi Ahmet, **Tarihte Girit ve Osmanlılar Dönemi**, 1. b., Kırmızı Beyaz, İstanbul, 2005.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**, 4. b., C. 1/1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

————— **Türk İnkılabı Tarihi**, 4. b., C. 1/2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

CLOGG, Richard, **Modern Yunanistan Tarihi**, 1. b., İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

ÇELİK, Rüştü, **Kandiye Olayları Girit'in Osmanlı Devletinden Kopuşu**, 1. b., Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012.

ÇETİNKAYA, Y. Doğan, **Osmanlı'yı Müslümanlaştırmak**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

_____ **1908 Osmanlı Boykotu**, 3.b., İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.

DANIŞMEND, İsmail Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, 1. b., C. 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972.

DIAKOV V., KOVALEV, S., **İlk Çağ Tarihi**, (Çev. Özdemir İnce), 3. b., Cilt 1, Yordam Kitap, İstanbul, 2014.

FREEMAN, Charles, **Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları**, (Çev. Suat Kemal Angı), 3. b., Dost Kitapevi, 2010.

ESER, Murat, **Eleftherios Venizelos**, 1. b., Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2019.

EUTROPIUS, **Roma Tarihinin Özeti**, (Çev. Çiğdem Menzilioğlu), 1. b., Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2007.

GÜLBOY, G. Pınar Ekrem, “Yunanistan Bağımsızlığının ve Elen Milliyetçiliğinin Dış Etkileri” **Türk Yunan İlişkileri Üzerine Makaleler**, 1. b., ed. Yeliz Okay, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2014.

GÜREL, Şükrü Sina, **Tarihsel Boyutları İçinde Türk – Yunan İlişkileri 1821 – 1993**, 1. b., İmge Kitapevi, Ankara, 2018.

HÜLAGU, Metin, **Türk – Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897 Osmanlı – Yunan Savaşı**, Erciyes Üniversitesi, Yayınları, Kayseri, 2001.

Hüseyin Kami Hanyevi, **Girit Tarihi**, İstanbul, 1288.

İNALCIK, Halil, **Devlet-i Aliye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – III**, 2. b., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

İPLİKÇİOĞLU, Bülent, **Helen ve Roma Tarihinin Anahtarları**, 1. b., Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007.

İŞİN, Mithat, **Tarihte Girit ve Türkler**, Askeri Deniz Matbuası, 1945, (374 Sayılı Deniz Mecmuasının Tarihi, İlavesi).

KALKAN, Halit Fesih, **Belgelerle Girit Faciası**, 1. b., Milenyum Yayınları, İstanbul, 2012.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, 5. b., C. 8, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.

KARPAT, Kemal, **Osmanlı Nüfusu (1830 – 1914)**, 1. b., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

Kâtip Çelebi, **Tuhfet'ül-Kibar Fi Esfari'l-Bihar**, (Haz. Seda Çakmakcıoğlu, Çetin San), 1. b., Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2007.

KERİMOĞLU, Hasan Taner, **İttihat Terakki ve Rumlar (1908 – 1914)**, 1. b., Libra Kitap, İstanbul, 2009.

MADEN, Fahri, **Girit Bektaşileri**, La Kitap Yayınları, Ankara, 2017.

MANSEL, Arif Müfit, **Ege ve Yunan Tarihi**, 7. b., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.

MARDİN, Şerif, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895 – 1908)**, 15. b., İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

MARTİN, Thomas R., **Eski Yunan Tarih Öncesinden Helenistik Çağ'a**, (Çev. Ümit Hüsrev Yolsal), 1. b., Say Yayınları, İstanbul, 2012.

Mehmed Salahi, **Girid Meselesi**, 1. b., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1967.

MİLLAS, Herkül, **Yunan Ulusunun Doğuşu**, 1. b., İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

Mustafa Bin Musa, **Tarih-i Sefer-i ve Fethi Kandiye**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2016.

OSTROGORSKY, George, **Bizans Devlet Tarihi**, (Çev. Fikret Işıltan), 7.b., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011.

RASİM, Ahmet, **Osmanlı Tarihi**, 1. b., Hikmet Neşriyat, C. 1, İstanbul, 2000.

————— **Osmanlı Tarihi**, 1. b., C. 2 Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2000.

SARI, Mahir, **Girit Sarı Kitap**, 1. b., Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.

SELÇUK, Ali, **Giritli Göçmenler**, Çizgi Kitapevi, Konya, 2018.

SEPETÇİOĞLU, Tuncay Ercan, **Etno Tarih**, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017.

ŞENİŞİK, Pınar, **Girit Siyaset ve İsyan 1895 – 1898**, 1. b., Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014.

Süleyman Tevfik, Abdullah Zühtü, **1897 Osmanlı Yunan Muharebeleri**, Devlet-i Aliyye-i Osmaniye ve Yunan Muharebeleri, İstanbul, 1315.

ŞENESEN, Refiye Okuşluk, **Çukurova Bölgesi Girit Göçmenleri**, Karahan Kitapevi, Adana, 2011.

- ŞİMŞİR, Bilal, **Ege Sorunu Belgeler (1912, 1913)**, 2. b., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.
- TAHMİSCİZADE Mehmed Macid, **Girit Hatıratları**, 1. b., Tercüman, İstanbul, 1977.
- TEKİN, Oğuz, **Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş**, 1. b., İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- **Eski Yunan Tarihi**, 1. b., İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- 1897 Türk – Yunan Harbi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, No: 5, Ankara, 1982.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuat, **Mesail – i Mühimme – i Siyasiyye**, 2. b., C. 3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.
- UÇAROL, Rıfat, **Siyasi Tarih (1789 – 2012)**, 10. b., Der Yayınları, İstanbul, 2015.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, 1. b., C. 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.
- VASAILİEV, A. A., **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, (Çev. Arif Müfid Mansel), 1. b., Maarif Matbaası, Ankara, 1943.
- YAVUZ, Mustafa, **Demokratik İhtilaller Çağında Girit**, 1. b., Belge Yayınları, İstanbul, 2017.

B. Makaleler

- ADIYEKE, Ayşe Nükhet, ADIYEKE, Nuri, “Nationalist Historicial Approaches on Ottoman Crete”, **İnternational Journal of İnnovative Studies in Sociology and Humanities**, C. 2, S. 1, Haziran 2017.
- Ayşe Nükhet Adıyeke, “Crete in Ottoman Administration Before the Population Exchange”, **Common Cultural Heritage**, The Foundation of Laussane Treaty Emigrants, Girit, 18 – 24 Eylül 2004.
- “Girit Muhacirlerinin Terk-i Mal Etmelerine Dair”, **Geçmişten Günümüze Göç II**, ed. Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 2017.
- ADIYEKE, Nuri, “Girit’te Cemaatler Arası Evlilikler”, **Kebikeç**, S. 16, 2003.

_____ “Türk Basınında Girit’in Yunanistan’a Katılması (1908 – 1913)”, **Çağdaş Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. 1, 1991.

_____ “Multi-Dimensional Comolocations of Conversion to Islam in Ottoman Crete”, ed. Antonis Anastasopoulos, **The Eastern Mediterranean under Ottoman Rule, 1645 - 1840**, Crete University Press, Resmo, 2008.

_____ “Osmanlı İdaresinde Girit ve Girit Müslümanları”, ed. Ali İbrahim Bekraki, Wassim İbrahim Bekraki, **Ulinnoha Derneği Yayınları**, Trablus, 2014, s 22.

_____ “Osmanlı Millet Sistemine Dair Tartışmalar ve Siyasal Bir Uzlaşma Model Olarak Osmanlı Millet Sistemi” **Yeni Türkiye**, Sayı 60, 2014.

AKINCI, Buket, NERGİZ, Ahmet, GEDİK, Ercan, “Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul” **Göç Araştırmaları Dergisi**, C. 1, S. 2, Temmuz – Aralık 2015.

BEYDİLLİ, Kemal, “Fallmerayer Jakob Philipp”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. EK - 1, İstanbul, 2016.

BEYOĞLU, Süleyman, “Girit Göçmenleri(1821 – 1924)”, **Türk Kültürü İnceleme Dergisi**, Sayı 2, İstanbul, 2000.

CENGİZ, Hasan Ali, “ Halepa Fermanı ve Sonrası Girit’te Yapılan Düzenlemeler”, **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 8, S. 16, Temmuz 2018

_____ “Osmanlı Kaynaklarında Girit Seferi”, **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 9, S. 17, Ocak 2019.

DAĞAŞAN, Emre, AYDIN, Selçuk, “ Göçün Sosyal Hayata Yansımaları: 93 Harbi Döneminde Oltu’dan Tokat’a Bir Göç Hikâyesi” **Geçmişten Günümüze Göç II**, ed. Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 2017.

DAYAR, Evren, “Antalya’da Girit Göçmenleri: Göç, İskan ve Siyaset”, **Toplumsal Tarih**, S. 279, Mart 2017.

Ebuzziya Tevfik, Girit Osmanlılara Kaça Mal Oldu?.

EFE, Peri, “Bir Osmanlı Bürokratı: Alessandir Karotodori Paşa”, **Toplumsal Tarih**, S. 193, Ocak 2010.

EKİCİ, Süleyman, TUNCEL, Gökhan, “Göç ve İnsan”, **Birey ve Toplum**, C. 5, S. 9, Bahar 2015.

EMGİLİ, Fahriye, “Tarsus’ta Girit Göçmenleri (1897 – 1912)”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 25, S. 39, 2006.

GÖGER, Veysel, “Taş Yasdanup Toprak Döşenenler: Kandiye Kuşatması Örneğinde Osmanlı Askerlerinin Metristeki Mücadele ve Yaşamı”, **Osmanlı Araştırmaları**, C. 52, S. 52, 2018.

GÜMÜŞ, Musa, “1866 – 1899 Girit İsyanı ve Yunanistan: Namık Kemal’den Tespitler”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C. 5, S. 1, 2016.

GÜNAY, Necla, “Filik-i Eterya Cemiyeti”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. 6, S. 1, 2005.

GÜNDAĞ, Nevzat, “Akdeniz’de Bir “Mümtaz Eyalet”: Girit (1669 – 1869)”, **Belgi Dergisi**, S. 9, Kış 2015.

Hüseyin Hıfzı, **Girit Vekayi**.

KALELİOĞLU, Oğuz, “Türk – Yunan İlişkileri ve Megali İdea”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 41, Mayıs 2008.

KASSAR, Sawsan Agha, “II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Vilayetlerine İskân Edilen Giritli Göçmenler”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C. 4, Ankara, 1999.

KAYIRAN, Mehmet, METİNTAŞ, Mustafa Yahya, “Türk – Yunan İlişkileri (1878 – 1952)”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi**, Cilt 1, Sayı 3, 2018.

KIRLIDÖKME, Utku, “Ulus Devlet Oluşturmada Yunanistan Örneği: Büyük Ülkü – Megali İdea” **Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 46, Güz 2010.

KOCACIK, Faruk, “Rumeli’den Anadolu’ya Yönelik Göçler ve Sonuçları”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C. 4, Ankara, 1999.

KOSTOPOULOU, Elektra, “Girit Muhtariyet Dönemi (1898 – 1912) ve Müslüman Cemaati: Bir Akdeniz Hikayesi”, **Mübadil Kentler:**

Yunanistan, ed. Müfide Pekin, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012.

—————“The Island That Wasn’t: Autonomous Crete (1898 – 1912) and Experiments of Federalization”, **Journal of Balkan and Near Eastern Studies**, S. 18, C. 6, 2016.

KUNERALP, Sinan, “Ottoman Diplomatic Documents on the Origins of World One: *The Final Stage of the Cretan Question, 1899 – 1913*”, **The Historical Review**, S. 9, 2012.

MENEKŞE, Metin, “Girit’teki Muhtacin-i İslamiye’ye Yönelik Aydın Vilayeti’nde Yürütülen Yardım Faaliyetleri”, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Tarihi Dergisi**, S. 28, Güz 2018.

—————“1906 Yılında Kuşadası’nda Girit Muhacirlerinin Durumu”, **Kuşadası Yerel Tarih Araştırmaları Grubu**, S. 83, Kasım 2015.

OĞUZ, Güler, “Osmanlı Gazetesinin (1897 – 1904) Girit İsyanlarına Bakışı” **Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. 7, S. 2, 2006.

ÖKSÜZ, Melike, “Girit Meselesi’nin Belirsizlik Yılları (1908 – 1913)”, **Karadeniz Araştırmaları**, S. 25, Bahar 2010.

ÖZDEMİR, Yavuz, ÇİĞDEM, Erol, “Osmanlı Coğrafyasında İlk Devrimci Örgüt: “ Philiki Eterya””, **Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 7, S. 14, Aralık 2017.

ÖZTÜRK, Yakup, “The First Rebellion against the Ottoman Authority: Narratives and Souce” **Osmanlı Araştırmaları**, C. 53, S. 53, 2019.

SEPEÇİOĞLU, Tuncay Ercan, “İki Tarihsel “Eski” Kavram, Bir Sosyo-Kültürel “Yeni” Kimlik: Mübadele Nedir?, Mübadiller Kimlerdir?”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S. 3, Ocak 2014.

—————“Sürgün ve İskân Kıskaçında Giritli Müslüman Kadın (1896 – 1913)”, **History Studies**, S. 6, C. 2, Şubat 2014.

SANNAV, Sabri Can, TURAN, Cem, “Askeri Zaferden Diplomatik Yenilgiye Bir Örnek: 1897 Dömeke Meydan Muharebesi ve Sonrasında Meydana Gelen Gelişmeler”, **Turkish Studies – Historical Analysis**, C. 14, S. 4, 2019.

ŞAHİN, Cemile, DURAN, Gamze, “İzmir Turgutlu(Hamidiye) Köyünde Giritli Muhacirler”, **Yönetim ve Ekonomi Araştırma Dergisi**, C. 17, S. 1, Mart 2019.

ŞENİŞİK, Pınar, “Cretan Muslims Immigrants, Imperial, Governance and “ Production of Locality” in the Late Ottoman Empire”, **Middle Eastern Studies**, C. 1, S. 49, Haziran 2013.

_____ “1923 Türk – Yunan Nüfus Mübadelesi: Erken Cumhuriyet Döneminde Modern Devlet Pratikleri ve Dönüşen Kimlikler”, **Studies of the Ottoman Domain**, C. 6, S. 10, Şubat 2016.

TOPRAK, Serap, “ 1821 Mora İsyanı”, **Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S. 6, 2011.

TUKİN, Cemal, “Girit”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, C. 14, İstanbul, 1996.

_____ “Osmanlı İmparatorluğunda Girit İsyanları”, **Belleten**, C. 9, S. 34, Nisan 1945.

TÜRKMEN, Zekeriya, “Girit Adasını Osmanlı İdaresinden Ayırma Çabaları: Yunan İsyanını Takip Eden Dönemdeki Gelişmeler (1821 – 1869)”, **Osmanlı Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. 12, 2001.

URHAN, Vahit Cemal, “Girit’te 1910 Yılında Yapılan Seçimler ve Müslüman Üyelerin Girit Milli Meclisinde Yaşadıkları Yemin Sorunu”, **Geçmişten Günümüze Girit**, ed. Ayşe Nükhet Adıyeke, Tuncay Ercan Sepetçioğlu, Kuşadası Belediyesi Yayınları, Ankara, 2017.

YİĞİTBAŞIOĞLU, Hakan, “Santorini Volkanı ve Minoan püskürtmesinin Türkiye’deki İzleri”, **Coğrafi Bilimler Dergisi**, C. 1, S. 1, 2003.

YILMAZ, Mehmet, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Muhacirinin İskân Politikası”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C. 4, Ankara, 1999.

ZÜRRER, Werner, “Girit Meselesi(1908 – 1912)”, (Çev. Mustafa Aydın), **İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S. 7, 2005.

C. Tezler

ADIYEKE, Nuri, “Hikayet-ı Azimet-i Sefer-i Kandiye”, **Ege Üniversitesi SBE (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi)**, İzmir, 1988.

ARSLAN, Burak, “Girit İslam Emirliği (827 – 961)”, **İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi SBE (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi)**, İzmir, 2017.

ATABAŞ, Cemal, “Sava Paşa’nın Girit Valiliği (1885 – 1887)”, **İstanbul Üniversitesi SBE (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul, 2011.

CENGİZ, Hasan Ali, Girit İsyanları(1866 – 1908), **Trakya Üniversitesi SBE (Yüksek Lisans Tezi)**, Edirne, 1999.

DURMAZ, Gamze, “1897 Osmanlı-Yunan Savaşı Sonrasında Girit’ten Anadolu’ya Yapılan Göçler: İzmir Yöresi(Turgutlu ve Osmaniye Köyü) Örneği”, **Karabük Üniversitesi (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi)**, Karabük, 2017.

EKİNCİ, Mehmet Uğur, “The Origins of The 1897 Ottoman – Greek War: A Diplomatic History”, **Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler ve Ekonomi Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara, 2006.

ÇOKIŞLER, Nazım , “Girit Göçmenleri Türk Halk Kültürü Üzerine Bir Araştırma”, **Ege Üniversitesi SBE (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi)**, İzmir, 2007.

GÜLSOY, Ersin, “Girit’in Fethi ve Adada Osmanlı İdaresinin Tesisi (1645 – 1670)”, **Marmara Üniversitesi SBE (Yayınlanmış Doktora Tezi)**, İstanbul, 1997.

Öztürk Yakup, “1770 Girit Ayaklanması”, **Dokuz Eylül Üniversitesi SBE (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi)**, İzmir, 2015.

PARLAK, Cengiz, “Girit’ten Çanakkale’ye Göçler”, **Onsekiz Mart Üniversitesi (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi)**, Çanakkale, 2004.

TAŞBAŞ, Erdal, “Osmanlı Topraklarına Yapılan Göçler ve Muhacirin-i İslam Komisyonu”, **Akdeniz Üniversitesi SBE (Yayınlanmış Doktora Tezi)**, Antalya, 2011.

ÜNSAL, Emin, “Girit’in Türk Hâkimiyetinden Çıkışı”, **Trakya Üniversitesi SBE (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi)**, Edirne, 2009.

YILMAZ, Mehmet Oytun, “The 1897 Greko – Ottoman War”, **Boğaziçi Üniversitesi SBE (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul, 2003.

5- İnternet Kaynakları

<https://britishinterventionincrete.wordpress.com/tag/prince-george-of-crete/> (Son Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2022).

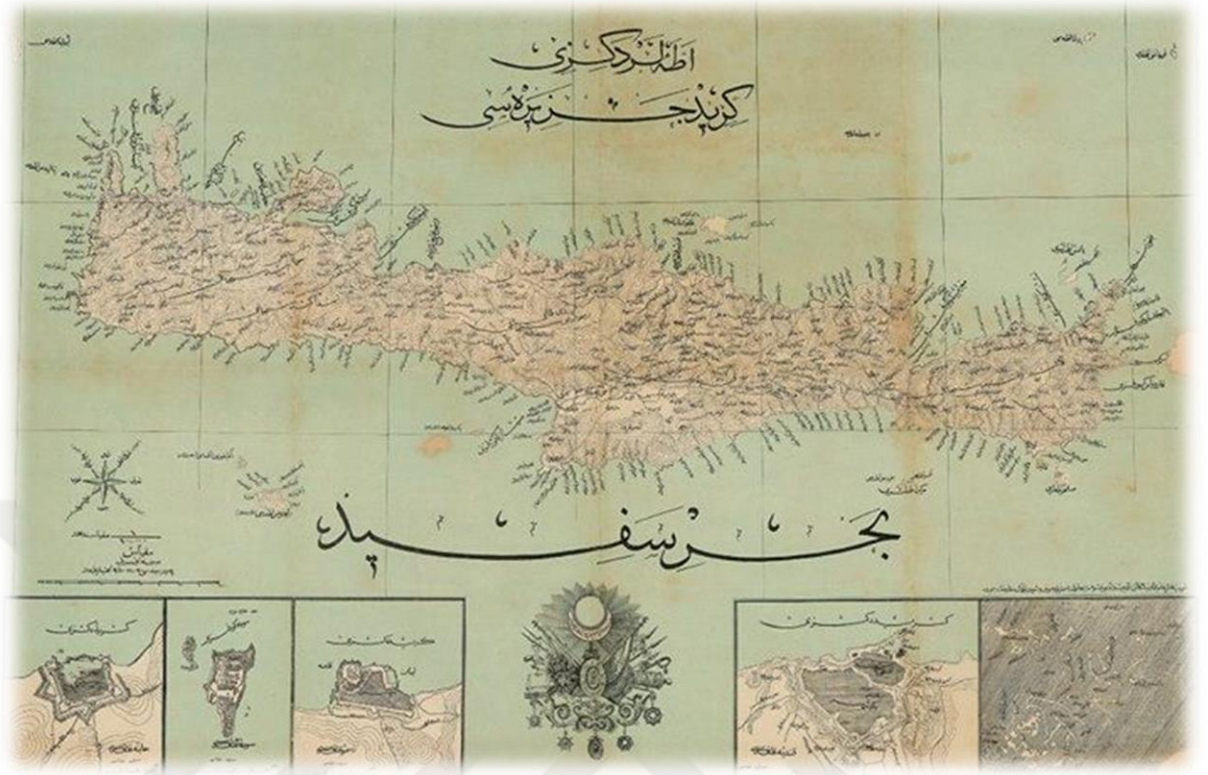
Kallivretakis, Leonidas, “A Century of Revolutions: The Cretan Qusetion between European and Near Eastern Politics”, <https://core.ac.uk/download/pdf/61194646.pdf> (Son Erişim Tarihi: 10 Mart 2021).

<https://sozluk.gov.tr/> (Son Erişim Tarihi: 24 Ekim 2021).

<https://tr.pinterest.com/pin/294704369363932374/> (Son Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2022).

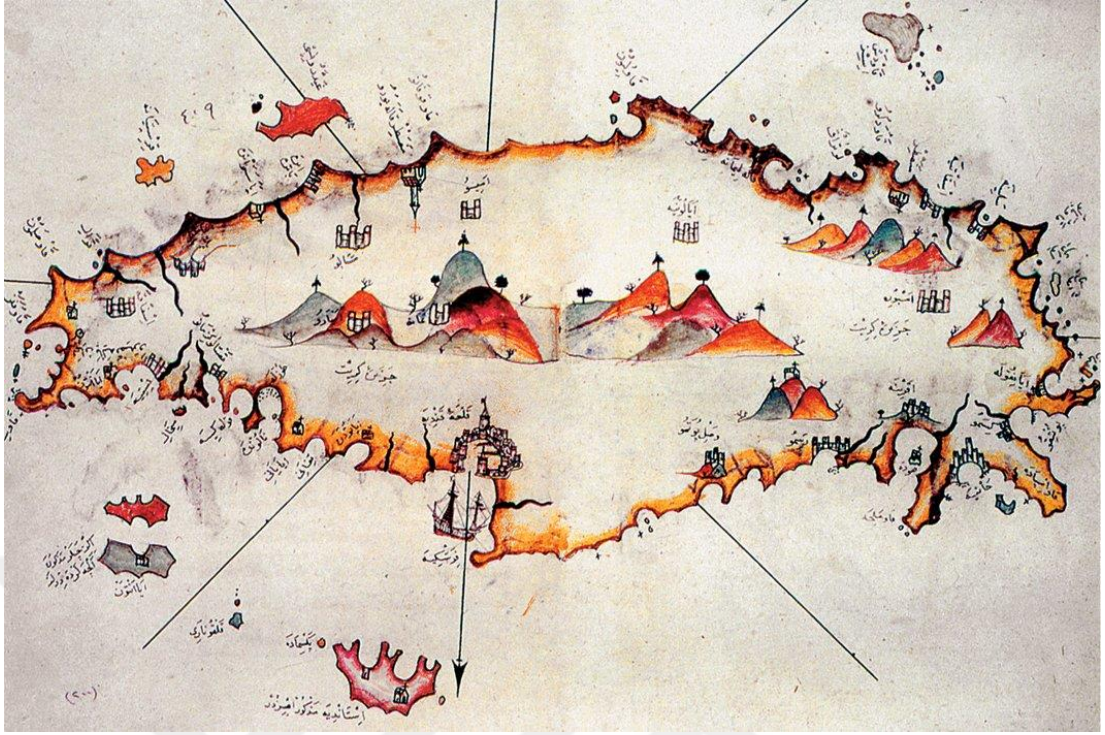

EKLER

EK – 1: Girit Adasını gösteren bir harita⁵⁸¹

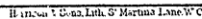
⁵⁸¹ <https://tr.pinterest.com/pin/294704369363932374/> (Son Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2022).

EK – 2: Piri Reis'in Kitab-ı Bahriye adlı eserinde Girit Adasını gösteren harita⁵⁸²

⁵⁸² Cemal Tukin, "Girit", s. 86.

KANDIA, SHOWING POSITION OF BRITISH TROOPS

Copyright (c) 2006 ProQuest Information and Learning Company. All rights reserved.

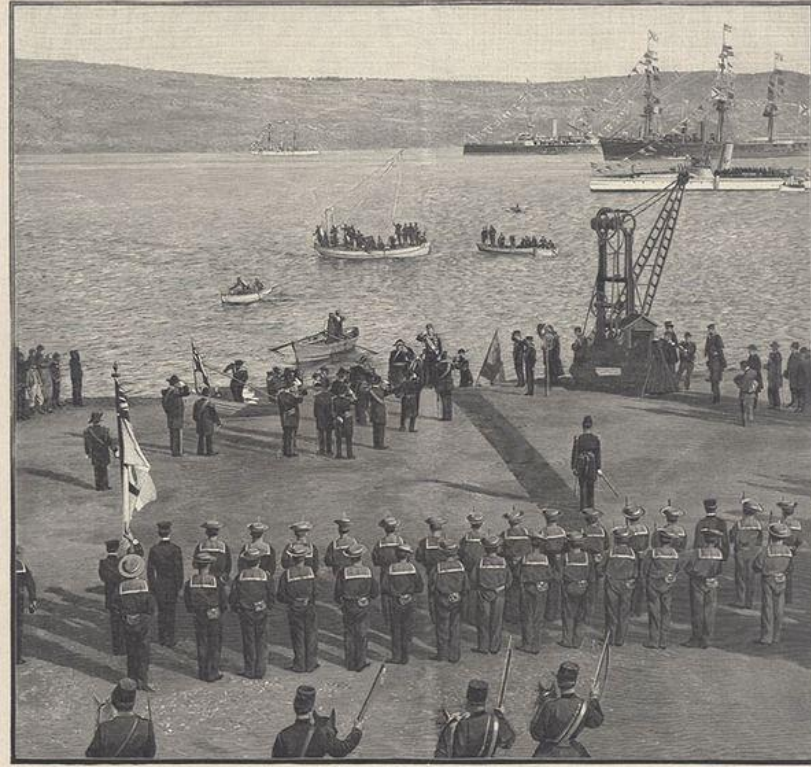
EK – 3: Kandiye’de Britanya askeri birliklerini gösteren bir kroki⁵⁸³

⁵⁸³ Turkey No. 1(1898), No. 234(EK 1).

EK – 4: 1 Aralık 1913 günü Girit'in Firka limanında Yunan bayrağının göndere çekilişi⁵⁸⁴

⁵⁸⁴ George Dalidakis, "Enosis, The Union of Crete with Greece", **Crete Gazette**, Ocak 2006, s. 8.

Einladung in der Grotte, 21. September 1906.
Die Einsetzung des Prinzen Georg von Griechenland als Generalgouverneur von Kreta.

EK – 5: Prens George'un Suda Bay limanına varışı⁵⁸⁵

⁵⁸⁵ <https://britishinterventionincrete.wordpress.com/tag/prince-george-of-crete/> (Son Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2022).

کریه ملاجیه استیضایند از پرده رفاهه دوته زنده کثرت طراوت دوته ده برده نسل بدین حال
 ریتانوی ایوم و فرینانوی دغدر ایلیکی کوریلده و ملاجیه رفورنه سواکده استفاده غله
 اسله بدنه انکاز مسیونری افریه حلب ملاجیه رفوریه با تسویه مملکت نکلرده دغای
 برافندل حیقار ملی فحظه کندورن اطفال ایلمده دغای دغایه نفا با لافره بدیه برمال
 دغایه انکاز دغایه سند ازیره قریب برحله بدنه فحظه مدخله ایلی مملکت و مامل بدنه
 کیفیت حب العبدی عغه جیت ایلیه نفا ۱۰ خیرالاح

قودلی
 نجیب ملکی

Y.PRK.KOM

10/21

Y.PRK.KOM.00010.00021.001

EK – 6: Girit muhacirlerinin İzmir'deki zor durumdan istifade ile İngiliz misyonerlerin isyana teşvik ederek İngiliz donanmasının müdahale edebileceğini belirten belge⁵⁸⁶

⁵⁸⁶ BOA, Y. PRK. KOM., No: 10/21.

تفه

بحر قصبه بوعازی می فوط و کا سندن

خانه ماکفانده اهل بیت و قوطی اسجار مسعودی و دام ایدیک متجاری موافق عکس
 تعقیب اید می و قوطی هشتفده اولدین و عزالیه استحکام اید و سکه قابوس قریه
 بر ساعت بعد از خنقی قریه سده قدیم کاکیر جمع دیانت استعالمه استیاضه ههم
 ایدیک و قوماندانه یاسا تاسیس اولسانه قورردی تقصیه ایدیک اوزره جمعیون دوره
 حقیقه امان کت و کدازنه استیاضه عاکر شاهانیه قوسه ایدیکه باور مقابله باطل
 قاعده سی اجده ایدیکه دهانیه داهلی اسبیه بده اهان خنیا نه سلف قلم
 دکاتری آجری و رسوخنی قری اسلیمی سکنی رسوخیه نه هجرت ایدیک
 کرب طویجی میروالعلی اسفاری اوزرینه موصوفه - (عمره کلام
 ذریعه
 مظهر

Y.PRK.ASK 112/5

Y.PRK.ASK.00112.00005.001

EK – 7: Hanya bölgesinde Hristiyan çetelerin verdiği zarar sonucu Müslüman köylerin hicret ettiği⁵⁸⁷

⁵⁸⁷ BOA, Y. PRK. ASK., No: 112/5.

رواست نامزدی
دون اکثریت فرقه‌سنة منسو
پدی معوث مجلس مبعوثانده اجتماع

رئيس اتحاد مسلميه اشتغال
احمد رضا بك اقدنيك مجلس عموم
نامزدلي ا كسرت مطلقه اقران
جاويد بك
سلائيک بمعنى جاويد بك اقدني
سلائيک دن شهر مزه کشلورد
کرد مسلمانلنك رفریاد

دو پلار اولادلری، مثلاً ایل دولای کریمه
طرفین مقام صدقون براسر حائمه واردا
بروجه آتی عیناً درج ابدیوز :

دولت و ملت نخبه عنایه منزه
دولت و ملت نخبه عنایه منزه

اهل سبیل عرضد که اینجاست
 و دیار اوائله ابدی است و یکه
 داخله و خارج یک همه امکان دفع
 مقصد مسیله مقام سادات علمای
 سوادری افراع قلب الیه آفتاب
 غایتی برین اوق سوادری و
 مسلمه شدن زیاده و بار غایع و عظام
 کز بزاره رسمو اهل مسلمه
 کز ندره مروت اولرغمز مصاب
 مدعته خاکبای چنچاخرتیه
 تهون اضطرار و مایوسیمز مؤمن
 مؤرمک اخلاقی جنم کران اهل تنی
 مساعده اوا کرمیلری استرحامه
 اولور.

شهر حاکم اونی بشی نجشبه
آبواسیل قضائنه نابع فراطی قره
صاھدن و ملندن قاجواکی حسن انقو

جرح: (موی الہ بڑھائی یا مہ
قریبی مہ کردہ وومر طرفین
جرح ابتدائی اسیدہ خونباری
افاتت ایشیدی) شہر حاکم اول
پارا ابرسی کوشتہ سوموکت
موقبلندن اولان چاروش جادسہ
اولان فلاخیلوسوقندہ مالھ جندن
زادہ حسن یک باشتن شدیداً
جرح بنہ شہر حاکم یکرمینسہ دیلو
تول توتول توتول توتول

اهالیدن لامواکی امین افندی صاحب
شد بداجرج (طباطرقدن الی کسا

قوروش و نه شهيد ايدلشدر. اداره عايله

برو قبسه متار که لایه نوالی ابدن اش
مدهش نیک بو کو نلرده کسب ایله یکی

دوم و بعد از آن مرگش را در حایب
کوستر که علامت قرمز و علامت
بزرگ قاشق بود که در حایب
عالم مرگ و معصوم اولاد
اینکه اولاد بداند و چون
دول حایب بود که اولاد
متعدد از حایب بود که
اولاد بداند و چون
اولاد بداند و چون

آلهیجی بر واپور غصه و سگ ارسال و
واحوال حاضر: سیاهی مستعد این
اولمزیسه حیاتی می‌تواند

اتخاذی اشک تاثر لرله استرحام ایلر
ارتحال مؤسف

ایندیکی کج وقت آلسان بر تفر

رحمة. عليه رحمة
سامی پاشا کی بولندنی خدمات
وطن و ملت اعزای حسن خدمت
و کدبستان دهاک جوق خدمت
انتظار ایملین بر ذلک ضیاع ابدی
موجب تأسفر .